یاش توركستان

توركستاننگ ملی قورتولوشی اوچون كورەشوچی آیلق مجموعە

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر-ندەن چیغا باشلاغان	ایول - آوغوست 1938 (1357 هجری)	سان 104-105

بو ساندا:

١ — انور پاشا (اولومینه ١٦ ییل تولو مناسبتیله) — باش مقاله

٢ — توركستان تورك ملی‌مفكورەسی وه علی‌شیر نوائی — طاهر

٣ — سیگیزبای اوغلی سلطان — خلق دوشمانی — چوقای اوغلی مصطفی

٤ — توركستاندا اولدوروشلەر، سوروش وه قاماشلار — اوقتای

٥ — قبرغیندان سوگراغی كورونوشدەن — تاشبالتا

٦ — پارلامان اویونی — جانای

٧ — شرقی توركستان انقلابی اطرافندا (III) — مجدالدین احمد

٨ — بر شرقی توركستانلی مجاهدنگ باشقارمامیزغا مكتوبی

٩ — شرقی توركستاندا: كاشغاردا سوغوش

١٠ — بین‌الملل تورموشدان: ١) توركیه - فرانسا، ٢) یاپونیا - روسیا توقناشماسی، ٣) چەخو- سلوواقیا مسئلەسی، ٤) سلوواقلارنگ چەخو- سلوواقیا حكومتندەن شكایتی، ٥) لهستان وه ملتلەر جمعیتی — م.

١١ — «دینگه قارشی پروپاغاندا — پارتیالی وه پارتیاسز هەممه بولشەویكلەرنگ ایشی» — «قیزیل اوزبیكستان»دان

١٢ — توركستان خبرلەری: ١) توركستاندا سوبتروپیك كولتور، ٢) توركستاندا آمریقا ییرناكی، ٣) آلتاینگ بایلغی، ٤) لەنگەر كومور بایلغی، ٥) دوقتور زلفیه خانمنگ بر علمی تجربەسی، ٦) تیاتر اویونچیلاری اوچون قورس، ٧) «اوتەللو»نگ ترجمەسی، ٨) تأریخی اثرلەر، ٩) سمرقندنگ تأریخی اثرلەری كینوغا آلیناقچی، ١٠) ایشچیلەر تورموشی وه ایشدەن قولانغان ایشچیلەر، ١١) یاش متخصص محفوظه عبدالله‌نگ بر شكایت مكتوبی، ١٢) یەڭی قادرولار، ١٣) یەڭی اثرلەر،

١٣ — مراكش . . . . كیلیملی.

١٤ — «ترجمان»، باشقارمامیزغا كیلگەن اثرلەر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

«ترجمان»

هندستانىنگ دهلی شهرنده‌گی مهاجر یورتداشلاریمز مرکزی «جمعیت مهاجرین بوخارا وه تورکستان» طرفندان «ترجمان» آتلی بر مجموعه چیقاریلا باشلادی. تورکستان مهاجرله‌ری آراسندا بر نشریاتنگ آرتووی هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن اول ملی قورتولوش حرکتمزنگ کوچه‌یووی، ایمتیلیشمز وه ملی مفکوره‌مز تشویقاتینگ أوسووی دیمه‌کدر. بز تورکستانلیلار دنیانگ قاندای بورچه‌کله‌رنده قانچا تورلو نشریاتدا بولونساق دا ملی ایمتیلیشمزدا دائما برمز. بوتونمزده یورتمز تورکستاننگ قورتولوش وه استقلالی مفکوره‌سی وه غایه‌سی حاکمدر. یه‌گی چیقا باشلاغان «ترجمان» دا طبیعتیله مه‌نه شو بوتون تورکستانلیلار اوچون عمومی غایه، یورتمز وه خلقمز اوچون یگانه خلاصکار مفکوره بولغان استقلال-چیلق حرکتینگ ترجمانی بولماقچیدر.

هندستان وه آفغانستان مسلمان اهالیسینی نظردا توتوب او أهالی اوچون آگلاییشلی بر تیلده چیقا باشلاغان یه‌گی نشریاتنگ ایمدیگه‌چه چیققان اوچ نسخه‌سی أداره‌مزگه کیلدی. «ترجمان»نگ تیلی تورکستان مهاجرله‌رینگ مهم گنه بر قسمینا دا آگلاشیلادر. بونگله برابر «ترجمان»-نگ ماته‌ریاللارینی أوز تورکچه‌مزده ده نشر ایتووینی کوگل ایسته‌رایدی.

ملی سیاسی کوره‌شله مشغول بولوچی مجموعه‌نگ امکان داخلنده یورتدا بولوب تورغان حادثات، بارایاتقان انکشاف بیله‌ن تانیشیب وه اونلارنی تحلیل، تنقید وه ایضاح ایتب باروی کیره‌ك. اونگچون ده هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن اول قوراجاغمز ملی دولتمزنگ نیگیزینی تشکیل ایته-جه‌ك غایه، مفکوره وه بو دولتنگ تایاناجاغی مادی تایانیغینی یاخشیلاب بیلیب، حسابلاب کوروب، کورسه‌تب باریشیمز کیره‌ك. اونوتماسلق کیره‌ك، که جانلی ماته‌ریال — انساننگ دائما انکشاف ایتب، أوزگه‌ریب بارووی‌دا طبیعتنگ أوزگه‌ره‌س قانونلاریندان بریدر.

تورکستان مهاجرله‌ری افکار عامه‌سی باشلوقلارینگ ایگ مهم وظیفه‌سی کیچمش تأریخمز بیله‌ن تأریخی تورموشمزنگ بوکونکی حالینی یاناشتریب، برله‌شتریب أداره ایته بیلودر. بز «ترجمان»نی أداره أیتوچی یورتداشلاریمزنگ بو مهم وظیفه‌لرینه کیره‌کلی حاضرلقدا بولولارینا قوتله ایناناMز وه رفیقمز «ترجمان»غا موفقیتله‌ر تیله‌یمز.

انور پاشا

(أولومینه ۱۶ ییل تولو مناسبتیله)

شو آوغوست آیندا انور پاشانگ أولومینه ۱۶ ییل تولادر. او زماندان بیری کوب گنه أوزگه‌ریشله‌ر بولوب أوتدی. بز ملی کوره‌ش تأریخمز باقیمندان حائز اولدیغی قیمتینگ بویوکلگنده هیچ بر شبهه بولماغان بعضی بر حادثه‌له‌رنی قایتا - قایتا ایسله‌ب تورامز. آققان قانلارنگ سیلی، وه توشکه‌ن شهیدله‌ر جسدنده‌ن یارانغان تاغلار انسان-نگ کوزله‌رینی تندیریب یوبارادر. شو سوگغوایکی‌ییل‌ایچنده کوبچیلگی گناهسز اولاراق بولشه‌ویك روسیا وحشتنه قوربان کیتمه‌کده بولغان یورتداشلاریمز، توغانلاریمزنگ قایغوسی‌دا طبیعی ملی کوره‌شمزنگ داها ایسکی قوربانلارینی اونوتدوروب یوبارا آلمایدر. بالعکس بو اونلارنی قایتادان ایسله‌ب، بو قوربانلارنگ حقیقی قیمتینی داها آچیق آگلاشیمزغا سائق بولماقدادر. بالخاصه روس بولشه‌ویکله‌ری وحشت وه ظلمنه قارشی آچیق کوره‌شده أولگه‌ن شهیدله‌ریمزنگ معنوی قیمتی کیتدیکچه آرتماقدادر. مه‌نه بو جنس عزیز شهیدله‌ریمز آراسندا دا انور پاشا پارلاق بر ییلدیز کبی آیریلب تورادر. انور أوز بابالارینگ یورتی ملی حیثیتینی قوروما کوره‌شنده قهرمانچا کوکس کیریب أولدی.

انور پاشا.

او أوز تورکستانلی تورك توغانلارینگ قیزیل روس ایمپه‌ریالیزمندان قورتولماق اوچون یوروتدکله‌ری کوره‌شده شهید توشدی. ذهناً انورنگ تورکستانغا باریب تورکستان عصیانچیلاری حرکتی باشندا توروغا قرار بیردیگی زمانغا قایتساق، ایسیز، که «انور تورکستانی تانیماغان، تورکستان دا انورنگ قیلماق ایسته-دیگی حمله‌گه حاضرلانماغان ایدی»

دیگەن انسانڭ ایچینی اورتاب یوبارا تورغان حکمنی اویلاشقا توغرو
کیلەدر. فقط تورکستانلیلار او زمان انور قیمتندە باشقا بر رهبر تاپا آلار-
لارمی ایدی؟ تورکیەنڭ اوچراب قالدیغی فاجعە یوزندەن او یرنی
تاشلاب کیتیشکە مجبور بولغان انور دە تورکستاندان داها آرتیق أوز
اسمی وە شأنە یاقیشار بر یر تاپا آلارمی ایدی؟...

انورنڭ تورکستانغا باریب چیقووی بوش یرگە روسیادا، عمومیتلە
روسلار آراسندا وە آوروپادا هیجانلار توغدورماغان ایدی. انور پلا-
نینڭ موفقیتندە هیچ کیمسە شبهەلەنمەگەن ایدی. وقتندان اول هەر
طرفدا بیلینب قالغان بو پلانغا روسلار وە آوروپالیلار تورکیە
تیشنداغی بوتون تورکلەرنی ایچنە آلوچی کینگ بر تورکستان دولتی
قورو دیگەن شکل بیردیلەر.

روس وە آوروپا دنیاسینڭ خیالی، داها توغروسی انور پلانی قار-
شیسنداغی قورقوسی شو درجەگە باریب یتدی، کە ١٩٢٢نچی یلی
کوکلەمندە آفغانستان ایشلەریلە پاریسغا کیلگەن جمال پاشاغا بو انور
پلانی بیلەن علاقەدار تورلو کیزلی وظیفەلەر یوکلاتب یوردیلەر. گویا
اونڭ انور اسمندەن مصطفی کمال پاشا ایلە آق دیگزدەن آلتایغا،
ایدیلدەن — هندستانغاچا یاییلغان بویوك تورك دولتی قورو یولندا
برلەشو تکلیفینی کیترگەنلگینی سویلەدیلەر...

حقیقت ایسە بوندان بوتونلەی باشقاچا، اولدوقچا سادە ایدی.
انور بولشەویکلەردەن قیزیل اوردونی تورکستاندان چیقاریب، تور-
کستانغا أوز مقدراتینی بیلگیلەو حقی بیرونی طلب ایتدی وە بوگا
مقابل مستقل تورکستان طرفدان ساویت روسیا بیلەن اتفاقدا
بولونونی وعدە ایتدی. آوروپالیلارنڭ عطف ایتب یوردوکلەری
بویوك تورك دولتی قورو پلانی وە بو حقدا آگلاشما، مذاکرە مسئلە-
لەری انوردە بولماغان دا ایدی.

تورکستانڭ أوز چیگەرەلەری ایچندە جدی برکورەشنی موفقیتلە

آلیب باروغا یتەرلك حاضر بولماغانلغی انورگە أوزینڭ شو اولدوقچا
محدود وە متواضع پلانینی دا ایشکە آشیروغا امکان بیرمەدی.

انور تورکستانغا کیلگەن چاغلاردا عصیان حرکاتی بالخاصە
بولشەویکلەر اوچون تهلکەلی سانالغان فەرغانە دائرەسندە یاتیشا باشلا-
غان ایدی. او یردە بر بریلە باغلانماغان کیچیك-کیچیك دستەلەرگنە
حرکاتدا ایدیلەر. بونلارنڭ ایشی دە ساویت حکومتی راحتینی بوزو-
دان آرتیب کیتە آلمایاجاق بر حالدا ایدی. عصیانڭ اساس مرکزی
شرقی بوخارا (ایمدیگی تاجیکستان)غا کوچکەن ایدی. او یردەکی
عصیانچیلارنڭ ایگ کوچلو قسمینی مرحوم ابراهیم‌بیك لاقایلی أدارە
ایتمەکدە ایدی. او ایسە سابق بوخارا امیرنە بیریلگەن برکشی ایدی.
ایمدی معلوم بولوب قالغان وثیقەلارغا قاراغاندا ابراهیم بیك لاقایلی
انورنی أوز یانندا بر تورلو فخری محبوس حالندا توتوب تورغان.
چونکە ابراهیم‌بیكنڭ خوجاینی چار روسیاسی گەنەرالی رتبەسندە
بولغان امیر سید میرعالم خان انورنی قورقونچ بر انقلابچی، أوزینە
کوب ضربە بیرگەن وە ایمدی بوخارا أدارەسی باشینا کیلب مجبوراً
بولشەویکلەر برلە اتفاقغا کیریب قالغان یاش بوخارالیلارنڭ معنوی
یولباشچیسی دیب تانیر ایدی. بو وضعیت آلدندا دا انور أوزینی بوخارا
امیری قورالّلی کوچلەری باش قوماندانی دیب اعلان ایتب یوردی.

بو قاندای فجیع بر وضعیت! بونی یالغز انورنڭ تورکستانی،
تورکستان اوچون سابق امیرنڭ نە کبی بر اهمیتنی حائز بولغانلیغینی
وە اونڭ تورکستان ملی اویغانیشنداغی منفی رولینی بیلمەگەنلگی
بیلەنگنە ایضاح ایتب بولادر. لکن انورنڭ تورکستان ملی قورتولوش
حرکتی یولنداغی صمیمی وە قهرمانچا کورەشیشی اونی بو امیرلە
باغلانیش مسئولیتندەن بوتونلەی قورتارادر. اصلندە بو یاگلیشلقنڭ
مسئولیتی، او زمان بوتون امکان قوللارندا ایکەن، انورنی سابق امیر-
نڭ ملی تورموشمزداغی منفی رولی وە اونڭ سیاسی شخصیتی حقندا
ایقاض ایتمەگەن أوز وطنداش، آرقاداشلاریمزنڭ بوینا توشمەیدیمی؟

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولیازمىلار ئامبىرى

خارجدان کیلگەن انورنگ کوزندە یورتدان قوولغان امیرنگ دە «ملی کورەش قوربانی» بولوب کورونە آلووی غایتدە طبیعیدر.

انور أولدی. او شرفلی بر قهرمان أولوملە أولدی. او أوز باباﻻرینگ یورتی تورکستاندا کومولدی. تورکستان ملی قورتولوش کورەشی قهرمانی اوﻻراق بوتون تورکستان خلقی طرفدان سایغیﻻرلە ایسلەنمەکدە بولغان انور دائما سوگسز بر سایغی بیلەن ایسلەنەجەکدر...

انورنگ اطرافی تورکستانی توغرو تانیغان وە أوز کوندەلك شخصی تورموشﻻرندان زیادە یورت وە خلق کیلەجەگینی توشونگەن کشیلەرلە اورالغان بولوب، اونگ امیدلە قوردیغی پلانی تحقق ایتکەن بولسایدی، خلقمز حرملی تورموشینا ایریشکەن وە بولشەویك روسیا وحشتی آغیرلقﻻرینی دا کورمەگەن وە یورتمز تورکستان دا دنیا خریطەسندا مستقل بر مملکت بولوب کورسەتیلگەن بولور ایدی.

یورتمز قورتولوش کورەشی باشندا قهرماﻧچا کورەشیب یوروب شهید توشکەن انورنگ خاطرەسی تورکستاندا ابدیاً یاشایاجاقدر.

اونگ روحینا سوگسز سایغیﻻر!

*

تورکستان تورك ملی مفکورەسی

وە

علی شیر نوائی

ملی کورەش وە کوروشمزنگ تأریخی نیگیزینی ملی ادبیاتمزدا قیدیرارکەن توغروچا احمدیسوی وە اونگ قوردیغی ملی تصوف مکتبە یاناشمامز (بو حقدا «یاش تورکستان»نگ ٩٤، ٩٥ وە ٩٨نچی ساﻧﻼرینا مراجعت ایتیلسین) معناسز بولماغانی کبی بو قیدیرما دا علی شیر نوائی‌گە آیریچا بر یر آیرمامز دا سببسز ایمەسدر. ملی حرثمز، باشقاچاراق بر شکلدە بولسا دا، بوکونگیسندەن کوب دە یەگیل بولماغان بر تهلکە قارشیسندا تورغان بر چاغدا ملی کورەش بایراغینی کوتەریب اورتاغا

چیقغان، ملی تیل وە تورموشمزنی تهلکەدەن قورتارغان متفکر بویوك تورك شیخی احمد یسوی بولسا، اوگا تولوق فورمینی بیریب موفقیت تاجینی کیدیریب کیتکەن دە علی شیرنوائی در.

علی شیرنوائی‌نگ ملی تورموش وە تأریخمزدەگی اورنینی بر درجەگە قادار غنا دا آیدین کورە بیلمەمز اوچون ملی مفکورەمز، تورموشمز، ادبیاتمزنگ اوگا قادار کیچیرگەنلەرینی قیسقاغنا بولسا دا ایسلەب اوتوشمز کیرەك.

***

تورکستاندا تورکلەر اسلامیتدەن ایلگەری دە اولدوقچا اوزون چیککەن پارﻻق بر مدنی تورموش یاشامشﻻردر. او دورە تورموشی باشدان باشا ملی روح وە ملی رنگدە اولمشدر.

ت. یوزەف اسملی بر عالم ١٩٠٣ دە ماجار آقادەمیسندە اوقوغان بر معروضەسندا «تورکلەردە یازینگ استعمالی وە ادبیاتگ مختلف ادبیاتە آیریلیب ایشلەنمەسی نسبتاً یاقینﻻردا انکشاف ایتمش برشی دەگل، بلك اینگ اسکی زماﻧﻼرا قادار ارجاع ایدیلە بیلەجەك بر منشائی حائز اولدیغی کافی درجەدە معلوم برکیفیتدر. ایشتە بو اینگ اسکی اثرلەرە گەلینجە تمامیلە اعتمادە شایان تأریخی منبعﻻرا مستنداً بیلیورز، کە بویوك بر قومی وە لسانی زمرەنگ مفرد شعبەسی اوﻻن اویغور قومی، کە اوگچەدەن تیانشان داغﻻرینگ شمال وە شمالشرقی جهتلەرندە، سوگرادان جنوب طرفﻻرندا اسکان ایتمشدر. داها میلاد عیسی‌دان ٢ عصر اول یازی‌یی بیلیور وە قوللانیوردی. میلاددان سوگرا بیشنجی عصردا ایسە زنگین، پارﻻق بر ادبیاتە مالك بولونیوردی. داها بو اسکی زماﻧﻼردا بوﻧﻼرك منظومە وە شعرلەری موجود اولدیغی کبی خاﻧﻼرینگ سرایﻻرندا هەر یل وقوعاتینی وە خانگ اجرا آتینی ضبط وقیدە مأمور وقعە نویسلەر بولوندیغی‌حقندا موثوق معلوماتمز واردر.»(١) دیدر.

(١) «ملی تتبعلر مجموعەسی» جلد II سان ٤، ص ٨٣

عینی تیکشیروچی یانغ-ته اسملیغ بر چینلی سیاحنگ تا اونونچی عصردا اویغور ایلنده آنچا بای عمومی کتبخانه‌لەر کورگه‌نلگینی نقل‌ایته‌در.

محمود کاشغاری‌نگ «دیوان لغات الترك»نده وه باشقا یېرله‌رده اوچراتیلاتورغان آیریم نمونه‌لەر اسلامیته‌ده‌ن اولگی دور ادبیاتمزنگ کوب دفعه‌لار ادعا ایتیلدیکی گبی شفاهی خلقغ ادبیاتندان‌غنا عبارت بولماغانلغینی آچیقغ کورسه‌تمه‌کده‌در. ملی تأریخمزنگ او دوری سوكغ اثرله‌رنده‌ن بری سانالووی لازم کیلگه‌ن «قوداتقو بیلیك» أوزی بو جهتنی هیچ بر تورلو شبهه‌گه یول-قالدیرماسلقغ برشکلده قطعیتله اثبات ایتمه‌کده‌در. بر ادبی اثر بولماقدان زیاده اجتماعی فلسفه، دولت نظریه‌سی ادبیاتی قاتارینا قویولووی لازم کیلگه‌ن بو اثر نه ته‌خنیکی توزولوشی وه نه‌ده فکری قورولوشی اعتباریله بر ادبیاتنگ باشلانغیچ دوره‌سی اثری بولماغانلغینی آچیقغ کورسه‌تمه‌کده‌در. او هه‌ر جهتده‌ن اوزون دورله‌ر یاشامش وه تکامل صفحه‌لاری گیچیرمش بر فکری ادبی تورموشنگ‌گنه یاراتا بیله‌جه‌گی بر اثردر.

ملی ادبی تورموشمزدا بو دورنگ بلاواسطه دوامندان عبارت بولوب، بریا گلیشلقغ او لاراق سوگرادان «چاغاتای ادبیاتی» آتی بیریلگه‌ن دوره‌نگ باشلانیشی وه آلدیغی فکری استقامت ده بونداي بر اوزون فکری حیات دوره‌سینگ کیچمش بولونماسینی ایجاب ایتدیرمه‌کده‌در.

ملی تأریخمزنگ اسلامیته‌ده‌ن اولگی دوره‌له‌رینه برکوز سالساق، ملی اجتماعی قورولوشیمزنگ ایسته‌ر تشکیلاتدا، ایسته‌ر اجتماعی وه فردی حیاتدا، ایسته‌ر ده اعتقادات وه عرف-عادات‌دا تام معناسندا أوزا بولغانلیغینی وه توغرو ملی یولدان یوروگه‌نلیگینی کوره‌مز. او زمان یالغز تورموشنگ تیشقی جهتله‌ری‌گنه ایمه‌س، حتی معنویات، تفکر طرزنده بو ملیلكغ ایزله‌ری دها کیسکین ایدی. بو خصوصیت کیگ خلقغ قاتلامندان آلمش خاندان سرایلارینا بارغونچا بوتون خلق قاتلاملارینی تیکیس اوراب آلغان ایدی.

«ای تورك ملتی! اگر چینه کیته‌رسه‌كغ أوله‌جه‌کسنگ. او توکی

اورمانندا قالیرسه‌كغ، او یېرده نه بایلقغ، نه احتشام وه نه‌ده تورلو-تورلو قایغیلار باردر. مه‌نگو برحکومتنی بو یېرده محافظه‌ایته‌بیله‌جه‌کسنگ» دیب تورك خلقینا مراجعت ایتب، اونی ملی توپراغینا باغلاماقچی بولغان گول ته‌کین آبده‌له‌ری یازیلارندان آلمش «قوداتقو بیلیك»که قادار بوتون سرای آثاری او زمانغی تورك سرایلارندا تام معناسیله ملی روح حکم سورمه‌کده بولغانلغینی آچیقغ کورسه‌تمه‌کده‌در.

محمود کاشغاری اثری تورکستان سرای وه ادبیاتندا حاکم بو ملی رنگ وه روحنگ اسلامیته‌ده‌ن سوكغ دا اوزون‌غنا بر مدت هیچ بر تأثیرگه یول بیرمه‌ی أوز یولندا دوام ایتدیگینی آچیقغ کورسه‌تمه‌کده‌در. حتی بو دورده تورك کولتوری، تورکنگ توشونوش طرزی، تورك تیلی وه ادبیاتی اطراف محیطنداغی یات نسل خلقلارغا دا کوب‌گنه تأثیر ایتمه‌کده ایدی.

۱۰۶۹نچی یېلی کاشغاردا حاضرلانب حکمدار بوغرا خانغا تقدیم ایتیلگه‌ن «قوداتقو بیلیك» تورك اجتماعی تورموشینی تحلیل ایتمه‌کده تورك دولت وه دولتچیلگی عمده‌له‌رینی اوگره‌تمه‌کده‌در. او حکمداردان مأمورلارغاچا دولت اداره‌سی ایله علاقه‌دار کشیله‌رنگ حائز بولونماسی لازم کیلگه‌ن صفتله‌ر وه معامله‌له‌رنده تایاناجاقلاری عمده‌له‌رنی آچیقغ کورسه‌تب بیریشکه اورونادر. اجتماعی قورولوش، خلق قاتلاملاری کبی اجتماعی مسئله‌له‌رنی تحلیل ایتیشکه اورونغان مؤلف جماعت وه دولت تورموشندا کیره‌کلی اجتماعی اخلاق عمده‌له‌رینی کورسه‌تب أوتوشنی‌ده اونوتمایدر. «قوداتقو بیلیك»نگ مهم وصفلارندان بری أوزینگ چین معناسندا تورك روحندان توغما تورك تفکری اثری بولغانلغیدر. او تورك روحندان توغما تورك اجتماعی، سیاسی، أداری کوروشینی تمثیل ایتمه‌کده‌در. او زمانندا ملی تورموشمزغا نفوذ ایتب کیله‌یاتقان یاتلقغ تاثیری ایزینی ده کوروب اوگا قارشی وضعیت آلونی دا اونوتمادی.

برچه «قوداتقو بیلیك»نگ ایگ بویوك وصفی وه قیمتی أوزینگ ایسته‌ر تیلی، ایسته‌ر ده فکری قورولوشی اعتباریله بر ادبیاتنگ باشلانغیچ

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

دوره‌سی اثری بولماغانلیغینی، تیرسینچه عصرلارچا یاشاب تورلو تکامل دوره‌له‌ری کیچیریب کیله‌یاتقان منکشف بر ملیٔ تورموش وه ایشله‌نمش بای بر ادبیات آثارینی تمثیل ایته‌بیله‌جه‌ك ابر ماهیتده بولغانلغینی آچیق کورسه‌تب توروویدر.

«قوداتقو بیلیك» وه اونگ مؤلفی یوسف حاجب خاص‌نگ ملی تأریخمزده‌گی موقعی دا طبیعی «قوداتقو بیلیك»دان تارقالب اطرافنی یاریتماقدا بولغان ملی روح ایشیغینگ اهمیتی ایله متناسب اولاجاقدر. ملی روح وه ملی تفکرنگ تمثالی دیمه‌ك بولغان بو اثر او زمان کاشغاردا حکمدارلیق قیلایاتقان بوغرا خانغا تقدیم ایتیلگه‌ن ایدی. بو مهم اثرنگ قیمتینی کوره بیلگه‌ن وه اونی کوره‌بیله‌جه‌ك قادار ملی روحه ایگه بولغان خان دا درحال مؤلفنی أوزینه وزیر خاص ایتب آلدی. بو حادثه اوزمان تورکستان تورك سرایلارنداغی ملی روحنی کورسه‌ته‌در.

تا ایسکی زمانلاردان بیری تورکستان تورك سرایلاری ملی معنوی تورموشنگ مرکزی سانالار ایدی. ملی تفکر، ملی صنعت‌نگ انکشاف وه ترقیسنه اینگ کوب خدمت ایتوچی ده شو سرایلار ایدی. بایرام، توی، تعزیه وه باشقا مناسبتله‌رله سرایلاردا بویوك مراسمله‌ر یاسالار، تورلو هنر اهلی او جمله‌ده‌ن شاعر وه صنعتکارلارغا أوز به‌جه‌ریکله‌رینی کورسه‌تو امکانی بیریله‌ر، بوندای مراسمله‌ر اوچون هه‌ر زمان کوب گنه اولده‌ن حاضرلقلار کورولـه‌ر ایدی. بو حاضرلق دوره‌سی وه مراسم اثناسنداغی چیقیملار بوتونسی صنعت یولنداغی مصارف دیمه‌ك ایدی. سرایلاردا بیلگی وه صنعت انکشافی اوچون دائمی بر ایمتیلیش بار ایدی. بو صورتله یاراتیلغان صنعت ده هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن اول هه‌م روحی-مفهومی هه‌م ده شکلی اعتباریله چین ملی ایدی.

دنیادا امثالنه آز اوچرالاجاق بای‌خلق‌ادبیاتمز ایسه‌کینگ تورکستان تورك خلق قاتلامنداغی ملی روح وه ملی رنگنی کورسه‌ته‌در. بو خلقنگ روحی خصوصیتینی کورسه‌تمه‌ك اوچون ایسکی عرب قوماندانی قتیبه

ابن مسلم‌ده‌ن نقلاً «بر تورك باغلی بر تواِبه‌ده‌ن آرتیق وطنی اوچون ایگله‌ر» دیگه‌ن قضیه‌نی سویله‌رله‌ر.

***

اسلامیتگه‌چه عرب تیلی، عرب حرثی اولدوقچا چیکله‌نگه‌ن بر وضعیتده ایدی. اسلام دینی چیقو بیله‌ن عرب حرثی وه عرب تیلی اوچون ده قورتولوش وه انکشاف یولی آچیلغان بولدی. تیزگنه أوز باشینی قورتاریب، انکشاف یولینی چیزیب آلابیلگه‌ن عرب تیلی وه حرثی أوز تأثیرینی اطرافغا یایودا دا کیچیکمه‌دی. أوز تیل وه حرث‌له‌رینه ده بر دینی قدسیت خرقه‌سینی کیتونی یاخشی بیلگه‌ن اوستا عرب قوماندان وه متفکرله‌ری محیطی اعتباریله عربلق مرکزینه یاقین، عرقی وه حرثی وضعیتله‌ری اعتباریله تمثیلی ممکن بولغان بعضی بر خلقلارنی نسبتاً قیسقا برزمان‌ایچنده أوز تیلله‌رینی، ملی أوزلکله‌رینی‌اونوتدوروونچایا قادار تمثیل ایتب اولگوردیلار. فقط ملی مرکزله‌رنده‌ن اوزاقلاشیب ایران، توران کبی ملی به‌نلگی معین شکلینی آلمش، فکری وه مادی تورموشی چه‌رچیوه‌سی چیزیلمش خلقلار ایچنه کیلب ایریشکونچه اسلام دینی بیله‌ن عرب حرثی آراسنداغی آیرما مسئله‌سی ده آنچاغنا آیدینلاشیب قالدی. تیزگنه حقیقی مسلمان بولوب آلغان بو خلقلار عربلاشماسلق اوچون شدتلی کوره‌شله‌ر یوروتدیله‌ر.

بو طرفدان داها اول عربلق تأثیرینه معروض قالغان خلق فارسلار ایدی. اونلار أوز قورونمالاری اوچون اینگ موافق چاره اولاراق قبول ایتدیکله‌ری اسلام دینینی ملیله‌شترمه‌ك، اونی أوز ملی تورموش، ملی تفکرله‌رینه اویغون بر شکلگه کیریتب عربلق مسئله‌سنده‌ن اوزاقلاشترما یولینی توشوندیله‌ر. بو پلانی تیزگنه ایشکه آشیرا بیلگه‌ن فارسلق کوب اوزاقلاماسدان اسلامی کسوه‌گه کیرگه‌ن بر فارسلق جریانی توغدوردی وه اونی قومشولارینا تطبیق ایته باشلادی. بز تورکله‌ر اوچون اصل قورقولو دوره مه‌نه بونگله باشلادی... عربلق تمثیلکار بر حرث اولاراق تورکله‌رده‌ن یالغز عرب مرکزله‌رینه هجرت

ایتکەن کیچیك بر کتلەنی گە قازانابیلگەن ایدی. بونگ خارجندە علما قاتلامی عربچانی علم تیلی ایتب قبول ایتب اثرلەرینی عربچا یازغانلار ایدی. او دهاکینگ مقیاسدا بر حرثی تهلکه بولو اوچون تورکستان تورك محیطندان مادتاً وە معناً آنچاغنا اوزاق ایدی. آرادا بو تأثیرگە توسوقلق ایتەبیلەجەك کوبگنە طبیعی وە اجتماعی مانعەلار بار ایدی. یوقاریدا اشارە ایتدیگمز اسلامیتنی قبول ایتکەندەن سوڭ دا تورکستان تورکلەری ادبیاتندا مللك ایزینگ کوبگنە دوام ایتکەنی، بو جهت گەوشەر -گەوشەمەس ملی آقیمنگ اورتاغا چیقووی دا شو طبیعی وە اجتماعی عامللەرلە ایضاح ایتیلە آلاجاقدر. فقط یەگی باشلاغان اسلامی کسوەگە کیرگەن فارسلق جریانی ملی تورموشمزدا اولدوقچا قیزغین تولقونلار یاراتقان بر دورە بولوب چیقدی. یوسف حاجبنگ اشارە ایتدیکی، احمدیسوینگ کورەش بایراغی کوتەریب قارشی کیچدیگی تهلکە مەنە شو تمثیلکار فارسلق تهلکەسیدر.

اورتاق اسلام مدنیتی دورەسندە بصرە، بغداد وە باشقا علم مرکزلەرینە کیتب حتی اوز یورتمزدا اوتوروب علمی، فلسفی بویوك اثرلەر یاراتقان تورکستان تورك فکر وە بیلیم ایرلەری بوکون بیلە عرب علماسی، عرب متفکرلەری دیە آگیلادرلار. فارس فکر ادبیاتینی یاراتقان بویوك تورك قابلیتلەری ایسە بوکون بیلە عجم سانالادرلار. بو اسلامی مدنیت دورەسندەگی علم وە فکر ادبیاتی آثاری دقتلە تیکشیریلسە، اونگ یاراتیلیشندا ایگ بویوك حصە بز تورکلەرگە توشکەنی آچیق کورونگەنی حالدا بوکونکی دنیا تأریخ ادبیاتندا بز تورکلەرگە کوپنچە «باربارلق» اورنی آیریلغان. حتی بزنگ خلق بو مدنی آثارنی یاراتب یورگەن چاغلاردا انسان ایتی یەجەك قادار وحشت ایچندە بولغانلار دا بوکون بزگە «مدنی تربیە بیروچیلك» ادعاسینی آلغا سوروگە قادارا باردیلار. طبیعی بو یاگلیش وە حقسز حکمنگ گناهی ایگ اول أوز بوینومزغا توشادر. تورموشدا بولغانی کبی تأریخدە دە أوز حقینی طلب ایتب، او یولدا کورەش یوروتوب آلماغان، اونی مدافعە ایتمەگەن

بر خلق حقی بولسا دا باشقا تورلو حکمنی طلب ایتە آلمایدر. بو حکم یالغز یاتلار طرفندان بیریلبگنە قالمادی؛ حتی سوڭ زمانلارغاچا قسماً أوزیمز دە بوندای حکملەرگە قوشولوب کیلدیك.

اسلام مدنیتی پارلاق دورەسینگ فلسفی ادبیات ذروەسینی تشکیل ایتکەن «فارابی — ابیسینا — ابن رشد»اوچ کوشەسینگ ایکیسی — فارابی، ابن سینا خالص — مخلص تورکستانلی تورکلەر ایدی. او مدنیت دورەسی علم وە فکر ادبیاتی بوتون تارماقلارینی قیدیرساق، کوب ساحەلارنگ باش شخصیتلەری تورکلەر — تورکستانلیلار بولغانینی کورەمز. حتی عرب لسانیاتی اوچون «واضع لسان» عنوانینی قازاناجاق قیمتدە لسانیاتچیلار بیرگەن تورکلك فارس تصوف ادبیاتینگ ایگ گزیدە شخصیتلەرینی بیرمشدر.

اسلامی دولت جامعەسندا تورکلەر تیزگنە عسکری وە سیاسی یولباشچیلقنی قولغا آلب کیتدیلەر. لکن بو صورتلە باشلاغان تورك سرایلاری ایسکی تورك سرایی وصفینی بەنیمسەب أوستلەرینە توشکەن ملی وظیفەنی کورە آلمادیلار، توغرو ملی یولدان کیتو اورندا یات — فارسلق تأثیری آستینا توشوب قالدیلار. بو فارسلق تأثیری کیتدیکچە أوسوب باریب تورك سرایلارندان ملی روح، ملی عنعنە، ملی حرث عنصرلارینی بوتونلەی اوزاقلاشترا بیلدی. أوزلەرینی فارس خاندانلارینا اولاشترماق اوچون سوگسز زحمتلەرگە قاتلانغان تورك غەزنەلیلەر خاندانینگ فعالیتی، اونلارنگ سرایندا حاکم احوال روحیە اوزمانی تورك سرایلاری اوچون پارلاق بر مثالدر. تورك خلقینگ غیرتی، همتی، بەجەریگی بیلەن قورولغان بو سرای یوز دە یوز فارس حرثنە خدمت ایتمەکدە، تورك خلقی خزینەسی ثروتینی فارس ادبیاتی شاه اثرینی یاراتماق اوچون صرف ایتمەکدە ایدی.

دها شرقدان تازە تورك محیطندان کیلگەن سەلجوقلولار دا تیزگنە عینی عاقبتگە معروض قالدیلار. سرایلاری تمامیلە فارسلاشدی. حتی رسمی تیل اولاراق فارسیچانی قبول ایتو درجەسینە کیتدیلەر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

غەزنەلی سلطان محمود فردوسیغا تورك خزینەسی آلتونلارینی بیریب «شاهنامه»نی یازدیرغان ایکەن، سەلجوقلو ملك شاه ایرانلی وزیری نظام الملکه سیاستنامەنی یازدیردی. غایتده قاراقتەرایستیك بر تصادف در، که سەلجوقلو ملك شاه سیاستنامەنی یازدیردیغی چاغلاردا تورکستاننگ شرقندا بوغرا خان یوسف حاجبغا «قوداتقو بیلیك»نی یازدیرماقدا ایدی. «قوداتقو بیلیك» تورکلك روحینی، فکرینی جانلاندیرسا، سیاستنامەدەن فارسلق روحی یاغماقدا ایدی. سیاستنامه ایسکی ایران دولتچیلگی روحینی تیریلتمه‌کچی، بر تورك خاندانی قولیله فارس سلطنتی روحینی یاراتماقچی ایدی.

تورکستاندا خوارز مشاهلیلار دورنده ده عینی فارسلاشقانلق احوال روحیەسی حکم سوردی. نهایت تازه تورك محیطینگ ایچ طرفلاردان کیلگەن چینگیزلیلەر ملی استقامتده بر أوزگەریش تولقونی کیترگەن کبی بولدیلار. فقط بو تولقون تورك سرایلاریندا، یوکسەك طبقه محیطندا اولدوقچا دەرین کـوك آتقـان یاتلـق تـأثیرینی قولاتو اوچـون یتەرلك بولوب چیقمادی. یاواش یاواش چنگزلیلەر سرایی‌دا شو زهرلی، یاتلق تأثیری آستینا کیردی. بوگا رغماً چینگزلیلەرنگ کیتردیکی تولقوننگ اونی تعقیب ایتکەن جدزی أوزگەریش مقدمەسی بولغانلغینی‌دا انکار ایتب بولمایدر.

سەلجوقلولار دوری اوزونی غرب تورکلگی سرایندا حکم سورگەن فارسلق تأثیری سەلجوقلولار چوکوب یرینه عثمانلیلار کیلگەنده بر أوزگەریش کورگەندیك بولسا دا، تیزدەن بو ایز ده یوقالیب عثمانلی سرایلاری‌دا عینی یاتلق روحی تأثیری آستینا توشوب قالدی.

بو صورتله ملی محیطنگ یوکسەك قاتلامی، ملی ثروتنگ اینگ کوب توپلانغان یری — سرایلار طرفندان اهمال ایتیلگەن، حتی قسماً رسمی تیل اولاراق قوللانودان چیقاریلیب کیلگ خلق کتلەسینگ سویلەشمه تیلی درجەسینه توشورولوب قویولغان تیل، ادبیات طبیعتله رونقینی یوقالتدی، انکشافدەن قالدی.

ملی تیلی، ملی صنعتی بونگله ملی توشونچه وه ذوقی اهمال ایتیلگەن خلق‌ایسه بوگا قارشی لاقید قالامش وه ملی أوزلگینی‌اویلاب قایغوروچی کشیلەر چیقارمشدر. تورك تیلی، تورك ذوقی وه تورك حرثینی قورو یولندا ایلك قول شیماریب اورتاغا چیقوچی کشی بویوك تورك شیخی احمدیسوی‌در. تورکستان تورك ملی محیطینی یاتلاشماق تهلکەسندەن قورو یولندا ایلك آدیمنی آتب، ملی چیغیرنی آچو شرفی بو بویوك تورکستان شیخینگ حقیدر. تهلکه آلدا وظیفەسینی موفقیتله أوتەگەن احمدیسوی ملی تصوف مکتبی عصرلار اوزونی دوام ایتب، أوز وظیفەسینی أوتەب کیلمه‌کدەدر. ملی حرث وه ملی ادبیات یاتلاشماق تهلکەسندەن قورتولغان بولماقله برابر ملی تیل وه ملی حرثنگ کوچلونیگیزی تأمین ایتیلب، انکشاف یولی کینگ معناسندا آچیلغان بولالماس ایدی. بونگ اوچون ده تورلو جهتدەن معین شرائطنگ حاضرلانووی کیرەك ایدی، که بو دا بویوك تیمورله باشلاغان چین ملی دورده یارانمشدر.

تورك تیلی، تورك حرثی یاتلاشماق تهلکەسی آستینا توشه باشلاغان آنداياق بو تیل وه حرثنگ آنا یورتی تورکستاندا اونی قوروماق قایغوسی‌دا باشلانمشدر. «قوداتقو بیلیك» یاراتیلدیغی زمان اونگ تمثیل ایتدیکی چین ملی مفکوره حقندا تورك دنیاسینك هیچ بر یرنده آنیقلانغان بر تصور ده یوق ایدی. مجمود کاشغاری «دیوان لغات الترك»نی یازدیغی زمان تورك تیلچیلگی، تورك حرثچیلگی بیلەن اوغراشقان قای یرده کیمیمز بار ایدی؟ احمدیسوی ملی مجادلەسینی باشلاب، اونی موفقیتله تاجلاندیردیغی زماندا وضعیت کوب باشقا تورلو ایمەس‌ایدی. تورکستان تورك سرایی وزیری نوائی تورك سرای ادبیاتینا «تورك اولوسی» تعبیرینی قایتادان کیریتب، تورك تیلی وه تورك حرثینی علمی وه اجتماعی اساسلاردا مدافعه ایتب، فکری، بدیعی مفهومده اونی کوتەریش‌اوچون اوروندیغی زماندا عثمانلی سرایلاریندا فارس بولماغانلغی آگلاشیلیب قالغان بر شاعرنی تحقیر ایتوگه کیتەجەك قادار بر یاتلاشقان احوال روحیه حکم سورمه‌کده ایدی. آذری تورکچەسنده قیمتلی اثرلەریاراتقان

بویوك تورك شاعری فضولی‌نگ «نظم نازك تورك لفظیله ایکه‌ن دشوار اولور» دیگه‌ن مصرعندان دا تموج ایتمه‌کده وه حدیقة السعدا مقدمه‌سنده داها آچیق أفاده ایتمه‌کده بولوندیغی تورکچه حقنداغی غریب فکری ده نوائی‌نگ تورکچه‌نگ فارسیچاغا اوستوملگینی اثبات ایتب چیقدیغی دوردەن کوب گنه سوگراغی بر دورگه توشه‌در.

«تورکستاندا قالان تورکله‌ر ملی لسانلارینی محافظه‌یه آز چوق غیرت ایتدیکله‌ری حالدا آنادولویا گه‌له‌ن تورکله‌رك لسانلارینی آنجاق بر تکلم لسانی عدیله رسمی دیل اولاراق فارسی‌یی قبول ایتمه‌له‌ری طبیعی بر طاقم سببله‌ره مستنددر» دیگه‌ن پروفه‌سور کوپرولو زاده فواد بیك ده تورکستان تورکلگینگ یوقاریدا اشاره ایتدیگمز ملی تیلینی ساقلاو یولنداغی مجادله‌له‌رینی کوزده توتسا کیره‌ك...

تورکلك روحی ایله باشلاسالار دا، تیزگنه یاتلاشیب کیته بارغان اسلامیت دوری تورك سرایلارینا تورك روحینی کیریتب اورناشترغان، تورك سرایلاریندا تورك حرثی وه تورك تیلی، تورك صنعتی انکشافی زمینینی حاضرلاغان دا تورکستاندا بویوك تورك دولتی مفکوره‌سینی تمثیل ایتکه‌ن بویوك تیمور بولدی. هه‌ر چند تیمور دا أوز دورنده سلفله‌رنده‌ن قالغان یاتلق تأثیرینی سرایلاردان بوتونله‌ی اوزاقلاشتریب اولگورا آلمادی ایسه ده، اونگ قطعی زمینینی حاضرلاب بیرگه‌ن بولدی. تیمور دورنده گنه تورکستان تورك سرایلارندا قایتادان تورك تیلی، تورك صنعتی، تورك صنعتکاری کورونه باشلادی. بویوك تورك متفکری احمدیسوی‌نگ معنوی وه تاریخی قیمتینی حقیله تقدیر ایتکه‌ن ده تیمور ایدی. مشهور عالم له‌ئون قاهون «تیمور ایله تورك تیلی فارس تیلینه قارشی ظفر قازانمشدر. ماورا النهر تجدد آداملاری آرتیق فارسیچا ایمه‌س، چاغاتایچا (یعنی تورکچه) یازار بولدی» دیسه، پروفه‌سیور کوپرولو زاده فوأد بیك «چاغاتای ادبیاتینگ دوقوزونچی وه اونونچی عصرلار ظرفنده‌گی انکشاف مسعودینی نوائی‌نگ په‌ك دوغرو اولاراق سویله‌دیگی وجهله تیمور سلطنتنده آراماق ایجاب ایده‌ر» دیدر. دوقتور رضا نور بیك تیموردان بحث ایته‌رکه‌ن («تورك تأریخی» جلد ۲، ص.۳۲۷) «اوندان اول وه ینه اونگ زمانندا دا تورك عالمله‌ری، ادیب وه شاعرلاری اثرله‌رینی یا عربچا، یا عجمچه یازیورلاردی. تیمور خان زماننداایسه تورکچه یازماق رواج بولمشدر. واقعاً تورکچه اثر یازماغا تیمورخان زماننددان دها اول مشهور خواجه احمدیسوی، اوندان اول ده یوسف حاجب باشلامش ایسه ده، انتشاری شرفی تیموره عائد در» دیدر.

اونگ سرایغا اورناشتردیغی بو ملی روح سایه‌سنده سرای اهلنده‌ن ده ملی صنعته اهمیت بیروچی، حتی اونگله شخصاً مشغول بولوچی عنصرلار چیقا باشلادی. علی شیر نوائی‌نگ «مجالس»ندا، «محاکمة اللغتین» وه باشقا اثرله‌رنده آتادیغی سرای دائره‌سی تورك شاعرلاری بوتونیسی مه‌نه شو صورتله باشلاغان دورنگ یتیشتردیگی صنعتکارلاردر. بونگله برابر سرای دائره‌سنده تورکچه وه تورك صنعتنه قاراشنگ بوتونله‌ی أوزگه‌ریب بیتدیگینی ادعا ایتب بولمایدر. حتی بویوك تیمورنگ اوز اطرافنداغی وقعه نویسله‌رده‌ن ایگ مهمله‌رینگ فارسلار بولغانلغی، او دورده یتیشکه‌ن تورك ادیب وه شاعرلارینگ اکثریتله ایکی تیلده یازوچی بولغانلقلاری بو جهتنی آچیق کورسه‌تمه‌کده‌در. بوگا رغماً تیمورله باشلانغان بو دور تورك تیلی، تورك صنعتی کوب گنه ایشله‌نب تیزده‌ن سرایداغی تورکچه‌گه استخفافله باقوچی یاتلاشقان ذهنله‌رده‌ن مهم گنه بر قسمینی قازانغان، اونلارنی أوزیله اوغراشتراجاق بر حالغا کیلگه‌ن ایدی.

شونی دا آیتیش کیره‌ك، که بوتون بو یاتلاشقان دور اوزونی أوزلگی وه ملی ذوقنه صادق قالغان کینگ خلق کتله‌سی بیله‌ن یاتلاشقان سرای زمره‌سی آراسندا بر تارتیشما بارغان ایدی. خلق موتیفله‌رینی أوز تورموشندان آلیب أوز ذوقنه اویغون بر شکلده، ملی وزنده وه اوزینه آگلاشیلارلق بر تیلده یازیلغان ملی ادبیاتینا باغلیلغندان هیچ بر صورتله سیلجیمه‌گه‌ن وه اوگاغنا علاقه کورسه‌توده دوام ایتکه‌ن ایدی. ذاتاً هه‌م تیلی هه‌م روحی اعتباریله یات بولغان بر ادبیاتغا قارشی بر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

خلقدا علاقه اویغانو امکان خارجنده بولغان بر نەرسەدر. بو کون یورتمزدا ایشلەنمەکدە بولغان ساویت روس ایمپەریالیزمی تجربەلەری بو جهتنی هیچ بر تورلو شبهەگە اورون قالدیرمایاجاق بر شکلده اثبات ایتمشدر.

یات بر کولتورنگ تأثیری آستندا روحلاری رنگسزلەشمش یوکسەك طبقه دا آرادا تورلو سببلەرله بو یاتلق یوکندەن أوزلەرینی قورتارا بیلدیکلەری آنلارندا هەم شکلی هەم روحی اعتباریله ملی بولغان بو ملی صنعتدەن ذوقلانو، اونی قیدیرودان أوزلەرینی آلالماسلار ایدی. فقط تیمور طرفدان قطعی شکلی بیریلگونچه بو نادراً کورولوب قالاتورغان بر حالغنا بولوب کیلدی. سرایلارغا ملی تویغونی اورناشتریب، اونلارغا آیتیماس ملی رنگنی بیرگەن تورکچی — ملتچی بویوك تیمور بولدی. اونگچون ده اسلامیتدەن سوگراغی دوردە تورکستاندا تورکلك وه تورك حرثچیلگنه ایگ کوب خدمت ایتکەن تورك سلالەسی تیمورلیلەر بولدی. اونلارنگ علم، مدنیت وه مملکتنی اعمار، خلق رفاهینی تامین یولنداغی اورونوشلاریله بر قاتاردا قیمتلی حرثی، بدیعی فعالیتلەردە ده بولونمالاری مەنه شو زمیندەن چیقماقدا ایدی. تورلو جنسدەن قیمتلی عالم، متفکر، موسیقیشناس، رسام کبی شخصیتلەر بیرگەن تیمور خاندانی ملی ادبیاتمز اوچون ده قیمتلی کشیلەر بیرمشدر. بو خاندانتنگ ملی ادبیاتمز تأریخندەگی موقعینی کورسەتو اوچون «چاغاتای ادبیاتی» دیب آتالغان ادبی دورەگە بیرگەن اونلارچا مهم شخصیتلەردەن دورینگ ایگ مهم شاعر—صنعتکاری سانالغان سلطان حسین بایقارا بیلەن چاغاتای ادبیاتی نثری مؤسسی مشهور هندستان فاتحی سلطان بابرنیغنا ایسلەو کفایت ایتسه کیرەك.

احمدیسوی طرفدان بر فکری وه ادبی چیغیر اولاراق آچیلب بویوك تیمور طرفدان دولت سیاستی حالنه کیتریلگەن بو ملی مفکوره أوزینه بدیعی وه اجتماعی باقیمدان قطعی بر شکل بیرەجەك بر شخصیت

کوتمەکدە ایدی، که بونیدا بو یازینگ موضوعینی تشکیل ایتکەن علی شیر نوائی ده تاپمشدر.

ملی تأریخمزنگ یتیشتردیکی اونیوەرسال شخصیتلەرنگ بری بولغان نوائی هەر نەرسەدەن اول ملی مفکورەنی ایسکیدەکی کبی مادی وه فکری تورموشمز نیگیزینی وه حیاتی فعالیتمز اساسینی تشکیل ایتەجەك بر قایناق حالنه قویماق اوچون اورونمش وه بوتون حیاتی فعالیتینی بو نقطەدان باشلاب عینی هدفگه طرف ایمتیلمشدر. بر امیر، وزیر اعظم صفتیله ملی تورموشمزنگ سیاسی وه اجتماعی جهتلەرینه باغلانغان نوائی اونی شو ملی مفکورەسی ایزیندەن یوروتوشکه اورونمشدر. متفکر وه عالم نوائی ملی تورموشمزنگ معنوی طرفینی ملی ایدەی (مفکوره) ایزینه سالیشغا اورونمشدر. نهایت عینی زماندا شاعر، موسیقیشناس — رسام اولماق أوزره تولا مفهومده بر صنعتکار بولغان نوائی ملی صنعت وه ملی ادبیاتمزنگ انکشافی، بوتون ملی قابلیت وه منبعلاریمزنگ بو یولدا یوروب ملی مفکوره اوچون چالیشمالارینی تأمینه صرف أیتمشدر. اونگچون ده اوگا ادبیات باقیمندان یاناشغان کوپرولو زاده فوأد بیکنگ تورك ادبیاتینگ أیگ ملیتپرور بر شاعری وه چاغاتای ادبیاتینگ أیگ بویوك سیماسی دیب آتادیغی نوائینی بز عینی زماندا تورکستان تورکلگینگ اسلامیتدەن سوگراغی دوردە یتیشتره بیلدیگی ایگ بویوك ملتچیسی وه بوکونکی ملتچیلگمز نیگیزینی تا اوزمان سالب بیریب کیتکەن بر متفکر مفکورەچی وه کورەشچەن ملتچی دیب آتاماقچی بولامز. حقیقتاً ده اونگ حیاتی فعالیتی ایله تانیشساق بوتون فعالیتنه شو ملی پرەنسیپنی نیگیز ایتب آلغانینی کورەمز. او نه هەر قاندای بر جنسدەن بر منفعت تأمین ایچین سیاستچی—امیر—وزیر وه نەده شعر یازماق ایچین شاعردر. اونگ بوتون هنری، بیلگی، بەجەریگی شو بوتون فعالیتنده حاکم ملی مفکورەسی خدمتنده ایدی. بو جهتنی او قسماً أوز اثرلەرنده ده کورسەتب، سویلەب کیتمەکدەدر.

«تورك اولوسی» تعبیرینی قایتادان تورکستان تورك سرای ادبیاتینا

کیریتکەن نوائی بوتون حیاتی فعالیتله اولوسچیلق — ملتچیلیك مفهومینی قالای آگلادیغینی ایضاح ایتمش وه ملتچیلیك فعالیتی چەرچیوەسینی چیزیب کورسەتمشدر.

نوائی‌گه کوره ملی حرث، ملی تیل وه ملی صنعتنگ لایقیله تکامل وه انکشاف ایتب ساغلام زمین أوستنده کوك آتب یایلابیلمەسی بوتون ملت قاتلاملاری، اونلارنگ یتیشتره بیلدیکی قابلیت وه چیقارا بیلدیگی مادی وه معنوی وسائطنگ هیچ بر صورتله چیکلەنمەگەن بر حالدا اونگ یولندا بولونماسینا باغلیدر. او، اسلامی عرب خلافتی‌دولتی زماندا دولت وه سرای کوچ وه وسائطینگ عرب حرثینگ انکشافی عرب تیلینگ یایلماسی یولندا استفاده ایتیلدیگینی حتی بر قانچا خلیفه‌لەرنگ شخصاً علم، شعر وه صنعتله مشغول بولوندوقلارینی، عرب هەگە‌مونیسندان قورتولوب ملی انتباه دورەسنه کیچکەن فارسلاردا دا عینی حالنگ داها شعورلو برشکلده دوام‌ایتدیریلدیگینی ،أیش تورك سرایلارینا کیلگەنده اونلارنگ ملی وظیفەلەرینی لایقیله ادراك ایته آلمادیقلارینی، تورك حرثی وه تورك صنعتینگ انکشافی اوچون تورك سرایلارینگ دا عینی یولغا کیرولەری لزومینی آلغا سورەدر. اونگچون ده بوتون هنرینی بیلیمینی وه سرای دائرەسنده قازانمش اولدیغی نفوذینی مەنه شو یولدا صرف ایتەدر. نوائی‌نگ ایمدیگەچه یاگلیش آگلاشیلب کیله یاتقان بعضی بر حرکتلەرینی ده مەنه شو نقطەدان غنا یاناشب آگلا‌ماق، ایضاح ایتمەك ممکندر.

دیمەك بزده ملی حرث جمعیتی وه دینی جماعت مسئلەری آراسنداغی فرقنی آچیق ایتب اورتاغا قویغان وه اونی علمی مفهومده ایضاح ایتیشکه ایلك اورونغان کشی ده نوائی در.

حقیقتاً ده تأریخه بر کوز سالیب کورەیلیك. عرب خلافتی دورەسنده عرب حرثی، عرب تیلی آزمی یایلدی؟ آفریقانگ بوکون عربچا سویلەگەن مسلمان جماعتلاری آراسندا نه قاداری ایسکیده عربچا سویلەمشلەردر؟ بوتونلەی عربلاشیب کیتمەگەن خلقلار تیللەرندەگی عربچا

سوزلەر، حتی غرامەر عنصرلاری بو تأثیرنگ نه قادار ایلەریلەمش بولغانلغینی کورسەتمەیدیمی؟ هەر چند بو یایلودا اسلامیتنگ عربستاندان چیققانلغینگ دا بر درجەگه قادار تأثیری انکار ایتیله آلماسا دا، ایگ بویوك رولنگ بو وضعیتینی یاخشی کوروب، اوندان استفاده یوللارینی تاپابیلگەن عرب قوماندان وه دولت ایرلەری سیاستنه توشدیگینی ده رد ایتب بولمایدر.

فارسیچاغا کیلگەنده بز تورکلەر اوچون وضعیت یَنه ده فجیعراقدر. عرب تأثیرندەن أوز باشینی قورتاریب آلغان فارس دولتی فارس کولتورینه اسلامی بر کسوه کیدیریب قومشولارینا نفوذ ایتدیریشکه اورروندی وه دها موفقیتلی بر صورتده تطبیق ایته بیلدی. ایش شو درجەگه قادار کیلدی‌که سوگرادان قورولغان تورك سرایلاری دا اوز ملی بەن‌لکلەرینی اونوتوب بو فارس حرثینگ انکشافنه خدمت وه اونی مدافعەغا توتوندیلار. یوقاریدا اشاره ایتدیگمز تورك سرایلاری وضعیتی نوائی اورتاغا چیققان زماندا دا ملی تویغونی قانیقترارلق درجەده ملیلەشیب یتمەگەن بولووی کیرەك، که نوائی أیگ کوب غیرتینی بو میدانتی قازانماق اوچون صرف ایتەدر.

***

علی شیر نوائی ٨٤٤نچی هجری(*) یِیلی هراتدا دنیاغا کیلمشدر. آتاسی کیچیك بهادر خراسان حکمداری سلطان ابوالقاسم بابر یاننده مهم بر مأموریتده ایدی. بو صورتله یاش چاغندا یاق سرای اهلنه حتی سلطان بابرنگ أوزینه معلوم بولغان علی شیر مکتب حیاتینی مستقبل خراسان حاکمی سلطان حسین بایقارا بیلەن برگه کیچیرمشدر. حتی سلطان حسین بیلەن علی شیر آراسندا شو بالا چاغلارندا یاق بر برینه یاردەمده بولونماق مفهومنده بر عهدو پیمان یاسالغانلغی‌دا حکایەایتیلەدر.

علی شیر یاش چاغلارندایاق قابلیت وه استعدادیله تمایز ایته

(*) لەنینغراد علم آقادەمیسی طرفندان چیقاریلغان «میر علی شیر» آتلی روسچا اثرده نوائی‌نگ توغوم تأریخی ١ـ١٤٤٠ میلادی دیب کورسەتیلەدر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە قەدىمكى ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

باشلامشدی. او بو جهتده‌ن یالغز عائله‌سی دائره‌سنده گنه ایمه‌س، حتی
شخصاً سلطان‌نڭ تقدیرله‌رینه مظهر بولا باشلاغان ایدی. شخصاً ملی
ادبیاتمزنڭ مهم بر سیماسی سانالغان سلطان ابوالقاسم بابر یاش علی شیر
نڭ صنعته میلینی تیزگنه کشف ایتمش وه اونی هه‌ر تورلو یوللارله
تشویق ایتمه‌گه باشلامشدی. آتاسی‌دا اوغلینڭ ایله‌ریده نامزد بولوندیغی
مهم روللارینی تقدیر ایته بیلمش اولمالی که اونڭ تربیه وه تحصیلنه سوڭ
درجه اعتنا ایتمشدر. علی‌شیر تورکچه وه فارسیچا شایان تقدیر شعرله‌ر
یازیب «ذواللسانین» لقبینی قازاندیغی زمان‌دا نسبتاً یاش ایدی. او بوندای
موفقیتله‌ری ایله شهرتینی سرای دائره‌سی چیگه‌ره‌له‌رنده‌ن آشیریب کیڭ
خلق کتله‌سینه قادار یایابیلمشدی. بو صورتله یڭ یاش چاغندایاق معنوی
موقعینی تحکیم ایته بیلمش علی شیر آتاسینڭ وقتسز أولومی اوزرینه
یاش بولووینا قارامای سرایدا مهم بر وظیفه‌گه مأمور ایتیلدی. بوتون
سیاحتله‌رنده سلطانغا رفاقت ایتدی. سلطان ابوالقاسم بابر ۸٦۱ده مشهد
سیاحتی اثناسندا وفات ایتدیکی زمان علی شیر ۱۷ یاشلق بر ییگیت أیدی.
ولی نعمتینی وقتسز یوقالتودان سوڭ درجه‌ده متأثر بولغان علی شیر بر
مدت مشهدده اوتوروب قالغاندان سوڭ هراتغا قایتب اورناشماق ایسته-
سه ده وضعیت اوندا اوتوروب قالووینا مساعده ایتمه‌دی وه سمرقندغا
کیتوگه مجبور بولدی. علی شیر ۸۷۳ده سلطان حسین هرات تختنه
کیچکونچه سمرقنددا قالدی، او ییرده‌گی علما یاندا تحصیل ایتب
بیلگیسینی آرتیریشغا اوروندی. سلطان حسین تختغا چیقار - چیقماس
سمرقند حاکمنه مراجعت ایتب علی شیرنی هراتغا قایتاروینی سورادی.
ذاتاً علی شیر ده سلطان حسین‌نڭ موقع اقتدارغا کیلووی خبرینی
آلیر - آلماس حاضرلانیب یولغا توشکه‌ن ایدی. ۸۷٤ ده علی
شیر سلطان حسین‌نڭ مشهد سیاحتنه رفاقت ایتدی. پادشاه سیاحتده
ایکه‌ن هراتدا بر اغتشاش باش بیردی. بو اغتشاشنی باسترو ایشینی
پادشاه علی شیرگه حواله ایتدی. سوڭ درجه اوستالقله بو اغتشاشنی
بر طرف ایته‌بیلگه‌ن علی شیر ۸۷۵ده ایکنچی بر اغتشاشنی‌دا عینی

مهارتله بیتردی. ۸۷۷ دا سلطان حسین علی شیرنی امیرلك رتبه‌سینه
تعیین ایتدی. پادشاه دولتنڭ ایڭ یوکسه‌ك رتبه‌سنه تعیین ایتمه‌ك
ایسته‌دیگی زمان علی شیر اوڭا قارشی چیقدی، أوزینڭ همیشه‌لگه
پادشاه‌نڭ رتبه‌سز ایڭ یاقین دوستی وه کیڭه‌شچیسی بولوب قالونی
ایسته‌دیگینی بیلدیردی. پادشاه قبول ایتمه‌دی، اونی امیرلگه تعیین‌ایتدی.
علی شیر امیرلك رتبه‌سنده‌ن قاچیندیغی زمان بوندای بر رتبه‌نڭ ایسته‌ر-
ایسته‌مه‌س اوزینه دوشمانلار چیقاراجاغینی، أوزینڭ ده بو دوشمانلار
طرفدان چیقاریلغان اینتریغالارغا قارشی مجادله یوروتمه‌ك مجبوریتنده
بولوناجاغینی، بوندای مشغولیتله‌رله وقت اوزدیرماق ایسته‌مه‌دیگینی آلغا
سورگه‌ن ایدی. کوب اوزاماسدان علی شیرنڭ حیاتی تجربه‌ده‌ن
چیقاریب سویله‌دیکله‌ری توغرو بولوب چیقدی. بوتون اطرافی علی‌شیر
نڭ دوشمانلاری، رقیبله‌ری بولوب قالدی. او دا بو اینتریغالارغا
قارشی کوره‌ش یوروتمه‌ك مجبوریتنده ایدی. «خمسة المتحیرین»نده
کیچیردیگی بو آغیرلقلاردان دا بر پارچا بحث ایتدیکی کورونه‌در.
قسماً بو علیهدارلاری اینتریغاسی، قسماً ده أوزینڭ خلقچی ـــ ملتچی-
لگنده‌ن توقان شدتلی تنقیدچی لسانی یوزنده‌ن بولسا کیره‌ك علی شیر
۸۸۱ ده هراتداغی رسمی وظیفه‌له‌رینی ترکله اطراف ولایتله‌رگه کیتو
مجبوریتنده قالادر. آرالقدا هراتغا قایتماق اوچون کوب دفعه مراجعت
ایتسه ده، مساعده آلالمایدر. نهایت حجگه کیتمه‌ك اوچون مساعده‌ایسته‌ب
مراجعت ایتدیکی زمان هراتغا قایتووی امرینی آلادر. ۹۰٦ دا شهزاده
بدیع‌الزمان میرزا طرفدان کوته‌ریلگه‌ن بر قوزغالان اولغایب، هرات
عصیانچیلار طرفدان محاصره ایتیله‌در وه پادشاه شهرنی ترك ایتب چیقو
مجبوریتنده قالادر. بو زمان پادشاه شهرنڭ مدافعه‌سینی ایسکی صادق
دوستی وه مهارتلی امیری علی شیرگه حواله ایته‌در. وظیفه یولداشی امیر
مبارزالدین محمدولی ایله برلکده وظیفه‌سینی موفقیتله به‌جه‌ریب شهرگه
قایتماقدا بولغان پادشاهینی قارشی آلو اوچون چیقدیغی چاغدا خسته-

لەنب وفات ایتمشدر. ٦٢ یاشندا وفات ایتکەن علی شیر نوائی‌نگ أولوم تأریخی ٩٠٦نچی یلی ١٢ جمادی‌الثانی بولوب جسدی هراتدا اوزی طرفندان سالنغان مسجد جامعدا مدفوندر.

طاهر.

*

سیگیزبای اوغلی سلطان — خلق دوشمانی

أوزبیکستان قومیسارلاری شوراسی رئیسی سلطان سیگیزبای اوغلی دا خلق دوشمانلاری قاتارینا کیریب قالدی. بونگله فیض‌الله خواجەدەن سوگرا ایکی قومیسارلار شوراسی رئیسی صحنەدەن یوقاتیلدی. سلطان سیگیزبای اوغلی‌نگ سلفی عبدالله کریم ایدی. باسماچیلققا قارشی کورەشکە قاتناشقان وە کورەشنی تشکیل ایتیشکەن، سابق فەرغانە چەقاسی باشلوغی عبداللەکریم اوغلی بر آرالق معارف قومیسارلغندا، سوگراق قومیسارلار شوراسی رئیسی اورونباسارلغندا بولونوب اولدوقچا تجربەدەن کیچیب اعتماد قازانغان صادق ستالینچیلاردان بری بولمالی ایدی. فقط أوزینی قومیسارلار شوراسی رئیسی ایتب بیلگیلەگەن قرارنی یازغان مرکب قوروب اولگورماسداناق «خلق دوشمانلاری» قاتارینا کیریتیلب قویولدی وە دەرەکسز یوقالب کیتدی.

فیض‌الله خواجە وە عبداللەکریم بیلەن کیچیریلگەن قایغولی تجربەدەن سوك قومیسارلار شوراسی رئیسلگینە کیتریلەجەك آدامنی فیض‌الله خواجە، اکمل اکراملارنگ تەسکەریچی ملتچیلگنە قارشو کورەشکەن تازە قومونیستلار ایچندەن دقتلە سایلانیب کیتریلووی کیرەك وە بو غایتدە طبیعی ایدی. سیگیزبای اوغلی سلطان دا مەنە شو شرطلارغا اویغون بولغان بولووی کیرەككە بو اورونغا سایلانغان ایدی. اونگ ساویت حکومتی نزدندە بوندای بر اعتبارغا ایگە بولغانلغی اتفاق عالی شوراسینا اعضا بولوب سایلانووی وە أوزینگ اتفاق پارلامانی برنچی ییغیننداسوز سویلەو (١٥.١.٣٨) «شرفنە» ایریشکەن ساویت «سەرەلەری» ایچندە بولغانندان دا آچیق کورونمەکدە ایدی. اونگ سوگرادان دا یەژوف

آگەنتلەری (گ. پ. او.) اعتمادینا مظهربولودا دوام ایتکەنینی أوزینگ سایلاو قومپانیسی باشلانغان کوندەن آلیب «قوممونیست وە فرقەسز ستالینچیلار» غروپی لیستەسندە أوزبیکستان عالی شوراسی اعضالغینا نامزد بولوب تورغانلغی کورسەتەدر. أوزبیکستان عالی شوراسی اعضالغینا نامزد لیستەسی اعلان ایتیلگەن کون—٨نچی مای—دان آلیب دیەرلك هەر کون ساویت غازیتالاری معرکەسندە سلطان سیگیزبای‌نگ اسمی ذکر ایتیلدی وە هەر زمان او ایگ «سەرە آداملار»نگ بری، «زحمتکشلەر جمهوریتی‌نگ أیگ معتبر اوغوللارینگ بری» وە «أوزبیك خلقینگ صادق اوغلی» دیب کورسەتیلب کیلدی(«پراودا ووستوکا» ٨نچی وە ٢٤نچی مایغا باقیلسین). عینی غازیتانگ ١١، ١٦، ١٧، ١٨، ٢١، ٢٣، ٢٤ مای تأریخلی سانلارینگ سایلاو آلدی توپلانیشلاری حقنداغی یازیلارینا نظراً سیگیزبای اوغلی سلطان بالخاصە تیمر یول ایشچیلەری، قیزیل عسکرلەر وە قولخوزچیلارنگ یعنی ساویت سایلاوچیلاری اوچ ممتاز غروپینگ سیوگیسینی قازانغان ایدی. سلطان سیگیزبای اوغلی فرقە نزدندە اعتبارینی هیچ بر صورتلە یوقالتماغان ایدی. اێ ٢٩ مایدا آچیلغان تاشکند شهر وە ٧ اییوندا آچیلغان ولایت فرقە قونفەرانسی طرفندان هیئت ریاست اعضالغینا سایلانغان ایدی. فقط تاشکند ولایت فرقە قونفەرانسی توپلانیشینگ ٥نچی کونی، ١١نچی اییوندا سیگیزبای اوغلی‌نگ باشی اوستی بولوتلانا باشلادی. بوکون اوزبیکستان فرقە مرکزی کاتبی عثمان یوسف‌اوغلی ولایت فرقە قونفەرانسی کرسیسندەن سیگیزبای اوغلی سلطان‌نی عیبلەب چیقدی. شبهەسز یاقین بر زماندا «خلق دوشمانلغی» نامزدی، اکمل اکرامنگ خلفی عثمان یوسف اوغلی سوزینە کورە، سیگیزبای اوغلی تاشکند یاقینداغی آق قورغان رایونی قولحوزلاردان «آزاد»، «یەگی تورموش»، «قیزیل یولدوز»، «یەگی کوچ» آتلی قولخوزلارغا کیریب آلغان بورونغو باسماچی وە ایشان موشتومیٔ زورلارنی حمایە ایتکەن ایمش.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

«پراودا ووستوكا» غازیتاسی ۳۸ .٦ .۱۲ تأریخلی نسخەسندا عثمان یوسف اوغلی سوزلەرینە تایانب قویوداغیلارنی یازادر:

«بو موشتومزورلار تودەسینگ یوکسەك حمایەچیسی أوزی ده آقفورغانلی بولغان اوزبیکستان قومیسارلار شوراسی رئیسی اورتاق سلطان سیگیزبای اوغلی ایدی. قونفەرانسغا کیلگەن وکیللەر اورتاق سلطان سیگیزبای اوغلینگ بیلەتوروب صمیمی قولخوزچیلارنی بو موشتومزورلار تودەسیگە قارشی مدافعه ایتمه‌گەنلگی بر طرفدا تورسون، حتی بو موشتومزورلارنی حمایه ایتکەنینی کورسەتوچی کوب دلیللەر کیتردیلەر. اورتاق سیگیزبای اوغلی فرقه مرکزی قومیتەسی طرفندان قیلنغان تنبیهلەرنی نظر اعتبارغا آلمای، فرقه علیهداری یولغا توشوب کیتدی.»

بوندان سوك ولایت فرقه قونفەرانسی طرفندان ۱۵ ایونیدا قبول ایتیلگەن قرار دا قونفەرانس آق قورغان رایونداغی دوشمان عنصرلارنی حمایه ایتمه‌کاله فرقه علیهداری یولغا کیریب کیتکەن، مسئول ایشلەرگه دوشمان وه سیاستاً شبهەلی کشیلەرنی کیترگەن وه بولشەویك ایشدە قوللەکتیفچیلك اساسینی بوزغان اوزبیکستان قومیسارلار شوراسی باشلوغی سیگیزبای اوغلینا سیاسی اعتمادسزلق بیلدیرەدر.

قونفەرانس اوزبیکستان فرقه مرکزی قومیتەسندەن سیگیزبای‌اوغلینگ فرقه علیهداری فعالیتینی تیکشیریب بو حقدا تدبیر کورووینی سورایدر. («پراودا ووستوکا» ۳۸. ۱۸.٦).

بو صورتله سلطان سیگیزبای اوغلی «خلق دوشمانلاری» قاتارینا کیریب قالغان بولدی. اونگ مقدراتی بیتدی دیب قبول ایتیش ممکن. چونکه «دوشمان عنصرلار»نی حمایه ایتکەنلك بیلەن عیبلەنوچیگه امان یوقدر....

بز حقیقی فاکتلارنی بیلمەیمز وه یالغز ساویت غازیتالاری معلوماتی یوزندەن محاکمه یوروتمەك مجبوریتندەمز. ۲۱.٦.۳۸ تأریخلی نسخەسیناچا کوزدەن کیچیریب چیقدیغمز «پراودا ووستوکا» غازیتاسندا

اوزبیکستان فرقه مرکزی قومیتەسینگ سیگیزبای اوغلینا فرقه علیهداری فعالیتی‌یوزندەن تنبیهده بولوندیغینا دائر هیچ برقید اوچراتمادیق. اوحقدا برنچی دفعه اولاراق تاشکند ولایت فرقه قونفەرانسندا ۱۱.٦.۳۸ده گنه سویلەندی. حقیقتدا دا مرکزی قومیته سلطان سیگیزبای اوغلینا اوزینگ فرقه علیهداری حرکتلەری حقندا تنبیهده بولونغان بولسا، نیچین عینی مرکزی قومیته اونی اوزبیکستان عالی شوراسی اعضالغینا نامزد ایتب قویدی وه اونی «أیگ معتبر آداملارنگ بری»، «أوزبیك خلقینگ أیگ صادق اوغلی» قیلب کورسەتب کیلدی؟ نیچین سیگیزبای اوغلی تاشکند شهر وه ولایت فرقه قونفەرانسلاری هیئت ریاستینه سایلاندی؟

سلطان سیگیزبای اوغلی آدریسنه کیتریلمه‌کده بولغان عیبلەولەرنك بوتونیسینگ قیزیل یالغاندان عبارت ایکەنینی کورسەتو اوچون یوقاریداغی سورغولارنی قویو اوزی کفایت ایتەدر.

سلطان سیگیزبای اوغلینگ گناهی یالغز اونگ توغدیغی آق قورغان رایونی باشلوقلاری — فرقه کاتبی، اجرائیه قومیتەسی رئیسی وه قولخوز رئیسلەری کوبچیلگینگ «تەسکەریچی» ملتچیلەر بولوب چیققانلیغیدر. اگر ده محللەرده فرقه باشلوقلاری وه اجراقوم، قولخوزا رئیسلەری آراسندا ایکی یلدان بیری اوزلوکسز دوام ایتدیریلب کیله یاتقان اعدام تازالاولارندان سوك دا باشلوقلار تەسکەریچی ملتچیلەر بولوب چیقسالار، بونگ مسئولیتی شبهەسز سلطان سیگیزبای اوغلولاری بوینا توشمه‌یدر. بونگ اصل مسئولی ملیت دوشمانی ساویت رەژیمیدر. حقیقی خلق دوشمانلاری سیگیزبای اوغلولاری ایمەس، بو سیستەمنی اویلاب چیقاریب، اونی خلقنگ اوموزینا یوکله‌گەن کشیلەدر. سیگیزبای اوغلولاری ایسه بو خلق دوشمانلاری قولوندا کور آلتلەردەن گنه عبارتدر...

سلطان سیگیزبای اوغلندان سوگرا أوزبیکستان خلق قومیسارلارندان وه أوزبیکستان عالی شوراسی نامزدلەرندەن شاەمحمد آیتمەت اوغلیدا «خلق دوشمانی»اعلان ایتیلمشدر. چوقای اوغلی مصطفی.

توركستاندا أولدوروشاەر، سوروش وە قاماشلار

توركستان ساويت غازيتالارى بو دفعه دا آيلانما يوللار آشيب، بزگه آنچا كيچيكيب كيلدى. بزا «سوتسياليستيك قازاغستان»نگ شو يىلغى مارت—آپريل وە «قيزيل أوزبيكستان» ايله «ساويت توركمەنستانى»نگ مارت—آپريل—ماى نسخه لارينى ايول سوگلارنداغنا آلا بيلديك. توركستاننگ اوچ بويوك شهرنده چيقاتورغان بو اوچ بويوك مركزى ساويت غازيتاسينگ يوقاريدا آتالغان ايكى - اوچ آيلق سانلارينى توپلو حالنده كوزدەن كيچيرەركەن دە، قوممونيست فرقەسى وە حكومتى ديره كتيفلەرينى ايشكه آشيريشغا سابوتاژلق قيلغان توركستان بورژوآ ملتچيلەرى، «خلق دوشمانلارى»، «زيانچيلار» وە «ملى فاشيست سالقيتلارى»نگ تەگى-تاميرى ايله ييميريب تاشلانا ياتقانلغينى بيلديروچى يازولار سيراسندا بعضى آچيق محاكمەلەر وە محكمه حكمينى بيلديروچى خبرلەرنى دە اوچراتديق. اوزون ييللاردانبەرى آرقاسى كيسيلمەى كيله ياتقان بو محاكمەلەر ساويت رەژيمينگ تەرروسز ياشالمايتورغان وە دائما انسانلارنى قيناتورغان سوك درجەدە قانخور بر رەژيم بولغانلغينا اصلا شبهه قالديرماماقدادر.

أوزبيكستان عالى محكمەسينگ سيار هيئتى آق دريا رايونيغا باريب، شوندا ١٧—٢٠ مارت كونلەريده آچيق محاكمه ياساب، «٨نچى مارت» قولخوزيننگ رئيسى تاشبولات تيلله اوغلى نى آتيب أولدوروشكه وە بوتون مال - ملكينى مصادره قيليشغا حكم قيلدى. شو قولخوزننگ ايكنچى رئيسى قابل اوغلى سليمان ايسه، قيسقا مدت ايچنده تيلله اوغلى تاشپولاتنگ تاپشيريقلارينى بەجەريب، قولخوزغا برقانچا ضرر يتكەزگەنى اوچون، محكمه تامانيدان ٣ ييل قاماققا حكم قيلندى. («قيزيل اوزبيكستان» ٣٨. ٤. ٢).

أولوم جزاسيغا حكم قيلنغان تيلله اوغلى تاشپولاتنگ شخصى وە

گناهلەرى حقندا ساويت غازيتاسى توبەندەگى معلوماتنى بيرمەكدەدر:

١٩٣٣نچى ييلى سمرقندغا باريب سوداگرچيلك هەم قيلغان تيلله اوغلى تاشپولات آق‌دريا رايون پارتيا قوميتەسينگ بورونغو كاتبى «خلق‌دوشمانى» نورمەت اوغلى نعمت‌جان طرفندان اوننگ تاپشيريقلارينى ايشكه آشيرو مقصديله، «٨نچى مارت» قولخوزيغا رئيس قيلينب بيلگيلەنگەن وە ١٩٣٧نچى ييلى آق‌دريا رايونى اجرائيه قوميتەسى باشليغى‌دا بولغان. أوزينى يات عنصرلار بيلەن اوراب آليب، پاختا ايكيشدە سابوتاژلق قيلغانلغى معلوم بولوب ايشدەن آلنغان وە پارتيادان چيقاريلغان تيلله اوغلى تاشپولاتنگ «٨نچى مارت» قولخوزندا قيلغان اقتصادى زيانچيلغى توبەندەگيچه كورسەتيلمەكدەدر:

دولتننگ كوزينى بوياو اوچون ٢٤ هەكتار يرگه آشيق پاختا ايكترگەن تيلله اوغلى تاشپولات، ايكيلگەن پاختالارنى ايشلەودەن وە سودان قالديريب نابود قيلغان ايمش. هەر خيل بهانەلەر ايله يرنى تراقتور بيلەن هايداتماسدان، پاختا يرلەريدە آماچ ايشلەتديرگەن وە بو صورتله مول أونوم آليشغا وە ماكنەلەشتريشكه قارشى تورغان ايمش. پاختالارنى سوغارتيرماسدان، پاختا پلانينى آنجاق ٨٥ پروسەنت بەجەرگەن ايمش. دولتننگ قولخوزچيلارغا بيرگەن ٢٢ ذاتلق سغيرننگ كوپينى سويوب، اقليمگه أورگەنمەگەن ماللارنى باقيمسز قويوب، بويله‌ليكله قولخوزغا ٢٨ مينگ سوملق زيان يتكەزگەن ايمش.

مارت آيى سوگندا حارزم سانجاغى (اوبلوسى) خانقا رايونيدا ١٦ كشى أوستيدەن آچيق محكمه ياساليب، عيبليلەردەن اللەباى قاراباى اوغلى ايله حيت سيدنياز اوغلى لارى آتيب أولدوروشكه، قادر آتاجان اوغلى ٥ ييلغا، دولت جوما نياز اوغلى ٧ ييلغا، مەت يعقوب يوسف اوغلى ٤ ييلغا، روزيمەت ايشنظر اوغلى ٦ ييلغا حكم قيلنديلار («قيزيل أوزبيكستان» ٣٨.٤.١٠).

أولوم جزاسيغا حكم قيلنغان الله باى قاراباى اوغلى خانقا رايونى اجراقوميتەسى باشلوغيننگ اورونباسارى بولوب، قولخوزلاردا زيانچيلق

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

حرکاتیغا آکتیف روشده رهبرلیك قیلغانلق بیلەن عیبلەنمشدر. قارا بای اوغلی ایله برلیکده آتیب أولدوروشکه حکم قیلنغان حیت سیدنیاز اوغلی «جومانیازوف» دیگەن قولخوزنگ حاصلات شوراسی رئیسی ایدی. ٤ دەن ٧ یلغاچا قاماقا حکم قیلنغانلاردان مەت یعقوب یوسف اوغلی فەرما مدیری، قادر آتاجان اوغلی خانقا رایونی یر-سو بولومینگ باش Zooteknigi، روزیمەت ایشنظر اوغلی قولخوز باشلوغی، دولت جومانیاز اوغلی ایسەآمبار مدیری‌ایدی. بو لار خانقارایونینگ فرقەقومیتەسی‌بورونغو کاتبی «خلق دوشمانی» مەمەکەی اوغلی آرقالی ١٩٣٤نچی یلدان بویان مسئول اورونلارغا چیقیب آلیب، ساویت حکومتینگ سوسیالیزم قورو- لوشیغا قارشی ایشلەب، اونی قاقشاتیب بوزوشقا اورونوب کیلگەنلەرایمش.

خانقارایونیداغی بو «قونتەررەوولوسیون شایکا» ١٩٣٦نچی یلنگ أوزیدە ١٥٢٩ توپ توتنی کیستریتیب ایپەکچیلگە بویوك زیان بیریب، ایش حیوانلارینی آچدان أولدوروش مقصدی ایلە ٤٠٠ هەکتاردان آشیق یوگوچقا میدانینی بوزدورتوب یوبارغانلار ایمش. ٨٨ آت، ٩٦ هوکوز، ٢٨ تویە وە ١٠٠٠ قوی أوز وقتیدا چوپ وە سو بیریلمە- گەنیدەن نابود بولغان ایمش. کوب قویلار دا سویولوب آشالغان وە «انقلاب» قولخوزینگ ٥٩٢ قویندان ٤٢٣ ی شونداى قیلیب یوق قیلنغان ایمش.

ساویت محکمەسی طرفدان أڭ بویوك جزاغا یعنی آتیب أولدو- روشکە حکم قیلنغان سیدنیاز اوغلی حیتنگ آلغا سورولگەن أڭ بویوك عیبی، اونگ ١٩٢٤نچی یلدا باسماچیلق قیلغانلغی وە قیزیل عسکرلەرگە قارشی مجادلە ایتکەنلگی‌در.

«قیزیل أوزبیکستان»نگ ١٠.٤.٣٨ تأریخلی سانندا، چەلە قودوق رایونی یارقیشلاقاستهیلاك شرکتی رئیسی تاشمەتاوغلی حیدرنگ آچیق محاکمە قیلینب، مالیە ایشیگە ضربە بیرگەنلگی آنیقلانیب، اونگ دولتگە ٧ میڭ ٤٣٧ سوم ضرر کیلترگەنلگی یوزەسیدەن محکمە تامانیدان ٣ یلغا آزادلقدان محروم قیلیشغا حکم ایتلگەنلگی بیلدیریلمەکدەدر.

«ساویت تورکمەنستانی»نگ ١٦.٤.٣٨ تأریخلی سانندا شو خبرنی اوقیمز: «گوکتەپە رایونی ایزکند اوبالی آتابای کەل اوغلی، ١٩٣٢ نچی یلدا سورگون ایدیلەندەن سوك، اول ١٩٣٧نچی یلدا سورگوندەن گیلیب شو اوبانگ یەژوف آدنداغی قولخوزینا یرلەشیب، قولخوزك سو میرآبچیلیغینا کیچیەر. سوگرا أوزینگ زیانچیلق فکری بیلەن کیچەن یل سولاری بوش میدانا آقیتب، قولخوزك ١٢ هەکتارلق پاختا ایکین یرینی بوزار. شو سببلی قولخوز کیچەن یلگ یللق پاختا پلانینی دیگە (آنجاق) ٣٥ پروسەنت عملە آشیردی. گوکتەپە رایون ٩نجی بولوم خلق محکمەسی آتابای‌کەل اوغلینا محکمە یاساب، ٨ یل توسساقدا (قاماقدا) اوتورمالی وە جزاسینی چیکەندەن سوگرا ٣ یل سیاسی حقوقدان محروم ایتمەلی دیب حکم ایتدی.»

ینە شو عشق آباد غازیتاسینگ ٢٢.٤.٣٨ تأریخلی سانندا بیلدیریلـ دیگینە کورە، دولت بیکی اوغلی نام بر تورکستانلینگ ١٩٣٦ نچی یلدان بیری هیچ بر یردە ایشلەمەسدەن یالغز سودا ایتب کیلدیگی محکمەچە تثبیت ایتلمشدر. شونگ اوچون ساویت محکمەسی دولت بیکی اوغلی‌نی ٦ یلغاقاماقا وە قاماق مدتی تولغاندان سوك اونی بر یل سیاسی حقوقدان محروم ایتیشکە حکم ایتمشدر.

آلیب ساتارلق بیلەن کون کیچیریش مجبوریتندە قالغان تور- کستانلیلارنی جزالاندیریش، سورگون قیلیش حادثەلەری سوك زمانلار کوبرەك ایشیتلمەکدەدر. «قیزیل أوزبیکستان»نگ ٢٩.٤.٣٨ تأریخلی سانندا، تاشکنددەگی میلیس باشقارماسی طرفدان تاشکنددە آلیب ساتارلق بیلەن ترکچیلك ایتەتورغان کشیلەر بارلغی آنیقلانیب، بولارنگ تاشکند- دەن هایدالماقدا بولغانلقلاری بیلدیریلمەکدەدر. تاشکنددەن هایدالغان، فقط قای یرگە سورولگەنلگی بیلدیریلمەگەن تورکستانلیلار شولاردر:

١— اسحاق قیزی د.—(هایدالغونچا) قیزیل تاوش محلەسیدە، ١٠٠ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٢— صمد قیزی خاطره—(هایدالغونچا) ٢نچی تیکه‌نلیك محله‌سیده، ٩٥ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٣— یوسف اوغلی میرزا—(هایدالغونچا) کالینین کوچه‌سیده، ٦نومرولو اویدا یاشامشدر.

٤— توختا اوغلی حالمیرزا—(هایدالغونچا) پوکرووسکی کوچه‌سیده، ٥٦ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٥— حبیب‌الله اوغلی رستم—(هایدالغونچا) «قومسومول محله‌سیده، ١٠٨ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٦— عبدالله اوغلی عین‌الله —(هایدالغونچا) قیزیل شرق محله‌سیده، ٦٨ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٧— تاشپولات قیزی ناربی‌بی —(هایدالغونچا) حمزه کوچه‌سیده، ١ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٨— داداجان اوغلی رحیم‌جان —(هایدالغونچا) ٢نچی قاریاغدی کوچه‌سیده، ٣٢ نومرولو اویدا یاشامشدر.

٩— ایشخواجه اوغلی جوره‌بای —(هایدالغونچا) سوتسیالیزم محله‌سیده، ٢٠٣ نومرولو اویدا یاشامشدر.

١٠—عظیم اوغلی په‌رپی —(هایدالغونچا) ایرکین محله‌سیده، ١٦ نومرولو اویدا یاشامشدر.

١١—عبدالقادربیك اوغلی حصام بیك —(هایدالغونچا) یه‌کی‌حیات محله‌سیده، ١٢٥ نومرولو اویدا یاشامشدر.

١٢—رحمت‌جان اوغلی حکیم‌جان —(هایدالغونچا) پاده خانه محله‌سیده، ١٥٦ نومرولو اویدا یاشامشدر.

١٣—نارقوزی اوغلی رحیم —(هایدالغونچا) اوقچی محله‌سیده، ١٠٢ نومرولو اویدا یاشامشدر.

١٤—عبدالصمد اوغلی قدرت —(هایدالغونچا) قیزیل یولدوز محله‌سیده، ٥٢ نومرولو اویدا یاشامشدر.

١٥—یونس اوغلی عبدالسلام —(هایدالغونچا) برنچی کالینین محله‌سنده یاشامشدر.

ساویت شرائطی آستندا، أوز یورتندا باشقا بر مشغولیت تاپالمای، معیشتینی نهایت آلیب ساتارلق ایله اوتکه‌زوده‌ن باشقا چاره تاپالماغانیدان، ایچکی ایشله‌ر قومیسارلغینگ میلیس باشقارماسی طرفدان تاشکندده‌ن هایدالغان ١٥ تورکستانلینگ (اوچی خاتوندر) سورگون یېری وه مدتی ساویت غازیتاسندا کورسه‌تیلمه‌گه‌ندر.

«وورروشیلوف» رایونی، سلطان آباد قیشلاغنداغی «ئه‌نگه‌لس» قولخوزینگ باشلوغی بابا اوغلی رحیم کوکلم ایشله‌ریده سابوتاژلق قیلغانلق بیله‌ن عیبله‌نیب، مذکور رایوننگ ٧١نچی خلق محکمه‌سی طرفدان ٧ یېل قاماققا حکم قیلینمشدر («قیزیل‌أوزبیکستان» ٢٦.٤.٣٨).

ینه شو تاشکند غازیتاسینگ شو یېل ١١نچی مای تأریخلی سانندا بیلدیریلدیگینه کوره، په‌رپی اوغلی مه‌ت قاسم ایله عبدنظر اوغلی حسن بای نام تورکستانلیلار «ییش ییللق»، «مسابقه» وه «آندره‌یه‌ف» دیگه‌ن قولخوزلارغا مادی ضررلار بیرگه‌نلیکله عیبله‌نیب آچیق محاکمه قیلینمش وه نتیجه‌ده محکمه مه‌ت قاسم په‌رپی اوغلی‌نی ٨ یېل، حسن بای عبدنظر اوغلی‌نی ٥ یېل قاماققا، قاماق جزاسینی بتیرگه‌نله‌ریده‌ن کیین ٣ یېلدان حقوقلاریدان محروم قیلیشغا حکم قیلمشدر.

ینه شو یېل مای آیی اورتالاریدا تاشکندده ٢٠کشی دولتگه مادی ضرر بیرگه‌نلیك بیله‌ن عیبله‌نیب محاکمه قیلینب، م. احمداوغلی ١٠ یېل قاماققا، عبدالقادر اوغلی ایله ع. شاه‌مراد اوغلی ٧ یېلغا، ع. ر. کاظم‌اوغلی ٤ یېل قاماققا حکم قیلینمشلاردر. امیرخان اوغلی ایسه جنائی جوابگرلیککه تارتیلمشدر. قاماققا کیسیلگه‌نله‌رنگ هه‌ممه‌سی تورلو وقتلارغا سایلاو حقلاریدان محروم ایتلیب، اولاردان تاپیلغان قیمتلی نه‌رسه‌له‌ر دولت طرفدان مصادره ایتلمشدر. («قیزیل أوزبیکستان» ١٧.٥.٣٨).

تورکستاندا مای آیندا أوتکه‌زیلگه‌ن آچیق محاکمه‌له‌ر آراسندا مه‌رغیلاندا یاسالغان محاکمه اوچون ساویت مطبوعاتندا کوبره‌ك اورون آیریلدی. مه‌رغیلانداغی «پیونه‌ر» کینوسینگ قیشلیق بناسیدا أوتکه‌زیلگه‌ن بو آچیق محاکمه‌ده «اوراق بالغا» قولخوزیغا کیریب آلیب «قوتته‌ر-

ئەۋلاد گوروپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

رەوولوسیون تەررورچیلغی» قیلغان «خلق دوشمانلاری»نگ ایشلەری کورولدی. بو تیاترال محاکمەنی یاساوچی حربی یوریست حق بولات اوغلی رئیسلگندەگی اورتا آسیا حربی تریبونالی‌در. محکمه اعضالاری باش ملازم(ستارشی لەیتنانت) جاندار اوغلی، باش ملازم فاضل اوغلی، دولت قارالاوچیسی جمهوریت پروکوروری یاردەمچیسی ابراهیم اوغلی، جماعت قارالاوچیسی نشانلی رحمت اوغلی ابراهیم‌در.

عیبلیلەر: ۱)قولخوز رئیسی بیکمەت اوغلی یولداش؛ ۲)ستالین قیشلاق شوراسی رئیسی خلیل اوغلی سیدعلی؛ ۳)قولخوز حسابچیسی خلیل اوغلی سیدبورهان؛ ٤) قولخوزنگ قومسومول تشکیلاتچیسی حیدر اوغلی کامل؛ ٥) کینجەبای اوغلی تاجی‌علی؛ ٦)خلیل اوغلی غنی‌خان، ۷)عبدالرزاق اوغلی باقی‌جان؛ ۸)عبدالرزاق اوغلی یوسف؛ ۹)رایون اجراقومیتەسی رئیسی بایبابا اوغلی روزیبای؛ ۱۰)ایلگەریگی ٤٦نچی ناحیه (اوچاسکا) حاکمی عیاض اوغلی اصغر.

ساویت مطبوعاتندا وه محکمەسندە «قونتەررەوولوسیون تەررورچی غروپپا» دیب آتالغان بو اون کشی، «قیزیل أوزبیکستان»نگ ۲۰—۲۳ نچی مای تأریخلی سانلارندا یازیلدیغینا کوره، «خلق دوشمانلاری» آلماس اوغلی، بایخانبای اوغلی وه حیدرعلی اوغلی‌لارینگ مەرغیلاندا عصیانچیلار غروپپاسیغا قادرولار یتیشتریش وه ساویت حکومتیگه اقتصادی وه سیاسی ضربه بیریش اوچون اورونمش، فرقه ایله حکومتنگ دیره‌کتیفلەرینی عملگه آشیریشغا سابوتاژلق قیلمش، باسماچی، سوداگر وه روحانیلەر کبی ساویت علیهداری عنصرلارغا مظاهرت‌کورسەتمش، ۱۹۳٥نچی یلی موسقواغا باریب نشان آلیب کیلگەن بر قولخوزچی ایله اونگ عائلەسینی تورلو یوللار ایله سیقیشترمش، قولخوزداغی یاشلارغا دینی تربیه بیرمش، ساویتچی وه ساویت اخلاقینا تمایل کورسەتوچیلەرگه «تەررورچیلق» قیلغان کشیلەر ایمش.

آچیق محاکمەنی یورگوزگەن اورتا آسیا حربی تریبونالی، ۲۱

نچی مای کیچقورون ساعت ٦ دا، کینو بناسیغا توپلانغان بر ییچه مینگ قولخوزچی وه مختکشلەرگه «اوراق بالغا»قولخوزیداغی عکس‌الانقلابچی غروپپانگ ایشی أوستیدەن چیقارغان توبەندەگی حکمینی ایشیتدیرمشدر:

موشتومزور غروپپاسینگ باشلوغی بیکمەت اوغلی یولداش، خلیل اوغلی سیدعلی، خلیل اوغلی سیدبورهان وه خدیراوغلی کامل‌لەر أڭ آعیر جزاغا — آتیشغا وه أوزلەریگه قاراشلی بوتون مال‌ملکلەری مصادره قیلینیشغا، رایون اجراقومیتەسینگ سابق رئیسی بایبابا اوغلی روزیبای ۱۰ یل قاماقغا وه قاماق مدتی تولغاندان کیین ٥ یل حقوقدان محروم ایتلیشکه، سابق خلق حاکمی غیاس اوغلی اصغر ۱۰ یل قاماقغا، قاماق مدتی تولغاندان سوڭ ۳یل حقوقدان محروم ایتلیشکه وه مال‌ملکی مصادره قیلینیشغا، کینجەبای اوغلی تاجی‌علی ٥ یل قاماقغا وه قاماق مدتی تولغاندان کیین ٥ یل حقوقدان محروم ایتلیشکه، خلیل اوغلی غنی‌خان ٥ یل قاماقغا، قاماق مدتی تولغاندان سوڭ ۳ یل حقوقدان محروم ایتلیشکه، عبدالرزاق اوغلی باقی‌جان ٥ یل قاماقغا، قاماق مدتی تولغاندان سوڭ ۳ یل حقوقدان محروم ایتلیشکه، عبدالرزاق اوغلی یوسف جان ۳ یل قاماقغا حکم ایتلدیلەر.

عیبلی بیکمەت اوغلی یولداش، خلیل اوغلی سیدعلی، خلیل‌اوغلی سیدبورهان، خدیر اوغلی کامل‌لەر أوستیدەن چیقاریلغان حکم قطعی بولوب، شکایت قیلیشغا اورون یوق.»

رسمی ساویت منبعندان کیلتریلگەن یوقاریداغی ماتەریاللار بولشەویك قانخور محکمەلەرینگ تورکستاندا ایمدی ده قیزغین فعالیتده ایکەنلگن کورسەتمەیدرمی؟ بو، آراسی کیسیلمەیتورغان بولشەویك تەررورینگ نه افاده ایتەجەگینی وه بونگ تورکستان خلقینگ ساویت رەژیمی وه روس پرولەتاری حاکمیتنه قارشی نفرت حسیگه قاندای تأثیر ایتەجەگینی ایضاحه احتیاج بارمیدر؟

اوقتای.

قیرغیندان سوگراغی کورونوشدەن

برنیچه ییل بوندان اول تورکستانغا کیلگەن بر قیزیل روسیا «سرداری» اوزون‌غنا دوام ایتکەن تفتیشی سوگندا بوتون أوزبیکستاندا فرقه مرکزینگ ایکی کاتبندەن باشقا بر ده قوممونیست اوچراتمادیغینی سویلەگەن ایدی. مەنە شو سیناودان کیچیب، سەرەلەنگەن ایکی قوممونیستنگ برنچیسی موسقوا «۲۱»لەر محاکمەسنده ساویت دوشمانلغی وه ملتچیلك بیلەن عیبلەنب اعدام ایتیلگەن اکمل اکرام ایدی. بو حکم بیریلدیگی زمان اکمل نگ اورونباسارلیغینی قیلب تورغان یولداشی ایسه کوبدەن یوقالیب کیتکەن ایدی.

ساویت حکمرانلغینگ ۲۰نچی ییلندا قیدیریب یوروب تاپیلغان بر «قوممونیست»نگ‌دا ساویت دوشمانلغی وه ملتچیلك بیلەن عیبلەنب اعدام ایتیلیشی هەر نەرسەدەن اول ساویت حکومتینگ تورکستانداغی مفکورەوی «یوتوغی»نی کورسەتەدر.

اکمل اکرام بیلەن بر قاتاردا هەر قاندای بر سبب بیلەن بولسا دا ساویت حکومتی ایشینه یاراب کیلگەن کشیلەرنگ برسی ده بوکون میداندا قالمادی. فرقه تشکیلاتی، دولت أدارەسی، خوجالق مؤسسەلەری قات - قات تازالاندی. هەر سفرنده، یوزلەب، مینگلەب مسئول اوروونداغی قوممونیستلار قوولوب، سورولوب، أولدورولوب یوباریلدی. اورنینا یەگی رەژیم اوچون داها ایشانچلی دیب تاپیلغان کشیلەر کیتریلدی. ۱۸ ییلدان بیری ساویت حکومتی ایشینه یاراب خدمتینی کورسەتیب کیلگەن فیض‌الله خواجه ساویت دوشمانلغی وه ملتچیلك بیلەن عیبلەنب اعدام ایتیلگەندەن سوڭ أوزبیکستان ساویت حکومتی رئیسلگینه ایکی کشی کیلب کیتدی. اکمل وه فیض‌الله مسئلەلەری، سوگرادان اوتکەزیلگەن سایلاو معرکەسی مناسبتلەریله بر داها تازالاولار کیچیریلب یوزلەرچه کشی برطرف ایتیلدی. هیچ بولماغاندا بو قادار تەررور وه قیرغین سوگندا بولسا دا ساویت حکومتینگ أوز ایشینه یارارلق،

اوزی اوچون شایان اعتماد بر وضعیت یاراتب آلغانلیغینی اویلاو غایتده طبیعی بر نەرسه بولوب کورونسه ده حقیقی وضعیت بوندای بولماغانغا اوخشایدر.

اوتکەن ایون آیی أیچنده تاشکندده شهر وه ولایت فرقه تشکیلاتلاری قونفەرانسلاری بولوب اوتدی. مەنە بو قونفەرانسدا سویلەنگەنلەر وه چیقاریلغان قرار منظرەنی اولدوقچا آچیق کورسەتمەکدەدر.

ملتچیلکله عیبلەنب أولدورولگەن فرقه باش‌کاتبی اکمل اکرام نگ اورنینا کیتریلگەن یوسف اوغلی عثمان: «پاختاچیلق، دان ایکینی، مالدارلق، باغچا — بوستانچیلق — سوغاریش ایشلەری وه باشقالار کبی قیشلاق خوجالیغی تارماقلارینی‌می آلاسز، یوقسا صنایع خوجالیغی ساحەسینی‌می آلاسز، بوتونسنه کیریب اورناشیب آلغان فاشیست جاسوس تشکیلاتی یاللانمالاری کیتره بیلدیکلەری قادار ضررنی آیامای کیتردیلەر. اون میلیونلارچا دولت آقچاسینی قصداً نتیجه بیرمەیتورغان اورونلارغا صرف ایتدیلەر. بونلارنگ بوتونیسی مخصوص توشونچه وه حساب بیلەن ایشلەنمەکده ایدی» دیدیگی کبی «دوشمانلارنگ اوزون ییللاردان بیری بزگه کوب قیمتگه اوتوروب کیلەیاتقانینی وه شو دوشمان قالدیقلارینگ ایکی یوزلولك، طرفدار بولوب کورونو کبی تورلو یوللار بیلەن ایچیمزده یاشیرینب ساقلانب تورغانینی وه بر فرصت تاپب آرقامزدان جنجرینی سایلاماقچی ایکەنینی بلیشمز کیرەك» دیدر.

یەنە شو عثمان یوسف اوغلی ولایت فرقه قونفەرانسندا أوزبیکستان حکومتی یەگی رئیسی سلطان سیگیزبای اوغلینی عیبلەب چیققان نطقندا جمهوریت مرکزی تاشکند یانینداغی آق قورغان رایوندا قولخوزلارغا کیریب آلغان دوشمان عنصرلارنگ چین قوممونیست، فعال قولخوزچیلارنی قولخوزدان حتی رایوندان سوروب یوبارغانلقلارینی نقل ایتەدر. او سوزینی کولتور ساحەسینا کیچیریب: «خلق دوشمانلاری کولتور — مفکوره جبهەسنده سوڭ درجه غیرتله چالیشب کوب ضربه بیردیلەر» دیدر.

شو تاشکند فرقه قونفەرانسی مناقشەسنه قاتناشقان «آیزەن‌شتاین»

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

اسملی بر موسقوا ممثلی خلق دوشمانلارینگ کولتور ـ مفکوره جبهه‌سنده آغیر ضربه بیرگه‌نلکله‌رینی تصدیق ایتکه‌نده‌ن سوڭ ایمدی بو ضربه‌نگ تأثیر وه ایزینی بتیرو اوچون قاندای چاره کورولمه‌کده بولغانلیغینی سورایدر. او بو سورغوسینا أوزی جواب بیرمه‌کچی بولوب، ایمدیگه‌چه اوزبیکستاندا انقلاب حرکتله‌ری حقندا هیچ بر ادبیات یاراتیلماغانلغینی، اوزبیکستان فرقه‌سی تأریخی یازیلماغانلغینی حتی أفشا ایتیلگه‌ن تیسکه‌ریچی ملتچی «ملی اتحاد» وه «ملی استقلال» تشکیلاتلارینک ضررلی فعالیتله‌رینی آکلاتوچی هیچ برنه‌رسه یازیلمادیغینی اورتاغا قویادر.

یه‌نه شو مناقشه‌گه قاتناشقان، آرالقدا معارف قومیسارلغینا بیلگیله‌نب قایتادان توشورولگه‌ن پروفه‌سور قاری نیاز اوغلی معارف ایشله‌ری باشندا توغرو باشچیلق یوقلیغینی، معارف وه کولتور ایشله‌رنده‌کی بوتون بوزوقلقلارنگ بو یوزده‌ن کیلب چیقماقدا بولغانلغینی، جمهوریت‌مرکزی تاشکندده ۳۶ میڭ خط تانیماس سوادسز کشی بارلیغینی، چونکه بو یولدا جدی اوغراشیلمادیغینی آلغا سوره‌در.

شو برنچی تاشکند ولایت فرقه قونفه‌رانسی طرفدان ۱۵.۶.۳۸ ده قبول ایتیلگه‌ن قرارغا کوره، فرقه رایون قومیته‌سی اعضاسینگ یوزده— ۸،۷۰ی، فرقه قومیته‌سی اعضاسینگ یوزده—٥٦سی، فرقه قومیته‌سی کاتبله‌رینگ یوزده—۳،٥۰ی، فرقه تشکیلاتچیلارینگ یوزده—۹،٤۰ی اورندان قوولوب یرینه یه‌گی کشیله‌ر کیتریلگه‌ن.

قرارنگ کولتور مسئله‌سینه دائر قسمندا عالی مکتب، علمی تیکشیرو مؤسسه‌له‌رنده‌کی فرقه—سیاسی ایشله‌رنگ باریشی قانیقارلق تاپیلمادیغی بیلدیریله‌در. قونفه‌رانس اتفاق عالی مکتب خدمتچیله‌ری کیکه‌شی قرارینی ایشکه آشیرو یولندا قطعی تدبیرله‌ر آلونی ولایت وه تاشکند شهر فرقه قومیته‌له‌رینه تاپشیرادر. بو فرقه تشکیلاتلارینگ عینی زماندا باشلانغیچ وه اورتا مکتبله‌رده‌کی ایش ییته‌کچیلگینی قوتله‌ندیرو وه اوقوتوچیلار آراسندا فرقه سیاسی حرکتینی کوچه‌یتو چاره‌له‌ری کورونی توصیه ایته‌در.

نهایت قونفه‌رانس قرارندا فرقه تشکیلاتلاری نظر دقتینی بالخاصه اوزبیکستان فرقه مرکزی وه قومیسارلار شوراسینگ ۱.۹.۳۷ تأریخلی، بوتون غیر روس مکتبله‌رده روس تیلینی مجبوری اوقوتو حقنداغی قرارینا جلب ایتب، بو حقدا جدی چاره‌له‌ر کورونی توصیه ایته‌در.

بو قونفه‌رانسلارنگ اورتاغا قویدیغی منظره ساویت حکومتینگ بو قادار قیرغین، تەررورغا رغماً نه خوجالق وه نه ده کولتور ساحه‌سنده حتی فرقه صفندا اوزی اوچون ایناڼچلی بر وضعیت تأمین ایته آلماغانلغی وه ایسکیسی کبی قرار چیقارو، تازالاو اسمی آستندا یوروتوب کیله یاتقان سوگسز تەررورینی دوام ایتدیرو مجبوریتنده بولغانلیغیدر.

بوندای بر وضعیت قارشیسندا — بو بیتریله آلماغان بحران، بو قادار تەررور ایله ده توگه‌تیله آلماغان دوشمانلقنگ منبعی قایدا ایکه‌نینی سوراماق وه بو سورغونگ جوابینی قیدیرماق انساڼچا توشونگه‌ن هه‌ر برکشینگ وظیفه‌سیدر. بو حقیقتنی قیدیریب یولغا توشکه‌ن بر فکر آدامی اونی شبهه‌سز ساویت ره‌ژیمی وه قانلی روس ایمپه‌ریالیزمی مزاری باشندا تاپاجاقدر. تاشبالتا.

*

پارلامان اویونی

اوتکه‌ن ایول آیندا بوتون ساویتله‌ر بیرلیگنده یه‌گی سایلانمیش «یوکسه‌ك شورا»، یعنی آیریم ملی جمهوریت «پارلامانلاری» مجلسی بولوب اوتدی. بوتون «مستقل» وه «مختار» جمهوریت مرکزله‌رینده، بولسون روسیا فه‌ده‌راسیونی مرکزی موسقوا، بولسون بزنگ «مختار» قارا‌ـقالپاغستان مرکزی تورتکولده، بو «پارلامانلار» مجلسی بولشه‌ویك فرقه‌سی طرفدان باشدان حاضرلانغان عینی غرامافون پلاککله‌ری چالغیسی حسی وه تأثیرینی بیرمه‌کده. ساویت «پارلامان»ینگ حقیقی پارلامانغا اوخشایتورغان بیرگنه نقطه‌سی بولسا، او هه‌م «پارلامان»نگ ایلك مجلسینگ ایگ یاشلی مبعوث طرفدان آچیلیشیدر. بو صورتله

قازاغستان «پارلامانینی» آچیش شرفی «الفبا»دان هیچ خبری یوق، ستالین وه اونگ قانخور یولداشلارینی ماقتاماقله گەودەسینی بولشەویك نشانلاریله بیزەتریب «خلق آقینی» لقبینی آلابیلگەن ۹۲ یاشلی جابای اوغلی جامبول قارتغا توشکەن بولدی. جامبول قارت «رستم کشاد» نطقینی شعرله سویلەدی.

بوتونیسی ۳۰ دان آرتقان ساویت «پارلامان»یدا سویلەنگەن «رسم کشاد» نطقلاری: «ستالین وه اونگ سایەسندە» بختلی تورموشغا یتیشکەن ساویت خلقلاری»غا نظملار، لەنین - ستالین فرقەسیغا صداقت بیان ایتیش کیبی عینی پروغرام، عینی مضموندا أوتکەزیلدی.

اوتوزدان آرتیق ساویت «پارلامان» مجاسلەری ترتیبی: ۱) «پارلامان» رئیسی وه اونگ ۲ اورونباساری، ۲) ماندات قومیسیونی، ۳) قانون وه بودجه قومیسیونی، ٤) «یوکسەك شورا» ریاست هیئتی سایلاش وه ٥) أیگ آخردا ایسکی حکومتنگ استعفاسی وه اونگ اورنینا یەگی حکومت تعیین ایتیش کیبی نایراگبارلق اصولی بیلەن تماملاندی.

۲—٥ کون دوام ایتکەن بو «پارلامان اویونی»دان سوڭ، «اینتەرناسیونال» چالغیسینی چالیب، ستالین شرفینه دفعه‌لارچا «اورا» قیچقریب، قاچان توپلاناجاقلاریندان هیچ خبری یوق «مبعوثلار» اوی - جایلاریغا تارقاب کیتدیلەر.

بوتون ساویتلەر بیرلیگندە گیسی کیبی، مەنه شو «پارلامان اویونی» بزنگ تورکستان «ملی». جمهوریتلەریندە ده بولوب أوتدی. «پارلامان اویونی» تاجیکستاندا (۱۳—۱٥ ایپول)، قازاغستاندا (۱٥—۱۷ ایپول)، قرغیزستاندا (۱۸—۲۰ ایپول) اوچ کون، اوزبیکستاندا (۱۹—۲۳) وه تورکمەنستاندا (۲٤—۲۸ ایپول) بیش کون دوام ایتدی. «یوکسەك شورالار»نگ بوتونیسینده رئیسلك اورونغا فرقه مرکز قومیتەسی کاتبلەری اوتکەزیلدی. بونیگله «یوکسەك شورا» («پارلامان») لارنگ فرقه خدمتینده بولغانلقلاری آشکار ایتلمەکدەدر. أوزبیکستان یوکسەك شوراسی

رئیسی فرقه مرکز قومیتەسینگ ۱نچی کاتبی—یوسف اوغلی عثمان، تورکمەنستاندا—۲نچی کاتب بیردی اوغلی آلله بیردی، قازاغستاندا—۲نچی کاتب داوالەن اوغلی، تاجیکستاندا—۲نچی کاتب—عاشور اوغلی نعمت وه قیرغیزستاندا ایسه ۳نچی کاتب بوریاك (روس) «سایلانمشلاردر». قازاغستاندا، تاجیکستاندا وه تورکمەنستاندا یوکسەك شورا رئیسلیگینه ۲نچی کاتبلەرنگ تعیین ایتلیشلەرینگ سببی، او «جمهوریتلەردە» برنچی کاتبلك اورنینگ روسلار قولوندا ایکەنلگیدر. قرغیزستاندا ایسه نه ۱نچی وه نه ده ۲نچی کاتب ایشکه یارایتورغان آداملاردان ایمەس!

یوکسەك شورالار ریاست هیئتیگه کیلسەك، بوندا عمومیتله رئیسلك اورونینگ ایسکی مرکز اجراقومیته رئیسلەریگه بیریلگەنینی کورەمیز؛ مثلاً أوزبیکستان یوکسەك شوراسی ریاست هیئتی باشیغا «مشهور» آخونبابا اوغلی یولداش(*)؛ تاجیکستاندا— شاهدای اوغلی منور؛ تورکمەنستاندا—بابای اوغلی خیوەلی، اوتورغزیلغان بولسالار، قازاغستاندا بو وقتغاچا اسمی هیچ قایدا آتالماغان قازاقبای اوغلی دیگەن بریسی وه قرغیزستاندا م.صالح اوغلی اورنینا قولخوزچی تولیبای اوغلی حسن‌علی دیگەن بریسی یوکسەك شورا ریاست هیئتی باشیغا تعیین ایتلگەن، که بو قازاغستان ایله قرغیزستان مرکز اجرأقومیتەسی رئیسلەرینگ اورونلاردان «یوقالغانلیقلاری»نی کورسەتەدر. کیم بیلیر، بلکه اولار هەم «خلق دوشمانلاری» قاتاریغا اوتکەزیلگەنلەردر.

بو قیسقاچا کوزدەن کیچیرمەنی بیز موسقوا غازیتالاریندا چیققان تیلغرام خبرلەریگه گنه تایانیب یازدیق، اونگچوندر، که بزنی یاقیندان علاقەدار ایتەتورغان وه شبهەسز تورکستان «پارلامانلاری» آچیلیشی مناسبتیله آشکار بولغان بعضی معلوماتلار قاپالی قالماقدادر. مثلاً موسقوا غازیتالارینگ دیدیکلەریگه کوره آیریم جمهوریت حکومتلەری شدتلی

(*) بوتون ساویت ملی جمهوریت رئیسلەریندەن یوکسەك اورونینی ساقلاب کیلەیاتقان یالغزاق کشی مەنه شو بزنگ آخونبابا اوغلی یولداش‌در؛ ساویتلەر مملکتنده مثلی بولماغان بو «استثنا»نگ سببی آخونبابا اوغلی‌نگ... سوادسزلغندا بولسا کیرەك دیب اویلایمز.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تنقیدغا توتولغانلارمیش. کمنڭ نیمه اوچون وه قالایچا تنقیدغا توتولغا-
نینی بیز ایندیلك بیلمەیمیز؛ قازاغستان حکومت باشلوغی عیسی اوغلی
اورازنڭ باشندان «بخت قوشی»نڭ اوچقانینی بیلەر ایدیك، ایندی
اونڭ اورنینا اوگداسین اوغلی دیگەن بریسینڭ حکومت رئیسی تعین
ایتلگەنینی اوقودوق؛ اوزبیکستاندا سیگیزبای اوغلی سلطان اورنینا
عبدالرحمن اوغلی عبدالجبار دیگەن بریسینڭ حکومت باشی بیلگیلەنگە-
نینی اوگرەندیك؛ قرغیزستاندا قولات اوغلی توربای اورنینا حکومت
رئیسی ابوزر اوغلی دیگەن بریسی بولغان. تورکمەنستاندا ایسه بوندان
بیریاریم ییل ایلگەری تعین ایتلگەن، حکومت رئیسی خدای بیرگەن‌اوغلی
آیتبای اورونینی ساقلاب قالغان، فقط بیرقانچا قومیسارلار، اوجملەدەن
زراعت وه معارف قومیسارلاری شدتلی تنقیدغا توتولغانلارمیش. دیمەك
اولار اورونلاریدان هایدالیب بعضیلاریدا «خلق دوشمانلاری» قاتاریغا
ایندیریلگەنلەر... بوندان ایکی آیغا ایلگەری اوزبیکستان معارف
قومیساری قیلینب بیلگیلەنگەن پروفەسور قاری نیاز اوغلی «خلق
دوشمانلاری» قاتاریغا اوتکەزیلیب، اورندان توشورولگەن(«پراودا»
٢ آوغوست ١٩٣٨).

بو معلوماتلارنڭ تفصیلاتینی تورکستان غازیتالاریندان اوگرەنیب،
مجموعەمیزدا باسیب چیقاراجاقمیز... جانای.

*

شرقی تورکستان انقلابی اطرافندا (*)

III

١٩٣١ ده جینڭ - شورین‌نڭ ظلمی، وحشیلگی حتی عرض وه
ناموسغا تجاوزی حددان آشیب کیتکەن بر چاغدا یِنه قومولدا خواجه
نیاز حاجی، صالح دورغه، فاضل آخوند وه یولبارس بیكلەر تاغلقلار-
دان اوزلەریگه قاراشلیق آداملارنی توپلاب عصیان قیلدیلار.

قانسودا اوز تاغاسی ما-بو-فانڭغا قارشی قوزغالان یاساب، ٦٠٠

(*) باشی «یاش تورکستان»نڭ ١٠٢ وه ١٠٣نچی سانلاریندادر.

قادار عسکری بیلەن قاچیب قومول چیگەرەسیگه کیلگەن ما-جو-اینڭ
خواجەنیاز حاجی‌غا آدام یوباریب، مجاهدلەر بیلەن برلەشمەك ایستە-
گەنلگن بیلدیرەدر. برلەشیك برکوچکه محتاج مجاهدلەر ما-جو-اینڭ-
نڭ بو مراجعتینی قایتارمای، اونی قبول ایتەدرلەر. قومول مجاهدلەری
جینڭ-شورین‌نڭ روسیادان آلینغان میلتیق، اوقچاچار وه ماکنەلی
میلتیق کبی عصری قورالار بیلەن قوراللانغان عسکرلەری ایله سوغو-
شوب، اولاردان آنچاغنا غنیمت آلادرلار. ما-جو-اینڭ غنیمت اولاراق
آلینغان قورالارنی بولوشو مسئلەسندە مجاهدلەر ایله کیلیشه آلمای
تالاشادر وه اولارنی آغیر وضعیتدە قویوب، اوزی قانسوغا کیتەدر.
ما-جو-اینڭ اولچه اوز تاغاسی ما-بو-فانڭغا خواجه نیاز حاجی‌طرفندان
توصیه مکتوبلەری یازدیرغان وه عفوینی سوراتقان ایدی. خیلی هدیه
وه تارتوقلار آلغان ما-بو-فانڭ وقتیله اوزیگه قارشی عصیان کوتەرگەن
جیەنینی عفو ایتدی. بو صورتله تاغاسی یانندا اوز وضعیتینی توزاتیب
آلغان ما-جو-اینڭ، ما-شی-مینڭ، ما-فو-یەن وه ما-جەن-سا نام اوچ
دونگەنی اوتوز قادار عسکر بیلەن قومولغا یوللایدر. بولار ما-جو-اینڭ
گه قارشی عصیان ایتب قاچیب چیققان شکلدە کورسەتیلیب، حتی بو
خصوصدە خواجەنیاز حاجی‌غا مراجعت قیلیب، اولارنڭ سلاحسز-
لاندیریلیشی‌دا توصیه ایتلیر ایدی.

خواجه نیاز حاجی، یولبارس بیك، صالح دورغه وه فاضل آخوند
لارنڭ ادارەلەرندە بولغان او زمانکی قورالّی-قوراللسز تورك عسکری
٧٠٠ ایله ٨٠٠ آراسندا ایدی. خواجەنیاز حاجی ایله یولبارس‌بیك آراسندا
آکلاشیلماسلیق چیقیب، یولبارس بیك ما-جو-اینڭ یانیغا قانسوغا کیتیدی.
قومول تاغیداغی ما-شی-مینڭ آرقاداشلاری ایله، آغیرلق آستیدا قالغان
خواجه نیاز حاجی‌غا خبر بیرمەسدەن، تورفانغا باریب: «مەنی خواجه
نیاز حاجی یوباردی. قوزغالیش زمانی کیلدی» دیب تورفان اهالیسینی
عصیانغا چاقیرادر(١٣٥١ رمضان باشیدا). انقلابغا منتظر تورفانلیلار
حرکتکه کیچیب، اوز شهرلەریده بولغان ختای قوتینی باسادرلار. بو

تورفان قوزغالانی یالغز قالغان خواجه نیاز حاجی‌غا معنوی قوت بیره‌در. چونکه اورومچی قوتی آرتیق تورفان بیله‌ن ده مجاداله‌گه کیریشیب، قومولداغی مجاهدله‌رگه قارشی توراتورغان عسکری قوتنگ برقسمی تورفان اوچون آیریلادر. فقط تأسفکه ما-شی-مینگ ایله تورفان مجاهدله‌ری تورکله‌ر آراسیدا نفاق یوز بیریب، أوز آرا اوروش باشلانیب، بو سوغوش اورومچی عسکرله‌ری قومولدان تورفانغا کیلگونچه دوام ایتیب، نهایت حکومت عسکرله‌ری تورفانغا کیلگه‌چ دونگه‌نله‌ر قولغا توشکه‌ن اسلحه وه مهماتنی أوزله‌ری بیله‌ن آلیب، شهرنی تاشلاب، «قارا شهر»گه قاچادرلار. تورفانغا کیرگه‌ن ختای عسکرله‌ری باشلیغی شونگ-فایو (Shung-fayu) عسکرله‌ریگه قتل عام امری بیریب، بو صورتله گناهسز خلقنگ یوزله‌رچه خاتون وه بالا-چاقالارینی أولدوروب، بعضیلارینی جادیده توغراب، شهر دروازه‌سیگه آسترادر!...

ما-شی-مینگ قاچقان چاغدا تورفان انقلابچیلاری‌دا شهرده‌ن چیقیب کیتکه‌نله‌ر ایدی. محمود محیطی خواجه نیاز حاجی ایله ایشبیرلگی یاساو مقصدیله تورفانغا کیله‌در. خواجه نیاز حاجی‌دا تورفانغا کیلیب، بو صورتله تورفان، لوکچین وه پیچان‌نی ختای قوتله‌ریده‌ن قایتاریب آلادرلار. بو قانلی سوغوشدا لوکچین‌ده منور وه باتر مقصود محیطی شهید توشمشدر.

قومولداغی حکومت قوتینگ باشلیغی لی-خای-رو نی توتماق اوچون بارغان خواجه نیاز حاجی ایله محمود محیطی‌لار او منطقه‌دا ایکی میگگه یاقین دوشمان بیله‌ن اوروشوب، قورال باقیمندان کوب قینالیب، لی-خای-رو قوتینگ اورومچی‌گه أوتوب کیتیشینی منع ایته آلماغانلار.

شرقی تورکستاننگ شمال قسمیدا بولغان انقلاب جینگ-شورین نگ بوتون تدبیرله‌ریگه رغماً جنوبگه یایلدی. انقلاب تولقونی هه‌ر طرفنی باسدی. قوزغالان سیلی هه‌ر تامانی قاپلادی. ۱۳۵۱ رمضانندان اعتباراً کاشغار ایله اورومچی آراسیدا پوستا مخابراتی کیسیلدی. شوال

آیلاریدا خوتان طرفغا کاشغاردان عسکر کرنده‌ریلدی. ذی‌القعده‌ده خوتان وه مارالباشی طرفلاریدان ختای منصبدارلاری قاچیب کاشغارغا کیلدیله‌ر... دیمه‌ك عصیان هه‌ر طرفنی قاپلاغان ایدی. کاشغارداغی عمومی هیجان آرتدی. کاشغار دوتایی (والیسی) عینی زماندا خوتان دوتایی‌لگی وظیفه‌سینی أوستیگه آلدی (خوتان دوتایی أولدی. کاشغار یه‌گی شهریده‌گی ختای گه‌نه‌رالی انتحار ایتدی. کاشغار دوتایی فوق العاده تدبیر آلماق أوزره صلاحیتینی کیگه‌یتب، أوزینی سیلینگ اعلان ایتدی. سیلینگ — کینگ حقوقلق بویوك عسکری رتبه‌در). ذی‌الحجه باشیدا اوچتورفان یولیدا، بو دوتای طرفیدان اوچتورفانغا قیرغیز عسکرله‌ری «جینگ-لویه» نامنداغی بر دونگه‌ن باشلیقلارینی سوغون قاراول دیگه‌ن یرده اولدوروب، عثمان اسمنده بر قیرغیز قوماندانی آستیدا حرکت ایته‌درله‌ر، یعنی انقلابغا قاتناشادرلار، بونگله کاشغار هه‌م بالفعل انقلابغا صحنه بولادر. خوتان، قارغالق وه یارکند شهرله‌رنده‌گی انقلابی حرکتله‌ر موفقیتله دوام ایته‌در. مه‌نه شمالداغی حرکات اوز یولیدا بولغان چاغدا جنوبده ایش توگه‌یدر. ۱۳۵۲نچی یل ۷نچی محرمده کاشغار اشغال ایتلدی. ۸نچی محرمده تیمور «ته‌نجاك» (Ten-jang) ایکی مینگ قادار تورك-اویغور عسکری ایله آقسودان کاشغار طرفیغا کیلدی. اول شهرنی ضبط ایتکه‌ن قیرغیز عثمان بیك ایله متفق بولوب توردیلار. خلقننگ روحی فوق‌العاده کوته‌ریلگه‌ن، کون کونده‌ن کوگللو عسکرله‌ر کوپه‌یمه‌کده ایدی. ۱۳نچی محرمده تیمور ته‌نجاك بیله‌ن کیلمه‌کده بولغان ما-جه‌ن-سا (Ma-jen sa) ۶۰۰ قادار دونگه‌ن عسکری بیله‌ن زیهو (Ziho) مرتبه‌سیده کاشغارغا کیلدی (*).

جنوب توغرودان توغرو تورك-اویغورلارنگ أداره‌سیگه کیریب، خوتان منطقه‌سیدا «جلالة الملك»لیك قورولدی. شمالداغی احوال ایسه شوندای ایدی:

(*) ته‌نجاگ = ۴۰۰ ایله ۶۰۰ عسکرگه باش عسکری رتبه. زیهو = ارکان حربیه رئیسی. قولیدا ایکی مینگ عسکری بولغانی حالدا تیمورغا «ته‌نجاگ» دیلگه‌ن. «لویجاگ» وه «سیجاگ» گه‌نه‌رال معناسینا قوللانادر. عثمان بیك «لویجاگ» ایدی، تیمور سیجاگ شهید بولغاندان سوگ او «سیجاگ» بولغاندر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

خواجه نیاز حاجی ایله محمود محیطی لار تورفان ـــ لوکچین، پیچان نی ضبط ایتکه‌نده‌ن کیین خایرونی قولغا توشورمه‌ك اوچون گوچین‌گه بارغاندا ما ـ جو ـ اینگ نی اوندا تاپدیلار. بو سیرادا اورومچی ده جینگ ـ شورین أداره‌سیده‌ن راضی بولماغان ختایلار اونی عزل ایتب، یه‌گی أداره قورغان ایدیله‌ر. «لی ـ یونگ» نی «جوشی» قیلیب، «شنگ ـ شی ـ تسه‌ی» نی «دوبه‌ن» ایتب بیلگیله‌گه‌ن ایدیله‌ر. بو یه‌گی أداره‌گه یول ـ یوروق کورسه‌توچیله‌ر تورك ـ اویغورلارنی أوز طرفلاریغا تارتیش وه دونگه‌نله‌ر بیله‌ن آراسینی بوزوشنی توصیه قیلدیلار. اورومچی مخصوص وکیلله‌ر یوللاب، خواجه نیاز حاجی ایله تماسغا کیلدی. ما ـ جو ـ اینگ قولیغا قرآن آلیب تورکله‌رگه خیانت قیلماسلیقغا وه صداقتله اسلام یولیدا جهاد قیلیشغا سوز بیریب برله‌شدی. اولگیده‌ن زیاده حرارت بیله‌ن اوروش باشلادی. مختلف قولدان اورومچی نی سیقیشتردیلار. بو سیرادا (۱۳۵۲ ذی‌الحجه باشیدا) آلتای حرکاتی شریف خان قوماندا ـ سیدا یه‌ك کوچلو بر شکلده باشلادی. شریف خان باشچیلغنداغی بو یه‌گی حرکات انقلابچیلارنینگ کوگلینی کوته‌ردی (شریف خان آلتای ـ داغی قیرغیز تورکله‌رده‌ن بولوب، او منطقه‌داغی اهالینگ فوق‌العاده حرمتینی قازانغان بر ذاتدر. به‌کیش (Bekis) دیگه‌ن بریسی ۱۹۲۰ ده او منطقه‌داغی عصیانغا تصادفی یارده‌م بیریب، بالآخره قولنداغی حربی قوراللارنی شریف خانلارغا تاشلاب، اوزی موغولستانغا کیتکه‌ن. بو به‌کیش روسلاردان بولوب، روسیادا آقلار ایله قیزیللارنینگ ایچکی وطنداش سوغوشلاری بولایاتقان چاغدا بر مقدار قوراللی عسکر ایله آلتایغا اوتکه‌ن ایدی).

خواجه نیاز حاجی ایله ما ـ جو ـ اینگ برله‌شیب بر جبهه‌ده توروب اوروشوب تورغانلاریدا قوللاریدا تقریباً ۱۰ ـ ۱۲ مینگ قادار تورك وه دونگه‌ن عسکر بولغان. بو سیرادا تورفاندا یه‌گیده‌ن توپلانغان بر قوت بولغان. بولار برنچی دفعه تورفاندا عصیان چیقاریب قاچقان وه تورفاننینگ قتل عامیغا سبب بیرگه‌ن دونگه‌نله‌ر بیله‌ن ایشبیرلگی یاسا ـ

غانلار. بولار باشیدا تیمور آخوند نامیدا بر ذات تورغان. بو ذات تورك ـ اویغور بولوب، تا ایسکیده‌ن ختایلارنینگ قیناولاریغا چیداماسدان یورگه‌ن برسیمادر. تیمور آخوند ۵۰۰ عسکر توپلاب، ما ـ جه‌ن ـ سا دیگه‌ن دونگه‌ننی «زیهو» قیلیب، جنوب ولایتله‌رگه قاراب یولغاچیققان. تیمور آخوند خواجه نیاز حاجی‌غا آدام یوباریب، أوزینگ اوگا اطاعت قیلغانینی وه نیمه امر بیریلسه شوگا قاراب ایش قیلاتورغانلغن بیلدیرگه‌ن بولسا هه‌م، دونگه‌نله‌ر تیمورنی أوز حالینچا قویماسدان، اونی آلتی شهر طرفیدا فتوحات آرزوسیغا آلت قیلغانلار. تیمور «ته‌نجاك» بولوب، هه‌ر اوروشدا آلغی قاتاردا بولغان، دونگه‌نله‌ر ایسه آرقادا. آقسودا خلقنی تالاماق هوسیگه توشکه‌ن وه سلاحنی أوزی آلیب اویغور ـ تورکله‌رگه بیرمه‌ك ایسته‌مه‌گه‌نلیك یوزه‌سیده‌ن دونگه‌نله‌ر ایله تورکله‌ر آراسیدا قاتیق بر اختلاف چیقیب، نهایت ینه قرآن توتوب یاراشقانلار. ذاتاً آلتی شهر طرفیدا کوب شهرله‌ر، أوزیده‌ن چیققان قوزغالان آرقالی مسلمانلار قولیغا أوتوب قالغانیدان، آرتقچا زحمت تارتماسدان ایلگه‌ریله‌ب بارغانلار. کاشغار طرفدان «یاك ـ چیمن» قوماندا ـ سیدا کیلگه‌ن حکومت کوچله‌ری آقسو اطرافیغاچا باریب، یوللاردا خیلی پراکنده‌چیلیککه سبب بولغان. تیمور ته‌نجاك کوچی «یاك ـ چیمن» کوچیگه غالب کیلیب دوشماننی قاچیرغان، بو صورتله کاشغارغا بارغان. یوقاریدا قید ایتلگه‌نیده‌ك او زمان کاشغاردا عثمان ته‌نجاك بار ایدی. کاشغار مسلمانلار قولیدا ایدی.

شمالده خواجه نیاز حاجی ایله ما ـ جو ـ اینگ برله‌شیب حرکت ایتب تورغاندا اورومچی حکومت قوتی مختلف قوللارغا آیریلیب، اولار خیلی ترتیبلك اوروشلاری آرقاسندا غالب بر وضعیتده ایدیله‌ر. جینگ ـ شورین، شرقی تورکستانغا أوتوب قالغان آق روسلارنی کوگللی عسکر قیلیب، اولارغا قورال بیریب اوروشغا قاتناشترغانیده‌ك، او مانجوریا سوغوشلاریدان روسیا توپراغیغا قاچقان ختای عسکرله‌رنده‌ن ده اون مینگله‌ب شرقی تورکستانغا کیلترگه‌ن ایدی. ایسته‌ر داخلده‌گی آق

روسلارنڭ قوراللاتريليشيدا ، ايستەردە قاچقين ختاى عسكرلەرينڭ شرقى توركستانغا كيريشيدە روسيانڭ اساسلى ياردەمى بولدى. ذاتاً انقلابچيلار بوتون انقلاب مدتنچە آنجاق اورومچى قوتى بيلەن ايمەس ، روسيانڭ منتظم عسكرى كوچى بيلەن دە قارشيلاشيب توردىلار. كيينچە رەسيادان «تارباغاتايسكى آتراد» نامى بيلەن كيرگەن خالص روس قوتلەرى ايلى وە چوگوچەك طرفلارينڭ اورومچى حسابيغا تينچيشى اوچون كوب ياردەم قيلديلار. جيڭ - شورين نى قاچيرتيب ، يريگە شڭ-شى-تسەى نى ينە دە كيڭ بر صلاحيت بيلەن أوز تيلەكلەريگە اويغون بر أدارە قوردورتوب كيلتريشلەرى خلاصە شرقى توركستان انقلابيغا ياقيندان قاتناشيب كيتيشلەرى روسلارنڭ بو انقلابدان نيمە اميد ايتكەنليكلەريگە ياخشى بر دليلدر.

انقلابى قوتنڭ بر قولى خواجە نياز خاجى قوماندا سيدا «جيمسار» (چيم حصار) نى محاصرە قيليب ، اوراليب قالغان حكومت قوتيدەن قوراللارينى آلماقچى بولوب تورغاندا ، ما-جو-ايڭ مخصوص آدام يوللاب سلاحلارنى آلديرير. بو وضعيت وە بوندان اول شوڭا اوخشاش بولوب اوتكەن حادثەلەر تورك- اويغورلار ايلە دونگەنلەر آراسيغا اختلاف ساليب ، آجراليشلاريغا سبب بولور. بر برلەريگە اينانچ قالمايدر. حتى بو ايكى مسلمان انقلابچيلارى اورومچى نى فتح ايتمەك عرفەسيدە ايكەن بر برلەريلە اوروشوب كيتيب دوشمانغا فائدەلەنو فرصتى بيرەدرلەر. دوشمان تورك - اويغورلارنى قولغا آلماقچى بولوب ، اولار آراسيغا تشويقاتچيلار يوبارادر. دونگەنلەردەن بيزيب كيتكەن بعضى بر اويغورلار قوپال متفق وە دوستلاريغا نازيك وە ياخشى كورونگەن وعدەلەر قيلماقدا بولغان دوشمانلارينى ترجيح ايتەدرلەر.

١٩٣٢ يىلنڭ مارت آيندا بر معاهدە توزولغان. بو معاهدەدە خواجە نياز حاجى نڭ اورومچى حكومتى طرفندان «نەن-جاڭ-بووى-زونغ-سيليڭ» Nen - jang - Bovi - zung - siling رتبەسيلە «جنوبى شرقى توركستان محافظ قوتلەرى باش گەنەرالى» قيلنغانليغى تصديق ايتلەدر.

اورومچى قورال وە ياردەم وعدە ايتكەن؛ فقط بيرمەيدر. خواجەنياز حاجى اورومچى حكومتى طرفندان حكمرانلغى قبول ايتلگەن مملكتنڭ جنوب قسميغا ، آلتى شهرگە توشمەك ايستەيدر.

دونگەنلەر اورومچى قوتيگە مقابلە ايتمەك وە حكومت قوتى ايلە برلەشيب كيتكەن اويغورلار ايلە اوروشماق مجبوريتيدە قالادرلار. اورومچى نڭ مقصدى دونگەنلەر ايلە توركلەرنى آيريب ، دونگەنى بتيرمەك وە اوندان سوڭ توركلەرنڭ ايشينى اوز بيلگەنيچە بيشمەكدر. وقعەلار اورومچى نڭ بو تيلەگينى تيزلەتدى يعنى دونگەنلەرنڭ سلاح تالاشيب توركلەر ايلە آڭلاشا آلماسلغى اورومچى نڭ توشونجەسينى تيز ايشكە آشيريب قويدى.

خواجە نياز حاجى قوتى اورومچى اوستيگە بولغان هجوملەردەن قايتب تورفان طرفيغا توشدى ، دونگەنلەر بيلەن بولغان اوروشلاردا گاه غالب وە گاه مغلوب بولوب بو آراداغى شهرلەر بعضاً دونگەنلەر قوليغا أوتوب تالاندى ، بعضاً اويغورلار قوليدا بولوب توردى. خواجە نياز حاجى كوچلەرى آقسوغا كيلدى وە جنوبگە قوت سوق ايتمەككە باشلادى. دونگەنلەر يولنى توسوب ، بو آرادا خيلى آغير اوروشلار بولدى.

اورومچى سلاح وعد ايتكەنى حالدە بيرمەگەن وە بوگونگەچە سوغوشلاردا قولغا توشورگەن قوراللار ايلە ايش قيليب كيلگەن انقلابچيلار كوب قينالغانلار. خواجە نياز حاجى كاشغارغا وكيل توشوروب ، خارجدان قورال ساتيب آلماق يوللارينى ايزلەب ، شو مقصد اوچون پول تدارك ايتيش چارەلەرينى كوردى. روسياغا هيئت يوباريلدى. بولار مال وە پول مقابليدە سلاح ساتيب آليب كيلدى. قوراللار اوچتورفان وە كاشغار—اولوغچات حدودلاريدان كيريتيليب بيريلمەكچى ايدى. خواجە نياز حاجى شو نقطەلارنى قولدا توتوشغا اوروندى. خواجە نياز حاجى آقسودا روسيادان ساتيب آلينغان يەكى قوراللارنى كوتوب توردى. ١٩٣٣نچى يىلنڭ نويابر - ديقابر آيلارندا قوراللارنڭ بر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قسمی کیلدی. دونگەنلەر بیلەن بولغان توقناشولاردا تورکلەر غالب بولوب توردیلار. دونگەنلەرنگ بو منطقەدا (تورفان ـ قارا شهر ـ کوچاردا) بولغان کوچلەرینگ باشچیسی ما-شی-میگ سوغوشدا أولدی. ییریگە ما-فو-یەنگ Ma-Fu-Yeng بیلگیلەندی. شو تأریخلەردە کاشغارداغی احوال شونداي ایدی: تیمور سیجاك کاشغاردا بولوب، أوز قوتیدەن بر مقدارنی یەگی حصار ـ یارکند طرفلارینگ فتحی اوچون یوباریب قویغان ایدی. بولار خوتان طرفدان ایشنی قولغا آلیب کیلگەن امیرلەر بیلەن یارکندده اوچراشیب، یارکندنگ یەگی شهریدە اورالیب قالغان ختای قوتینی بیرلەشیب امحا ایتەدرلەر. فقط خوتان امیرلەری بیلەن تەنجاگلار (ایکی طرف هەم تورك ـ اسلامدر) آراسیدا اختلاف چیقیب قالادر. کاشغاردا هەممە (اویغور، قیرغیز وە دونگەن) متفق تورغان چاغدا، توسەتدەن قیزغیزلار بیلەن دونگەنلەر اورتاسیدا اختلاف یوز بیرەدر. ١٣٥٢نچی هجری ییلینگ ٢٣ محرمندە شهرایچیدە اوروش باشلانیب، نتیجەدە دونگەنلەر ایسکی شهرنی تاشلاب، کاشغارنگ یەگی شهریگە چیقیب کیتەدرلەر. آرادان بر مدت أوتکەندەن کیین تیمورسیجاك بیلەن قیرغیز عسکرلەری باشچیسی عثمان اویجاك آرالاریدا اختلاف بولوب، قیرغیزلار تاققا چیقیب کیتەدرلەر (١٦نچی ربیع الثانی). تیمور سیجاك دونگەنلەردەن یاردەم سوراب، قیرغیزلارنگ آرقاسیدان بارادر. فقط نیتی بوزوق دونگەن ما-جەن-سا تیمورغا یاردەم وعد ایتب، کاشغار یاقیندا تیمور سیجاگنی أولدوروب، باشینی شهرگە آلیب کیریب، أوزلەری ایسکی شهرنی هەم قولغا آلادرلارا (١٧نچی ربیع الثانی). دونگەنلەر یاخشی وعدە بیلەن قیرغیزلارنی أوز طرفلاریغا آلغان ایدیلەر. آرادان بر هافتا هەم أوتمەسدەن دونگەنلەرنگ نیتلەرینی آگلاغان قیرغیزلار قایتادان دونگەنلەر بیلەن اوروشوب، خیلی قانلی سوغوشدان کیین ٢٤نچی ربیع الثانیدە دونگەنلەرنی یەگی شهرگە (کاشغارنگ یەگی شهریگە) قاچیردیلار. عثمان أوزینی سیجاك اعلان ایتدی. بو صورتلە کاشغاردا قیرغیز، یەگی شهریدە دونگەن حکمرانلغی بولدی.

بو تأریخلەردە کاشغاردا یاشاماقدا بولغان أوزبیك تورکلەردەن دە کوگللو بر فرقە عسکر توزولوب انقلابغا قاتناشمشدی.

اصلاً کاشغارلق حاجی ثابت داملا دیگەن خیلی معلوماتلق بر ذات حجدان سوگرا مصر، استانبول وە هندستان سیاحتلاریدان قایتب خوتانغا بارادر. قوزغالان وە انقلاب چاغی مملکتگە قایتقان بو ذات خوتاندا همفکرلەری ایلە کیگەشیب، محمدنیاز اعلمنی «جلالة الملك» عنوانی بیلەن «ملك» (پادشاه)، محمدامین آخوندمنی «امیر کبیر» عنوانی بیلەن صدراعظم وە شوگا یاراشار حکومت ارکانی بیلگیلەب برنوع أدارە قورادر. امیرکبیرنگ برانیسی ملا عبدالله آخوند «شاه منصور» لقبیلە بالآخرە یارکنددە خوتان امارتینگ بر رکنی بولوب توردر. کذا ینە بر اوکاسی «امیر صاحب» نامیلە یەگی حصاردا امیر بولادر. بالآخرە کاشغاردا «خوتان أدارەسی» قورولوب، ثابت داملام شو أدارەنگ رئیسی بولوب تورغان. (بو أدارە بر نوع هیئت مرخصە بولوب، خوتان امارتینگ کاشغارغا یاردەمینی أدارە ایتەتورغان بر مؤسسە ایدی.) بو آرادا شریف عنوانلق احمدتوفیق نام بر عرب کاشغارغا باریب، أوزینی «عالی باش قوماندان» اعلان قیلیب، یەگی شهردە محصور قالغان دونگەن وە ختایلار بیلەن حال حربداغی تورك عسکرلەرگە باش بولور. اوکشینگ خیال وە مقصدی تماماً آچیق معلوم بولماسا هەم کوب مغلق وە معما یوللاردا یورگەنلگی شرقی تورکستان انقلابچیلارینی اندیشەگە توشورەدر. أوزینگ تورکستانغا خان بولو تیلەگیدەن توتوب، شهزادە عبدالکریمنی کیلتریشکەچە مختلف فکرلەری بارلغی شرقی تورکستان انقلابچیلارینی شبهەلەنتەرەدر. شو سیرالاردا کاشغار ایسکی شهری تمام براسلامی أدارەگە مالك بولوب، کاشغاردا موجود اسویچلەر مطبعەسیدا «شرقی تورکستان حیاتی» نام هافتادا اوچ تاپقیر چیقاتورغان بر غازیتا نشر ایتلیر ایدی. تیمورسیجاك زمانیدا قورولوب قالغان ابتدائی دارالمعلمین وە یانیدا وابتدائی مکتب دوام ایتمەکدە ایدی. اوقاف، عشر وە ذکات ایشلەری انتظام آستیغا آلنمشدی.

آلتی شهرده (جنوبی شرقی تورکستاندا) یالغز کاشغار یه‌گی شهری فتح ایتلمه‌گه‌ن بولوب، آندان باشقا بوتون شهرله‌رده أداره تورکلەر قولیدا ایدی. آقسونگ یوقاری طرفیدا دونگه‌نله‌ر بیله‌ن خواجه نیاز حاجی آراسیداغی سوغوش کوگلگه قایغی بیرمه‌کده ایدی.

شو کونله‌رده تورکیه‌لیك دوقتور مصطفی علی‌بیك وه محمود ندیم افندیله‌ر آفغانستان آرقالی کاشغارغا کیلیب چیقادرلار. بولار بیله‌ن ثابت داملا وه دیگر ارکان آراسیدا فکری تساند بولوب، درحال بو انقلابغا بر اسم قویماق وه مجادله نتیجه‌سینی مقصدغا باغلاماق، توکولگه‌ن قان وه بیریلگه‌ن قوربانلارنگ بیلگیلی بر غایه اوچون بولغانینی آنیقلاماق مسئله‌سی اورتاغا چقیب، نتیجه‌ده مستقل شرقی تورکستان دولتی قورماق تقرر ایته‌در.

او کونله‌رده کاشغاردا موجود کیمسه‌له‌رده‌ن بر قابینه (هیئت وکلا) سایلانیب، انقلابدا مهم اورون توتقان صافدل خواجه نیاز حاجی‌نی جمهور رئیسی بیلگیله‌ب، مستقل «جمهوریت» اعلان ایتله‌در. حاجی ثابت داملانگ ریاستیده بولغان وکلا هیئتی کاشغاردا بولوب جمهور رئیسی او تأریخله‌رده آقسودا ایدی. حکومتنگ تایانچیغی «استقلال جمعیتی» بولوب، بو جمعیت اطرافیغا منور وه اولتچی — یورتچی زمره‌توپلانمشدی. «استقلال» او زمانغی ملی تویغونگ أك غلیانلی چاغندا «کوك بایراق» کوتەرمه‌ك وه «میثاق ملی» آندیغا قاتناشماق صورتیله اولغونلادی. (١٣٥٢ هجری ٢٤ رجب، یکشنبه).

عثمان سیجاك قابینه‌غا قاتناشماسدان تاقفا قاچیب کیتسه هه‌م سوگراق توتولوب یارکند طرفغا سورولمشدر. احمد توفیق افندی «جمهوریت»ده‌ن زیاده اندیشه‌گه توشوب، آچیق بر فکر وه مشورت بیرمه‌سه هه‌م حرکتله‌ریله قارشیلیغینی بیلدیریب قویادر. آقسوغا خواجه نیاز حاجی آلدیغا قاچقاندا توتولوب حدود تاشقاریسیغا چیقاریلادر. (١٣٥٢ ه. شعبان).

جمهوریت حکومتی خارجده استقلالینی تانیتماق وه بین‌الملل

محیطغا داخل بولماق نیتی بیله‌ن دوقتور مصطفی علی بیکنی مرخص صفتیله خارجغا چیقارادر. رئیس جمهورغا باریب مسئله‌نی ایضاح وه سائره کبی مهم وظیفه‌له‌ر ایله محمودندیم افندی آقسوغا یوباریلیر.

آلتی شهرده ایکی حکومت قورولمشدی. بری مرکزی ختوتان، شکلی «ملك»لیك، دولتی قورولوشی بیلگیلی بر پروغراملە تثبیت ایتلمه‌گه‌ن «ختن حکومت اسلامیه‌سی». ایکنچیسی مرکزی کاشغار بولماق اوزره شرقی تورکستان جمهوریتی. بونگ شکلی «جمهوریت» بولوب، دولت قورولوشی بیانامه‌سی وه رسمی قبول ایتلمه‌گه‌ن قانون اساسی ایله بیلگیله‌نگه‌ن ایدی.

آفسونگ اوست طرفلاریدا اویغور - دونگه‌ن اختلافی، اوروشی توگه‌مه‌گه‌ن. شمالی شرقی تورکستان بولسا اورومچی‌ده‌گی «شنگ‌شی‌تسه‌ی»نگ أداره‌سی آستیدادر!

رمضان باشلاریدا خواجه نیاز حاجی کاشغارغا کیلدی. مقصدی - سه‌کیز آیدان بیری حل بولماغان کاشغار یه‌گی شهر ایشینی حل ایتمه‌ك ایدی. رئیس جمهور (یاکه اورومچی‌نگ نه‌ن‌جاڭ‌بووی‌زونغ‌سیلیگی)نگ کاشغارغا کیلیشیله ایشکه جدی کیریشیلدی. خواجه‌نیاز حاجی ایله برلیکده مشهور انقلاب قهرمانی محمود محیطی هه‌م «سیجاڭ» رتبه‌سیله کیلگه‌ن ایدی. او کشی شهرگه توشمه‌سده‌ن یه‌گی شهر اطرافیغا یعنی جبهه‌گه یاقین بر یرگه اورناشدی. جمهوریت أداره‌سی محمود محیطی‌غا «ارکان حربیه رئیسی» عنوانینی بیردی. کاشغاردا هه‌ممه یه‌گی بر غیرت، یه‌گی بر وجد ایله ایشکه کیریشکه‌ن بولوب کورونه‌دی. شوکونله‌رده آقسو طرفدا خواجه‌نیاز حاجی قوتیگه قارشی تورغان ما‌جو‌اینگ قوتله‌ری باشچیسی ما‌فو‌یه‌نگ قوماندا‌سیداغی دونگه‌ن عسکرله‌ر خواجه نیاز حاجی‌نی تعقیباً کاشغارغا کیله باشلادیلار. مارالباشی‌دا تورك عسکرله‌ری قارشی توردی، بولمادی. نهایت کاشغارداغی جمهوریت حکومتی ارکانی مختلف استقامتده قاچدیلار. یه‌گی‌شهرده‌گی دونگه‌نله‌ر هه‌م چیقیب ما‌فو‌یه‌نگ قوتی بیله‌ن برله‌شدیله‌ر. کاشغار

اطرافنداغی جمهوریت حکومتی عسکرلەری برکره ینه کاشغارغا هجوم قیلغان بولسالاردا نتیجه چیقمادی (١٦. ٢. ١٩٣٣). جمهوریت باش وکیلی بر-ایکی ناظر وه بر مقدار جمهوریت عسکری بیلەن خوتان حکومتیگه قاراشلی یەکیحصارغا کیلیب توردیلار. خواجه نیاز حاجی یارکندگه باریب، آندان مرکیت - خان آریق یوللاری آرقالی کاشغارنینگ اولوغچات روس چیگەرەسیگه أوتوب، تاشکنددەن قایتقان سلاح مبایعه هیئتی ایله کوروشوب، اولار بیلەن برگه جنوب یولینی تعقیباً یارکندگه کیتدی (١٩٣٤ آپریل باشندا).

دونگەنلەر کاشغار ایشینی بتیرگەندەن سوك ایکی آیچا تینچ توردیلار. ما-جو-اینگ شمالده یالغز قالیب، کاشغارغا قاچدی. اورومچی عسکری اونی آقسودان توبەنده تعقیب ایتمەدی. جنوب شهرلەرده یول اوستیده خواجه نیاز حاجی قوتلەری بیلەن بعضی بر توقناشولاری بولدیسه ده ما-جو-اینگ ١٩٣٤نچی یلنگ آپریل باشیدا کاشغارغا کیلدی. بونینگله اورومچی بویوك بردوشمانی قاچیریب قورتولغان بولدی.

اورومچیدە بریللق (١٩٣٣—١٢ ایون—١٩٣٤) قورتولوش بایرامی یاسالیب، شینگ-شی-تسەی أوزینگ عادل (!) حکومتینگ پروغرامینی آنگلاتقان چاغدا، جنوبده جمهوریت باش وکیلی، عدلیه ناظری وه بولەك مسئول اورنلاردا بولونغانلار خواجه نیاز حاجی طرفیدان یارکندده قولغا آلنغان ایدیلەر. دونگەنلەرنگ یەکیحصارغا هجومی نتیجەسیده شاه منصور وه امیر صاحبلار شهید ایتلگەن، قارداشلارینگ اوجینی آلماق وه قورولغان دولتنی شرفلەندیرمەك اوچون یارکندگه کیلگەن امیرکبیر خواجه نیاز حاجینگ باش وکیل ایله عدلیه وکیلیگه قیلغان معاملەسیدەن قاچیب کیتکەن ایدی. بو صورتله اورومچیدە بر ییللق قورتولوش بایرامی بولغان چاغدا جنوبدەگی جمهوریت وه ختن ملكلگی فعلاً تارقاتیلیب یوباریلغان ایدی. مسئله بونداى برشکل آلغاندان سوك اورومچی خواجه نیاز حاجیغا «نەن-جاك»لق بیرمەس ایدی. نیتەکیم ١٩٣٤مای آییدا آقسودا خواجه نیاز حاجیغا ختای قانونیدا یيری

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

بولماغان «فو-جوشی» (Fu-jushi) یعنی حکومت رئیسی اورونباساری منصبی بیریلدی. «انقلاب باشچیسی غازی خواجه نیاز حاجی» صلاحیتسز اورومچینگ «نەن-جاك-بووی-زونغ-سیلیگی خواجه نیاز حاجی»، جمهوریت رئیسی خواجه نیاز اینگ سوگدا اورومچیدەگی حکومتده لی جوشی نام ختاینگ اورونباساری «فو-جوشی خواجه نیاز حاجی» بولوب قالدی!

ما-جو-اینگ أوزی اوچون راحت بریر ایزلەمەك وه تورك-اویغور أولوگی أوستیده تختینی قورماق أوزره خوتانغا هجوم ایتب، اولگی پادشاهنی (محمدنیاز اعلم آخوندنی) خوتانغا والی ایتب بیلگیلەدی.

دونگەن دینداشنگ اویغور دینداشیغا بیرگەن ضربەسی، جمهوریت وه خوتان ملكلگینی بتیریب اورومچی ختایلاریغا **معنوی** خدمت قیلش اسلام انصافی، مسلمانلق تربیەسیگه اویغونمو؟ دونگەن دینداشدان کورولگەن رحمسز حرکت تورکلەرنی ختای - اوروس قوچاغیغا شونچا تیز یاقینلاشتردی.

٦نچی ایول ١٩٣٤ ده ما-جو-اینگ یانداغی ٦٠ قادار عسکری ایله ایرگەشتام آرقالی روسیاغا أوتوب کیتدی. عسکرلەری خوتانغا چیکیلدی. ٢٠نچی ایولدا اورومچی عسکرلەری کاشغارنی اشغال ایتدی...

***

خوتاندا ما-خو-سەن سیجاك بولوب، شکلی وه مقصدی بولماغان بر أداره قوروب اولتوردی. ما-جو-اینگ موسقوادا ایدی. یارکنددەن توتوب شرقی ترکستانگ دیگر قسملاری اورومچی حکومتی نامیله قورولغان شینگ-شی-تسەی دیکتاتورلغینا تابع بولدی.

١٩٣٧نچی یلنگ ٢نچی آپریلنده کاشغارداغی محمود محیطی سیجاك هندستانغا چیقیب کیتدی. قالغان اویغور عسکرلەر خوتانداغی ما-خو-سەن سیجاك قوتلەری ایله برلەشیب ١٩٣٧نچی یلنگ ٢٩نچی مایندا کاشغارغا کیلدیلەر. اورومچیگه تابع قوتلەر کاشغار یەگی شهریده توردیلار. بولار مارالباشی ایله اوچتورفاننی هەم شونداغ یاریم اشغال ایتب، آقسو أوستیگه یورودیلەر...

اورومچی قوتی جنوبغا طرف حرکت قیلدی، روسیا مختلف حدودلاردان عسکر وه حربی قورال کیرگیزدی. ۱۹۳۷نچی یلنگ برنچی سه‌نتابر آیندا کاشغارداغی دونگه‌نله‌ر اوروشسز چیقدیلار. فیض آبادداغی دونگه‌ن قوتله‌ری اورومچی طرفداری بولوب شهرگه کیردیله‌ر. ینه رسماً اورومچی حکومتی أداره‌سی قورولدی. ما-خو-سه‌ن یارکندده‌ن، ذاتاً اولده‌ن نیتله‌نیب وه حاضرلانیب تورغان یولیغا، هندستانغا قاچدی.

شمالدا قومولدا انقلابنگ تاباشیدان بیری ایش قیلیب کیلگه‌ن یولبارس بیك، محمود محیطی خارجغا چیققان کونله‌رده، اورومچی‌گه قارشی عصیان کوته‌رگه‌ن وه مغلوب بولوب قانسو طرفغا قاچقان ایدی. آلتایدا شریف خاننگ دا بعضی حرکتله‌ری شایع بولغان بولسا هه‌م نیگیزلی بولوب چیقمادی.

ایندی خوتان هه‌م داخل بولغانی حالده شرقی تورکستان بوتونله‌ی اورومچی أداره‌سیگه أوتدی.

مجدالدین احمد. (دوامی بار)

*

بر شرقی تورکستانلی مجاهدنگ باشقارمیزغا مکتوبی

أوزینگ تولوق اسمی وه آدره‌سی باشقارمامیزغا معلوم بریورتداشمز هندستاننگ لاهور شهرنده‌ن شرقی تورکستاننگ سوگغو فاجعه‌سی حقندا اوزون بر مکتوب یازمشدر. شو یلنگ ایول سوگلارندا یازیلغان بو خطندا او ساویت روسیانگ شرقی تورکستانغا قارشی یوروتکه‌ن سیاستینی وه مرکزی ختای حکومتینگ سوك واقعه‌لار چاغندا أوز ممثلله‌رینی شرقی تورکستانغا یوباریب اویناغان اویونلارینی أوز مشاهداتینا تایانیب ایضاح ایتکه‌نده‌ن کیین سوزنی مرکزی ختای طرفلاریدا یورگه‌ن یورتداشلارنگ اوونوشلارینا کیچیریب توبه‌نده‌گی سطرلارنی یازماقدادر:

«... نانکین حکومتی دونگه‌نله‌ر باشلوغی ما-جو-اینگ بیله‌ن آگلاشما یاساغان چاغدا یرلیله‌ر بیله‌ن هه‌م آگلاشماق ایسته‌گه‌ن بولوب کوروندی. بو مقصد اوچون شرقی تورکستانلق عیسی‌بیك نام برشخصنی تاپدی. نانکین‌ده بر تورکستانلیلار اویوشماسی اویوشتورولدی. او اویوشما نامندان نانکینده «چینی تورکستان آوازی»، «تیه‌ن شان»دیگه‌ن آیلق مجموعه نشرایتلدی. بو ایکی نامداغی مجموعه اون بر ساندا وظیفه‌سینی بتیریب ختای حکومتینگ أوزی طرفندان قاپاتیلدی. او مجموعه‌نگ وظیفه‌سی تورکستان خلقینی استقلال وه یا باشقا برحکومت بیله‌ن سیاسی مناسبتده بولوشدان وازکیچیب، ختای جمهوریتی بیله‌ن گنه باغلانیشغا چاقرماق ایدی. اون بر آیلق مدت ایچنده بزنگ یرلیك انقلابچیلارنگ سیاسی اورونلاری سارسیلیب، «شنگ-شی-تسه‌ی»نگ روسلار بیله‌ن قیلغان شرکتی پوختالانب آلندی. آرتیق او مجموعه‌غا احتیاج سیزیلمه‌ی قالدی وه مجموعه قاپاتیلدی. حاضر او مجموعه‌نگ قویروغی «اوروش خبری» نامیله ینه عیسی‌بیك قاتناشیله خانقاودا شو یل ایون آیندان چیقاباشلامشدر. امین بیك واحدی واسطه‌سیله برنسخه‌سینی آلدم، اوقوب حیرتده قالدم.

«شنگ-شی-تسه‌ی»نگ روسلار بیله‌ن قیلغان شرکتیگه نفرت‌ایتلگه‌ندیك بولوب کورونسه ده، اورومچی حکومتیده‌ن «فوجوشی»، «سیجاك» وه «سیلیك» قاتارلیق اورونغا قویولغانیغا راضی بولمای تورکستانلقنگ کامل حقوقی اوچون چالیشاتورغانلغن بیلدیروچی او مجموعه «فوجوشی»سی یاشلق میگله‌رچه گناهسزتورك أولدورولوب «سیجاك»، «سیلیك» له‌ری هه‌ر طرفدا پراکنده بولوب یورگه‌نده، اولارغا کوز یوموب «یاپونلار ختایلارغا ظلم ایتمه‌کده‌له‌ر، تورکستانلیلار ختایغا یارده‌م ایتنگز...» دیدرله‌ر. عجبا تورکچه یازیلغان بو مجموعه تورکستان احوالیدان بو قادار خبرسزمیدر؟

ختایلارغا عسکر، مال، یازولار بیله‌ن یارده‌م ایتنگز، دیگه‌ن مجموعه‌نگ تورکستاندان یاخشی‌غنا خبری بار ایدیکو!!

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

عبدالقادر نام بر یاش ییگیت قانسودا تجارت ایتەردی. بر کون هوس قیلیب اوقو اوچون نانکینغا باریب ایدی. اورومچی حکومتی بو طلبەنگ بوتون توغانلارینی قاماقدا یوق ایتب، پول وە مالینی مصادره ایتکەنلگیندەن یاخشی خبری بولغان مجموعه تورکستاندا کیچە اویدا یاتقان هەر قاندای بر کشینگ یوقالیب کیتووی، بونگ أوستیگه یوقالیب کیتکەن کشی حقندا یوقالدی دیب آیتونگ دا ممکن بولماغانلغینی بیلیر ایدی.

آلتنچی اویغور فرقه باشلغی محمود محیطی‌نی هجرتگه مجبور قیلغانلقلاری، اونگ عسکرلەرینی روس اوچقوچ وە تانقلارینگ یاردەمیله قیرغانلاریدان اولار خبردار ایدی. شرقی تورکستان خلقینگ مالی، آلتون، کوموشی‌نگ قاندای یوللار بیلەن مصادره ایتلیب آلنغانلغی‌دا اولارغا معلوم ایدیکو، حاضرغی تورکستان احوالینی ایچکی ختای احوالی بیلەن چاقیشترساگز، تورکستان احوالینگ کوب یامان وە یاردەمگە داها زیاده محتاج ایکەنلگی میداندادر.

«اوروش خبری» گە قاتناشوچیلار تورکستان انقلابچیلاریدان بعضی‌سینگ، تورکستانی ختایلاردان روس قوتی بیلەن آلماقچی دیب‌سویلەیدرلەر. بو أوزی جوده قزیق برگەپ. تورکستانغا روس قوتی بیلەن حاکم بولماقچی بولغان کشی ختای حکومتینگ «جیگ‌ـجوشی»سیغا حربی مشاور دیب چیقاریب بیرگەن کشیسی «شنگ‌ـشی‌ـتسەی»نگ أوزی‌در. نیاز حاجی ایسه اوگا آلدانمشدر. «شنگ‌ـشی‌ـتسەی» تورکستانغا حاکم‌در. نیاز حاجی ایسه آلدانغانلغینگ مکافاتینی آلدی. قالغان انقلابچیلار روسلارغا وە باشقا استیلاچیلارغا اول دە قارشی بولغانیدیك قیاسگەچە قارشی بولوب قالاجاقلاردر. ساتماق، ساتیلماق مسئلەلەری بو نقطەدا بیهودەدر. تورکستانی هیچ براو ساتالمایدر وە ساتیب آلالمایدر. تورکستان تورکنگ ازلی وە ابدی یورتیدر. تورك اوغلی.

شرقی تورکستاندا: هندستان اوردو غازیتالارینگ شو ییل ۲۸ ایول تأریخلی سانلارندا بیریلگەن خبرلەرگە کوره، کاشغاردا ایکی هافتادان بیری قیرغیزلار ایله ختای کوچلەری آراسندا شدتلی سوغوش دوام ایته یاتیر. سویلەندیگینه کوره، بو سوغوش قیرغیز عسکرلەرینگ ختای خدمتیگه کیرودەن باش تارتقانلیقلارندان توغمشدر.

*

بین‌الملل تورموشدان:

تورکیه ــ فرانسا

شو یلنگ باشندان آلیب اسکندرون مسئلەسی یوزندەن تورکیه‌ـفرانسا مناسباتندا سووقلق کورونه باشلاغان ایدی. ملتلەر جمعیتی قراری أوزەرینه محلی پارلامان سایلاوینی حاضرلاماق اوچون سانجاققا یوباریلغان «بیطرف قومیسیون»نگ طرفگیر حرکتی محلی تورك خلقینگ وە تورك حکومتینگ ناراضیلغینا سبب بولغان ایدی. تورکیه حکومتی ملتلەر جمعیتی قومیسیونینی سانجاقداغی تورك عنصری سانینی آزالتب چیقارماق اورونوشی بیلەن عیبلەدی. فرانسا تیکشیروی آستنداغی محلی اداره دە تورك اهالی وە تورك طرفداری بولغان کشیلەرنی آچیق تهدید ایتکەنلك وە حتی زورلاغانلق بیلەن عیبلەندی. محلی تورك اهالی بیلەن ژاندارما آراسندا قانلی توقناشمالار دا بولب أوتدی. تورك وە فرانسوز غازیتالاری آراسندا کیسکین مناقشەلەر باشلاندی. شبهەسز حکومت دائرەسندەگی فکرلەردەن متأثر تورك غازیتالاری تورکیەنگ ملتلەر جمعیتندەن چیکیلووی‌احتماللاندان، وضعیت ایجاب ایتدیرسه، تورکیەنگ سانجاقی أوستندەگی طلبلەرینی ایشکه آشیرو اوچون هیچ بر تدبیردەن قاچمایاچاغینی، حتی سوغوشچان تدبیرلەرگە قادار کیتەجەگینی یازدیلار. تورکیه حکومتی ملتلەر جمعیتی قومیسیونی بیلەن مناسباتغا کیرودەن باش تارتدی وە قومیسیونگ کیری چاقیریلووینی ایستەدی. اولدوقچا کیرکین بر وضعیت توغدی. لکن پاتیرتیلی غازیتا مناقشەلەری، بعضی

بر قیزغین غازیتاچیلارنڭ قلم تهدیدلەری آرقاسندا سکوتلی دیپلوماتلار مذاکرەسی باردی. پاریسدە، فرانسا خارجیە مینیستری ژورژ بوتنە (Georges Bonnet) همان هەرکونی تورك سفیریلە کوروشدی، آنقارادا تورکیە خارجیە وکیلی توفیق رشدی دە آنقادا فرانسوز سفیریلە مذاکرە یوروتدی. آنقارا وە پاریس خارجیەلەرندە یوروتولگەن مذاکرەلەر هیچ بر جهتدەن بعضی بر غازیتا دیپلوماتلارینڭ قیزغین حتی قسماً تهدیدکار یازیلاری روحینا اوخشاماغان ایدی.

تورك وە فرانسوز حکومتلەری شرفنە وە ایکی دولت اهالیسی بختینا افقنی قاپلاب آلغان قارا بولوتلار تارقالدی وە ایش صلح یولیلە بیتدی. ملتلەر جمعیتی اولدوقچا موفقیتسز فعالیت یوروتکەن قومیسیونینی کیری چاقیردی. فرانسا حکومتی سانجاق مسئلەسینی ملتلەر جمعیتیسز، ایکی دولت آراسندا یورولولەچەك مذاکرە بیلەن بیشو حقنداغی تورکیە طلبینی قبول ایتدی. ۱۹.۷.۳۸ گە بیلگیلەنگەن سانجاق پارلامانی سایلاولاری کیچیکتریلدی. پاریس بیلەن آنقارا آراسندا بلاواسطە مذاکرە باشلاندی. ۱.۷.۸۳دە سانجاق مسئلەسی اطرافنداغی بوتون مناقشەلی نقطەلارنی بیشوچی آکلاشما امضالاندی. ٤.۷.۳۸ دە آنقارا خارجیە وکالتندە تورکیە خارجیە وکیلی بیلەن فرانسا سفیری طرفندان ۱۰ ییللق مهلتلە فرانسا ـ تورکیە دوستلق معاهدەسی امضالاندی. بونگلە اسکندرون مسئلەسی اطرافنداغی آکلاشماسلققا نهایت بیریلگەن بولوبغنا قالماسدان یالغز جهان محاربەسی اثناسندا غنا کیسیلب قالغان عصر دیدە تورك ـ فرانسوز دوستلغینڭ یەگی بر دورەسی باشلانغان بولدی...

اسکندرون مسئلەسندە طلب ایتوچی طرف تورکیە ایدی. او بو طلبینی ایشکە آشیردی. بونی تورك حکومتینڭ بویوك بر موفقیتی دیب تانیماماق ممکن ایمەسدر. تورك حکومتینڭ بو موفقیتی یالغز کاغذ اوستندەگی دیپلوماتیك موفقیت گنە بولوب قالماسدان عینی زماندا توتونارلق رەآل بو موفقیتدر. سانجاقدا فرانسوز عسکری کوچی نسبتندە (هەر طرفدان ۲۵۰۰ کشیلك بر کوچ) تورك عسکری قطعەلاری توراجاق

وە فرانسوز بایراغی یاندا تورك بایراغیدا ییللەنەجەکدر. سانجاق رسماً سوریە ایچندە سانالسا دا، حقیقتدا اوندا مختاریتلە أدارە ایتیلە تورغان ییرلی تورك دولتی قورولاجاق وە بو حکومتنڭ حقی تورك وە فرانسوز عسکری کوچلەری طرفدان قوروناجاقدر.

فرانسا ـ تورکیە دوستلق معاهدەسی تورکیەنی، سوڭ ییللارنڭ عموم آوروپا سیاستندە اولدوقچا مهم اورون توتوب کیلە یاتقان، آق دیگز شرق قیلاری سیاستندەگی مهم عنصرلار قاتارینا کوتەرەدر. بوگا تورکیەگە ۱٦ میلیون فونتلق اینگلیز قرەدەتینی تأمین ایتکەن اینگلتەرە ـ تورکیە آکلاشماسینی، بالقان اتفاقنداغی تورکیە رولینی علاوە ایتسەك، اسکندرون مسئلەسینڭ بیشیلووی وە آوروپا سیاسی تورموشینڭ بوکونکی هیجانلی آندا عموم سیاستدە تورکیەگە آیریلغان اورونڭ اهمیتی دە کیرەگنچە آیدینلاشقان بولادر.

اسکندرون مسئلەسینڭ بیشیلووی بیلەن باشلیچا ایکی مسئلە قویولادر. بری ملتلەر جمعیتی اعتباری مسئلەسی، ایکنچیسی یەگی تورکیەنڭ اعتباری. ملتلەر جمعیتی اعتبارینا یەگی بویوك بر ضربە اورولدی. سانجاق مسئلەسینڭ جمعیت طرفدان بو مسئلەگە تعیین ایتیلگەن قومیسیون کیری چاقیریلغاندان سوڭ وە فرانسا ـ تورکیە حکومتلەری آراسندا بلاواسطە مذاکرە یوروتو یولیلە بیشیلمەسیلە اورولغان بو ضربە یەنگیل بر ضربە سانالا آلمایدر. طبیعی بو تورکیە بیلەن فرانسا آراسندا سانجاق مسئلەسی أوستندە یاسالغان آکلاشما وە ایکی دولت آراسنداغی دوستلق معاهدەسی قید اوچون «ملتلەر جمعیتی»نە کیریتیلەجەکدر. بو ایسە بو یوکسەك مؤسسە رولینی عادی بر نوتار قید بیوروسی رولینە آیلاندرغانلق بولادر.

ایکنچی مسئلە یەگی تورکیەنڭ اعتبار—پرەستیژی مسئلەسیدر. ایسکی تورکیە سویلەمەس، وە فرانسا بیلەن بوکونکی یەگی تورکیەنڭ سویلەدیگی بر تیللە سویلەی دە آلماس ایدی. فرانسا دا ایسکی تورکیەگە قارشی بوکونکی یەگی تورکیە قارشیسندا قوللاندیغی نزاکت

لسانىنى قوللانو مجبوريتينى حس ايتمەس ايدى. چونكه مساحهٔ سطحيەسى اعتباريله كوب كيگ وه تورلو خلقلارنى ايچينه توپلاغان ايسكى توركيه حقيقتدا كوچسز ايدى. اونگچون ده اونگله آز حسابلاشارلار ايدى. اوگا دائما وصايت أيتەر وه اونگ تورلو پارچالارى أوستنده بويوك دولتلەر أوز آرا سودالاشارلار ايدى. يەگى توركيه ايسكيسندەن كوب كيچكنەدر. فقط اهاليسينگ ديەرلك بوتونيسى بر تورك خلقندان عبارت بولغان بو توركيه روحى اعتباريله بوتونلەى ملتچيدر. او هيچ كيمسه گه آياغىنى باسديرمايدر وه بوگا يارارلق كوچى ده باردر. اونگ بو قطعى حركتى دنياغا اونگ كوچينى كورسەتديكى كبى قيمتينى ده كورسەتەدر. اسكندرون مسئلەسى يەگى توركيەنگ بو ملى روح وه ملى كوچينى اثبات ايتوچى مهم بر موفقيتدر.

ياپونيا ــ روسيا توقناشماسى

بعضيلارى قورقو ايله، بعضيلارىدا قوانچلى اميد ايله، ديەرلك بوتون دنيا ساويت روسيا وه ياپونيا آراسندا قورالّلى بر توقناشما چيقيب قاليشينى كوبدەن بيرلى كوتوب كيلمەكدە ايدى. نهايت اييولنگ ٣٠ ندان ٣١ يگه قاراغان تونى بو توقناشمانگ واقع بولغانينى كوروب قالغان عينى دنيا أوز كوزيگه ايناناماق ايستەمەگەندەك كوروندى... بو ايكى دولت آراسندا سوغوش بولوشينى ايستەب، بريسينگ يڭيب، ايكنچيسينگ يڭيليب چيقيشينى تيلەب كيلگەن غازيتالار، حادثه قارشيسندا معين بر وضعيت آلالماسدان قالديلار. بو، سوغوش قورقوسينك دنيادا نه درجەده بويوك ايكەنليگينگ شاهدىدر.

٣٠ - ٣١نچى ايبول حادثەسينگ قيسقاچا تأريخى توبەندە گيدەن عبارتدر:

ايبول آيينگ ١١ندە، ساويت روسيا - مانجوقو وه قوريه چيگەرەسى اوستوندەگى «خاسان» آتلى كولگه ياقين «جانغقو-فەنغ» (روسچا— «زائو زەرنايه») وه «شان - تسا - پينغ» (روسچا — «بەزيمانّنايه») نام

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ايكى تيپەنى بولشەويك اوردوسى بيردەن بير باسيب آلدى. آرالقدا بولشەويكلەر طرفدان بير قوريه ژاندارمىدا أولدورولدى. ياپونيا حكومتى پروتەستو ايتەرەك، تيپەلەردەن ساويت اوردوسينگ كيرى چيكيليشينى طلب ايتدى. ساويت حكومتى ايسه، گويا ١٨٨٦نچى ييلى ٢٦نچى ايبولدا ايسكى روسيا ايله ختاى حكومتلەرى طرفدان امضالانميش «حونچون آگلاشماسينا» كوره، بوتيپەلەرنگ روسيا ملكى بولغانينى آلغا سوروب، اولارنى اوز عسكرى قوتلەريله اشغال ايتيشكه حقلى ايكەنينى بيلديردى.

ختاى - ياپون سوغوشينگ ايگ قيزغين بير دورندە، هيچ بير وقت روس اوردوسينگ بولماديغى هەم ده سوق الجيش باقيمندان بارديقچا مهم تانيلغان بير جايغا بيردەن بيره روس عسكرى قوتلەرينگ كيليب چيقيشى ياپونلاردا هەر تورلو شبهه اويغاتماسدان وه اولارنى چوچوتمەسدەن قالمادى. روس بولشەويكلەرينگ ياپونياغا قارشى ختايغا ييتكەزيب تورغان ياردەملەرى نظردا توتولسا، ياپونلار شبهەسينگ غايت طبيعى ايكەنليگى قولايچا آگلاشيلير. اونگچون در، كه ياپونلار روس اوردوسينگ «چانغقو - فەنغ» وه «شان - تسا - پينغ» تيپەلەريدەن كيرى چيكيليشينى طلب ايتب، ساويت حكومتيگه تكرار - تكرار مراجعتدا بولوناقدا ايدى.

بو مراجعتلارينگ مثبت نتيجه بيرمەگەنينى كورگەن هەم ده بولشەويكلەرنگ بەسلەديكلەرى فنا مقصددان هيچ بير شبهه ايتمەگەن ياپونلار، نهايت ايبولنگ ٣٠ ندان ٣١ يگه قاراغان تونى، بيرقاچ ساعت قانلى سوغوشدانسوك، روس اوردوسينى هايداب چيقيب، دعوالى تيپەلەرنى باسيب آلديلار.

شو تاريخدەن باشلاب ياپون وه روس اوردولارى آراسندا قانلى توقناشما دوام ايتدى. ايكى طرفدا آغر توپ، تانق وه طياره قوتلەرى قوللاندى. ايكى طرف دا يوزلەرچه، ميگلەرچه قوربان بيردى. دعوالى تيپەلەر ايسه ياپونلار قولوندادر.

«چانغقو-فەنغ» وه «شان-تسا-پينغ»نى قوللاريغا كيريتيب آلغاندان

سوك، ياپونيا حكومتى ساويت حكومتيگه آراداغى مناقشەلەرنى صلح يوليله حل ايتيش اوچون، ايكى طرف اوردوسينگ دا دعوالى تيپەلەردەن چيكيليشينى تكليف ايتدى. يعنى، باشقاچا قيليب آيتقاندا، ياپونلار ١١نچى ايىولغاچا بولغان وضعيتگه قايتيشنى طلب ايتديلەر. ساويت حكومتى ايسه تيپەلەر أوستوندەگى حقينى شبهەدەن تاشقارى قوياراق، هەر قانداى بير ديپلوماسى حركتدەن اول، تيپەلەردەن ياپون اوردوسينگ كيتيشينى طلب ايتدى. ديمەك، بولشەويكلەر ٣٠نچى ايىولغا چاقلى وضعيتگه قايتيشنى ايستەديلەر. ايكى طرف دا توتدوقلارى وضعيتنى ساقلاب توروب، ديپلوماسى قونوشمالارنى دوام ايتديرەركەن، ايكى اوردو آراسيدا آتيشمالار بولا بيردى. آرالقدا فرانسا خارجيه نظارتينگ ناشر افكارى «تاڭ» غازيتاسينگ يازديغنچا—«اعتراف ايتلمەميش سوغوش» («Le Temps» 6. 8. 38 — «La Guerre inavouée») دوام ايته بيردى.

بو «اعتراف ايتلمەميش سوغوش» «دعوالى تيپەلەر» چەر چيوەسندەگنه قالا بارارمى، يوقسا بويوك ياپونيا-روسيا سوغوشيغا آيناليب كيتەرمى ايكەن؟ ديگەن سوراق بوتون دنيا آلديغا قويولدى. —

ياپون منبعلاريغا تايانيب آيتوچيلارغا كوره، مناقشەنگ صلحله حل ايتيله بيليشى بيلەن بويوك سوغوش توغدورا بيليش احتمالى برابردر. فقط اونوتماسلق كيرەك، كه مناقشەلى كيچيك ايكى تيپه مسئلەسى أوستندە كوبدەن بيرلى بير بيريگه دوشمان وه رقيب ايكى بويوك دولتنگ نفوذ وه شرف مسئلەسى بار.

اگر بولشەويكلەر ياپون اوردولارينى تيپەلەردەن قووب چيقاريشغا موفق بولا آلسالاردى، شبهەسز بوكونگيسيندەن آنچاغنا «يومشاقلق» كورسەتەر وه ديپلوماسى مذاكره تشبثينى قولغا آلغان بولورلار ايدى. فقط او زمان ياپونيانگ نفوذى قريلغان بولار ايدى ده، «معامله»سزلكنى كورسەتوچى او بولوب چيقار ايدى. هەر حالده كيچيك تيپەلەر أوستوندەن چيقيب قالغان توقناشمادا بويوك حرب توخومى باردر.

يوقاريدا دعوالى تيپەلەرنى اشغال ايتيشينى حقلاماق اوچون، ساويت حكومتينگ گويا ١٨٨٦نچى يىلى امضالانميش روسيا-ختاى «حونچون آكلاشماسيغا» تايانغانينى يازيب اوتكەن ايديك. «پراودا» بيلەن «ايزوەستيا»نگ ٣نچى آوغوستوس ساندا بو وثيقەنگ صورتى وه تيپەلەرنگ روسيا حدوديغا كيرەتورغانينى اثبات ايتەجەك خريطه دا باسيليب چيقدى. حالبوكه ساويت حكومتى ايسكى چار ايمپەرياليزمى طرفندان ختايغا كوچلەب آرتديريلغان بوتون «غير مساوى» آكلاشمالارنى لغو ايتمش ايدى(١).

كورونەدر، كه ساويت حكومتى اوچون چار ايمپەرياليزمينگ «زورلق وه تالانچيلق سياستى» أوزينگ انقلابى قانونلاريندان داها آرتيق، داها بهالى در.

ساويت حكومتينگ «چانغقو-فەنغ» وه «شان-تسا-پينغ»نى اشغال ايتيشده حقلى ايكەنينى بويوك آوروپا ايمپەرياليست دەموقراسيسى تاميله قوتلەب تصديق ايتەدى. آوروپا ايمپەرياليست دەموقراسيسى فكرينگ ترجمانى لوندوندا هەر يكشنبه كونى چيقاتورغان «ساندەى تايمس» («Sunday Times») غازيتاسينگ سياسى باش محررى «سقروتەتور» (Scrutator) نگ ديديگنچه، بو ياپون - روس مناقشەسندە روسلارنگ يېڭيلشى بالخاصه انگلتەره اوچون آغر تهلكه توغدوراچاقدر. چونكه بولسون انگلتەره، بولسون باشقا ايمپەرياليست دولتلەرنگ ختايداغى بوتون «حق وه منفعتلارى» چار روسياسينگ ختايغا آرقالاتقان وه بوكون ساويت حكومتينگ قولوندا «كوچلو ديپلوماسى قورال» رولينى اويناب تورغان «حونچون آكلاشماسى» كبى آكلاشمالارغا اساسلانغاندر(٢)...

ساويت روسيانگ ياپونياغا نسبتاً داها آرتيق قوتلى ايكەنينى

(١) «ايزوەستيا» غازيتاسينگ 20. VIII. 1919 تأريخلى ساننداكى «ساويت حكومتى طرفندان ختاى خلقينا مراجعت» باشلوقلى رسمى وثيقه غا باقيلسين.

(٢) بو توغرودا «سون-يات-سەن»نگ وارثى وه بوكون ختاى سياسى شوراسينگ رئيسى «وونغ-شينغ-وەى» (Wong-Ching-Wai) نگ «ختاى وه ملتلەر» («La China et les Nations») آتلى اثرينه باقيلسين.

سوبلەب ،«اثبات ايتب» ، (آلمانيا ناسيونال-سوسياليست وه ايتاليا فاشيستلارى كيبى) «ياپون فاشيستلارينگ دا ير بيلەن يكسان ايتيليشينى تيلەب ، هەركونى ، هەر بورچەكدەن باقريب ، قيچقريب يوروچى ساويت حكومتينگ مطيع طرفدار وه صميمى دوستلارى بوكونگى توقناشمانگ اوزاب وه اولغايب كيتمەسدەن تيزرەك صلح يوليله حل ايتيليشينى باشقالاردان داها آرتيق تيلەمەكدەدرلەر. بو، اوَلارنگ حددان تاشقارى «صلحپرور» («پاسيفيست») بولغانلقلاريندان ياخود ياپونيانگ تقديرى اوچون قورقانلاريندان ايمەس، بالعكس «دنيانگ أيگ كوچلو دولتى ديديكلەرى — ساويت روسيانگ قوتيگە ايناناماغانلق وه دوستى ساويت حكومتينگ تقديرى اوچون تيترەگەنلكدەندر. چونكە ساويت حكومتينگ ياپونيادان ييگيليشيلە بعضى آوروپا «ساويتچيل» دەموقراسيسينگ دنيا فاشيزميگە قارشى روس بولشەويكلەريندەن اميد ايتديگى ياردەم غايب بولب كيتەجەكدر.

سوغوش چاغى خلقنگ آلاجاغى وضعيتندەن قورقان ساويت حكومتى كەتتە سوغوشغا كريب كيتيشنى ايستەمەيدى. ١٩٣٧ نچى يىلى (اييون آييندا) آمور نهريندەگى روسياغا تيوشلى آراللاردان بولشەويك عسكرلەرينى قووب چيققان ياپونلارغا قارشى هيچ بر حركت كورسەتە آلماسدان قالغان ساويت حكومتينگ بو دفعە جسارت ايتيشى بولشەويكلەرنگ اوتكەن يىلغا قاراغاندا كوچلو بولغانيدان ايمەس، ايكنچى يىلغا آينالىب كيتكەن ختاى سوغوشى نتيجەسندە ياپون قوتينگ آزايغانينى تخمين ايتكەنيدەن در.

ياپونلار دا بويوك سوغوشغا كريب كيتيشنى ايستەمەيتورغانلارينى بيلديرمەكدەلەر؛ چونكە حقيقتاً ايكى جبهە توتوب سوغوش يورگوزوش او قادار يەگيل ايش ايمەسدر. فقط «چانغقو-فەنغ» وه «شان-تسا-يينغ» غا هجوم ايتب، بولشەويك اوردوسينى او يرلەردەن هايداب چيقارغان ياپونلار ايكى جبهە توتوشغا دا حاضر ايكەنليكلەرينى اثبات ايتمەكدەدرلەر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەنە شو مقالە يازيلار چاغى (١٠ نچى آوغوست) وضعيت موندان عبارتدر.

دعوالى تيپەلەر مناسبتيلە چيقيب قالغان ياپون - روسيا مناقشەسى بو ايكى دولت آراسندا سوغوش توغدورارمى ، يوقمو، بيز اونى بيلمەيمز. بزنگ تيلەگيمز وه ايستەگيمز — روسيانگ ييگيليشىدر. باشقالارنگ ختايداغى حق وه منفعتلارى بيزنى هيچ قيزيقترمايدر. بزنى علاقەدار ايتەتورغان نەرسە — اوز خلقيمزنگ حق وه ملى منفعتىدر؛ بو حق وه ملى منفعت ايسە — يالغز روسيانگ هلاك ايتليشيلە اجرا ايتيلە آلير.

هامش: يوقاريدا باسيلغان «ياپونيا - روسيا توقناشماسى» باشليقلى مقالە تيرليب بولغاندان سوڭ ، ياپونيا ايلە روسيا آراسندا متاركە باشلانديغى خبرى آلندى. هەر ايكى طرف دا سوغوشنى توختاتيب ، دعوالى حدود مسئلەسينى روس ، ياپون وه مانجو وكيللەرندەن عبارت برقوميسيون طرفدان حل ايتليشيگە راضيلق بيلديرمشدر.

*

چەخو - سلوواقيا مسئلەسى

«ياش توركستان»نگ اوتكەن سانندا مطالعە ايتلگەن «چەخو-سلوواقيا مسئلەسى» هەمان آوروپا افكارعامەسى نظر دقتينى تارتيب ، روسيا - ياپونيا توقناشماسيلە بر سيرادا بوتون دنيا سياستينگ أيگ قورقولو نقطەلاريندان بولوب توروبدور.

چەخو-سلوواقياغا قاراشلى «سودەت» أولكەسندە ياشاوچى اوز قان قارداشلاريغا آلمانيا طرفندان سيقى علاقە كورسەتيلگەنلگى سببلى ، چەخو-سلوواقياداغى ملى اقليتلەر مسئلەسى اول باشداناق چەخو-سلوواقيا بيلەن آلمانيا منازعەسى رنگينى آلغان ايدى. بوتون آوروپا بيرنيچە هفتەنى سوغوش احتمالى قورقوسى ايچندە كيچيردى. چەخو-سلوواقيانگ متفقلارى بولغان فرانسا وه ساويت روسيا ، آلمانيا چەخو-سلوواقياغا هجوم ايتەرسە ، اوگا ياردەم ايتيشكە حاضر ايكەنلكلەرينى بيلديرديلەر.

آلمانیا حکومتیگه «بیر آز یومشاقلق» کورسه‌تیشنی مصلحت بیرگه‌ن انگلته‌ره حکومتی عینی زماندا فرانسا حکومتیله بیرلیکده چه‌خو-سلوواقیاغا دا سوده‌ت آلمانلارینک ملی طلبله‌ریگه کینک درجه‌ده رعایه ایتیش نصیحتینی بیرمه‌کده ایدی. چه‌خو-سلوواقیانک موسقوا دوستلاری ایسه، بالعکس بو کیچیك «دوست» دولتنی بویوك آلمانیاغا قارشی تورتکوله‌ب، قوتورتوب «سر گذشت»گه دعوت ایتب، انگلته‌ره ایله فرانسا حکومتله‌رینی «آلمانیا فائداسیغا چه‌خو-سلوواقیانی بیقتریش» سیاستیله عیبله‌ب کیلدیله‌ر...

نهایت چه‌خو-سلوواقیاداغی ملی اقلیتله‌ر مسئله‌سی بوکون، پره‌نسیب باقیمندان، چه‌خو-سلوواقیا اوچون سوزنک تام معناسیله تهلکه‌لی بولغان بین‌الملل بر مسئله‌گه آینالیب کیتمه‌کده‌در. فرانسز حکومتی رضاسیله انگلته‌ره حکومتی چه‌خو-سلوواقیا حکومتی آلدیغا غیر رسمی مصلحتچی وه چه‌خو-سلوواقیا بیله‌ن سوده‌ت آلمانلاری آراسندا «واسطه‌چیلق» قیلیب، حکم بیریش وظیفه‌سیله انگلیز مشهور سیاسونلاریندان، سابق ناظر لورد ره‌نسیمه‌ن (Lord Runciman) نی یوباردی. بوندان انگلته‌ره ایله چه‌خو-سلوواقیانک متفقی فرانسانک دا سوده‌ت آلمانلاری ایله چه‌خو-سلوواقیا حکومتینی ته‌ك طرف تانیغانلاری وه عموماً ملی اقلیت مسئله‌سینک بوروں تصور ده‌ایتیله آلمایتورغان یه‌کی بیر دورگه کیچکه‌نلیگی آنگلاشیلادی. فقط چه‌خو-سلوواقیا حکومتی سوده‌تده‌گی قان قارداشلاریغا هه‌ر تورلو یارده‌مگه حاضر ایکه‌نینی یاشیرمایتورغان قوجامان آلمانیا قارشیسندا ایکه‌ن، شبهه‌سز اوز دولت اعتبار وه نفوذیغا آغیر ضربه بیراتورغان بیر اجنبی غیر رسمی مصلحتچیسینی قبول ایتمه‌سلککه جسارت ایته‌آلیرمیدی؟

چه‌خو-سلوواقیا خریطه‌سیغا بیر باقیب قاراگزچی، نیمه‌له‌ر کوره‌سز؟ ٤ مینگ کیلومترودان آزغنا آرتاتورغان چه‌خوسلوواقیا دولت چیگه‌ره‌سینک تخمیناً ٢١٠٠ کیلومتروسی آلمانیا حدودی، ٩٤٠ کیلومتروسی لهستان وه ٨٣٠ کیلومتروسی ماجارستان حدودی‌در. قالغان ٢٠٠ کیلومتروغا یاقین حدود بویی چه‌خو-سلوواقیاغا دوست رومانیاغا بتیشیك در.

ایندی سیز لهستان بیله‌ن ماجارستانک‌دا چه‌خو-سلوواقیادا یاشاوچی قان قارداشلارینا قاراشینک آلمانیانک سوده‌ت آلمانلاریغا قاراشندان او قادار فرقلی بولماغانینی نظردا توتساگیز، چه‌خو-سلوواقیا وضعیتینی آنگلاغان بولاسز...

لورد ره‌نسیمه‌ن بیرقاچ کونده‌ن بیرلی چه‌خو-سلوواقیا مرکزی «پراغا» شهرینده چه‌خو-سلوواقیا حکومتی هه‌م‌ده سوده‌ت آلمان ممثلله‌ریله کوروشمه‌کده‌در؛ مسئله‌نی تیکشیره‌یاتیر. «تدقیق» ایته‌رکه‌ن، لورد ره‌نسیمه‌ن یالغز چه‌خو-سلوواقیانینک ایمه‌س، بوتون اورتا آوروپا وه بالخاصه انگلته‌ره‌نک سیاسی وه اقتصادی منفعتلارینی دا نظردا توتاجاقدر.

چه‌خو-سلوواقیا سوده‌ت آلمان اقلیتی مسئله‌سی میدانغا چیقار-چیقماس انگلته‌ره حکومتینک بو مسئله ایله سیقی صورتده علاقه‌لانیشی اوچون اورونمشدی. بو حرکت موفقیتلی بولوب، چه‌خو-سلوواقیا لورد ره‌نسیمه‌ن کیبی «بیطرف وه غیر رسمی» بیر انگلیز مصلحتچیسیگه «ایگه» بولوب آلدی. بو «غیر رسمی» انگلیز مصلحتچیسینک سوده‌ت آلمانلاری ملی مسئله‌سیگه عائد حکمی وه چه‌خو-سلوواقیا حکومتیگه بیره‌جه‌گی مصلحتی آرقاسیدا رسمی انگلیز حکومتینک ده بوتون اعتبار وه نفوذی توراجاغینا هیچ شبهه یوقدر. انگلته‌ره‌نک بوکون بوتون دنیاچا آشکارسیاسی مقصدی چه‌خو-سلوواقیا متفقی فرانسا بیله‌ن موجود دوستلق وه اتفاقینی ساقلاماقله بیرلیکده آلمانیا بیله‌ن ده یاقینلاشیش‌در...

بو قاریشیق سیاستنی بر بریله باغلاشتریش او قادار قولای ایش ایمه‌س‌در؛ فقط بو قولایسزلقنک اینک آغیر حصه‌سینک چه‌خو-سلوواقیا اوموزیگا توشه‌تورغانی‌دا شبهه‌ده‌ن تاشقاری در.

سلوواقلارنک چه‌خو-سلوواقیا حکومتنده‌ن شکایتی

آمریقادان چه‌خو-سلوواقیاغا کیلگه‌ن آمریقادا یاشاوچی سلوواقلار هیئتی باشلوغی دوقتور هله‌تقو (Hletko) مطبوعات محررله‌ریگه سویله‌دیگی بر بیاناتندا:

«سودەت آلمانلاری مسئلەسندەن داها مهم سلوواقیا مسئلەسینی حل ایتشدە چەخو-سلوواقیا حکومتی هیچ بر عجلە کورسەتمەدی... سلوواق خلقی کەیش أدارە مختاریتینی قازانا بیلیش یولونداغی کورەشینی دوام ایتدیرەجەك» دیمشدر.

بو خبرنی بیروچی پاریس غازیتاسی، لهستان تیلغراف آجنتەسی «پات»غا تایاناراق، سلوواقلار مختاریتچی فرقەسینگ چەخو-سلوواقیا حکومتینی، سلوواق خلقیغا قارشی وعدەسینی توتماغانی اوچون «لاهی» شهریندەگی بین‌الملل محکمەگە تارتماقچی ایکەنینی یازادر. («تاك» ۱۲ آوغوست ۱۹۳۸).

لهستان وە ملتلەر جمعیتی

وارشاوا غازیتالارینا کورە، لهستان حکومتی ملتلەر جمعیتییاندا‌غی أوز هیئتینی تارقاتیشقا قرار بیرمیشدر؛ بعضی آوروپا غازیتالارینگ یازدیقلارینا کورە، لهستان حکومتی گویا ملتلەر جمعیتی شوراسیغا اعضا سایلانیشنی هەم ایستەمەدیگینی بیلدیرگەنمیش. لهستان حقوقچا ملتلەر جمعیتی شوراسینگ دائمی اعضاسندان سانالماسا دا، آوروپا سیاستندە اوینادیغی رولی سایەسندە هەر ۳ ییلدا سایلانیب کیلگەنیدەن ایشدە بو حقنی قازانغان ایدی.

یوقایدا کیتریلگەن خبرلەر توغرو ایسە، لهستان حکومتینگ ملتلەر جمعیتنە قارشی ساووب، کوبدەن بیرلی تیشقی سیاستینی ملتلەر جمعیتندەن سربست یورگوزوب کیلگەن بو مملکتنگ ینە دە سربسترەك حرکت ایتیش یولینی توتقانلغی سویلەنە آلیر.

۲۳.۷.۳۸ دە دانیمارقا پایتختی قوپنهاغ شهرندە توپلانغان بەلجیقا، لوکسەنبورغ، هوللاندا، دانیمارقا، اسوەچ وە نورویچ حکومتلەری کشیلەری دە ملتلەر جمعیتی اساس قانونینگ ۱٦نچی نقطەسندا جمعیت اعضالاریغا آرتیلغان وظیفەنی اوزلەری اوچون مجبوری دیب تانیماسلققا قرار بیرگەنلەر ایدی. بەلجیقا بیلەن اسویچرە ملتلەر جمعیتی اعضالغینی

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ساقلاب قالیب، بورونغو، جهان سوغوشندان اولگی «بیطرفلقغا» قایتقانلقلارینی جمعیت طرفندان قبول ایتدیرە بیلگەنلەر ایدی. بولار اوستیگە لهستان حکومتینگ سوگنغو قراری ملتلەر جمعیتی نفوذ وە اعتباری اوچون آنچاغنا آغیر ضربەدر.

م.

*

«دینگە قارشی پروپاغاندا — پارتیالی وە پارتیاسز هەممە بولشەویکلەرنگ ایشی»

مەنە شو باشلیق آستندا، «قیزیل أوزبیکستان»نگ ۱۸.٤.۳۸تأریخلی ساندا، عبدالشکور اوغلی رستم دیگەن بر تورکستانلی قوممونیستنگ ٦ ستونلق اوزون بر مقالەسی باسیلغان. بز، شیطان بولشەویکلەرنگ خلقمزنگ دینی روحیغا قارشی چیرکین حرکتلەریلە اوقوچیلاریمزنی تانیشتریب قویماق وە بونداي حرکتلەرگە قارشی خلقمزنی احتیاطلی بولوشغا چاقیرماق مقصدیلە، او مقالەنی توبەندە قیسقارتاراق کیترەمیز:

—بز پارتیامیزنگ «دین خلق اوچون افیوندور» دیگەن شعارینی یاخشی پایقاب، ساویت مملکتیدە دین نیگیزلەرینی قوروتوش یولیدا جودە کوپ ایشلەر قیلدیق. ۲۰ ییل ایچیدە پارتیامز تامانیدان آلیب باریلغان جدی سیاسی-تربیەوی ایشلەر دین تامیریغا جودە کوچلو ضربە یتکەزدی. حاضرغی پەیتدە دینگە قارشی کورەشنی ینەدەن أوتکورلەشتریشیمیز کیرەك.

اکمل اکرام، فیض‌الله خواجەلار روحانیلەرگە وە دین باشلیقلاریغا تایانیب توروب، باسماچی وە عصیانچیلارنی تاییارلادیلار. روحانیلەر قوتەررەوولوسیونگ اساسی قادرلاریدان بر بولەگی بولدی.

نامانگاندا شهر پارتیا قومیتەسینگ کاتبی بولوب ایشلەگەن ایرمەت اوغلی، یەگی یول رایون پارتیا قومیتەسینگ سەکرەتاری بولوب ایشلەگەن ایگەمبیردی اوغلی، میرزاجان اوغلی، حاجی مەت اوغلی وە باشقا ناتسیونال-فاشیستلار دینگە قارشی عامەوی توشونتوروش ایشلەرینی

أوتکەزیشگە هەر طرفلاما توسقونلق قیلغانلار. ایکین ایشلەری أك قیزغینلاشغان پەیتدە شو دوشمانلارنگ تاپشیریقلاری بیلەن دینی سەیللەر أوتکەزیلیب، شو سەیللەردە قونتەررەوولوسیون ایشلەر آلیب باریلغان. مثلا، آق دریا رایونینگ قولخوزلاریدا روحانیلەر پاختا حاصلینی نابود قیلیشغا اورونغانلار. «ستالین» ناملی قولخوزدا ملا محمود عثمانقول اوغلی دیگەن بر قونتەررەوولوسیونەر زیانچیلق قیلیب کیلگەن. بالیقچی رایونیدا مفتینگ اوغلی وە ناتسیونال-فاشیستلار تشکیلاتینگ اعضاسی سلطان اوغلی، مطیع الله اوغلی فتح الله دیگەن ایشان بیلەن برلکدە پاختالارنی چریتیب کیلگەن. شو سلطان اوغلی ایلگەری باسماچیلار حرکتینی تشکیل قیلغان. بو روحانیلەر قولخوزلارداغی، قیشلاق ساویتلەریدەگی مسئول اورونلارغا أوز کشیلەرینی جایلاشترغانلار.

بز خلق دوشمانلارینگ بو ساحەدا یتکەزگەن زیانچیلقلارینگ عاقبتلەرینی هەم توگەتیشیمز کیرەك. بونگ اوچون دینگە قارشی کورەشنی کوچەیتریب، دیننگ ضررلارینی مختکشلەرگە کینگ توشونتوروشمز لازم.

فاشیستلار اوروشچان خداسزلار برلگینگ ایشینی تمامیلە بر باد قیلیش مقصدیلە «خداسزلار» ژورنالینی یاپیب قویغانلار، دینگە قارشی اونیوەرسیتەنی پیکیتگەنلەر، تاشکنددەگی دینگە قارشی موزەنی یاپیب قویغانلار وە سمرقندداغی دینگە قارشی موزەنگ ایشلەشی اوچون هیچ قاندای شرائط توغدورماغانلار. دینگە قارشی ادبیاتلار باستریلماغان، بولغانلاری هەم یوق قیلینب یوباریلغان.

فرقە مرکز قومیتەسینگ قراری چیققاندان کیین شهرلەردە وە رایونلاردا خداسزلار برلگینگ ایشلەری جانلانیب بارایاتیر. کورەشچەن خداسزلار برلگینگ تشکیلات بیوروسی ۱۹۳۷نچی ییل نویابر آییدا قایتادان توزولوب، ایش باشلادی. توركستاننگ أوزبیکستان قسمیغا قاراشلی ٥٦ رایوندا شو خداسزلار برلگینگ تشکیلات بیورولاری

توزولدی وە ۲۲۰ رایوندا خداسزلار برلگینگ ۱٤٤۰ اعضاسی بارایکەنلگی آنیقلاندی.

ساویتلەر اتفاقی عالی شوراسیغا سایلاولار وقتیدا بر مونچا لیکسیەلەر، کیگەشلەر، معروضەلار أوتکەزیلدی. روزە — حیت، قوربان حیت وقتلاریدا هەم شوندای ایشلەر قیلندی. رادیو آرقالی ۱٥ لیکسیە وە ایشخانەلەردە ۲٤ لیکسیە أوتکەزیلیب، دینگە قارشی پروپاغاندا وە آگیتاتسیا کوچەیتریلدی. دینگە قارشی موضوعلاردا لیکسیە اوقیتورغان لیکتورلەر بیوروسی توزولوب، ایشکە باشلادی. دینگە قارشی پروپاغاندیستلار تاییارلایتورغان ۲ آیلق قورسلار آچیلایاتیر. لاکن هەلی بو ساحەدا قیلینماغان ایشلەرنگ کوپلگینی سرە اونوتماسلق کیرەك. **فرقە مرکزی ۱۹۳۸نچی ییل ۲۸نچی فیورالدا چیقارغان قراری** بیلەن دینگە قارشی پروپاغاندا یوزەسیدەن بر مونچا قونکرەت تدبیرلەر کوردی.

ملالار وە روحانیلەرنگ سایلاو یاقینلاشقان ساری فعالیتی کورولە باشلادی. آینیقسا بو نەرسە ساویتلەر اتفاقی عالی شوراسیغا سایلاولار چاغیدا یاققال کوروندی. اوشا پەیتدە قولخوزلارنگ بریدە باسماچی عمرزاق اوغلی، سلیم اوغلیلار باشلیق بولغان روحانیلەر تودەسی عالی شورانگ حاضرغی دەپوتاتی بدل اوغلی شاکرنگ نامزدلگینە قارشی قونتەررەوولوسیون آگیتاتسیا یورگوزگەنلەر. آیریم رهبرلەرنگ ایپەشەنگلگیدەن فایدالانیب، روحانیلەر کوبدەن بیری یاپیلغان مسجدلەرنی قایتادان آچدیریشغا حرکت قیلغانلار. یەگی یول رایونیدا «پوشکین» ناملی قولخوز رئیسی سیدبای اوغلی ۱۹۳۷نچی ییلدا أوزینی دعا قیلیب فاتحە اوقوغانی اوچون امامغا ۲ محنت کونی بیریب تورغان.

مکتبلەردە یاش خداسزلار توگەرەکلەرینی تیکلەب، بیئولوگیە، فزیك، کیمیا وە باشقا شونگ سیگەری فنلەردەن دینگە قارشی پروپاغاندا اوچون فایدالانیب، بو ساحەدا ترتیبلی ایش آلیب باریشنی کوچەیتریش کیرەك. قومسومول تشکیلاتلاری، خلق معارف اورگانلاری

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بالالارنى وە ياشلارنى مكتبدە وە اوندان تاشقاريدا دينگە قارشى روحدا تربيەلەش ساحەسيداغى ايشلەرنى قايتادان قوروب آليشلارى كيرەك. بوتون ايشخانەلەردە، قولخوزلاردا خداسزلار برلگينىڭ ايشلەرينى جانلانديريش، خداسزلار توگەرەكلەرينى آچيش، دينگە قارشى كورگەزمەلەر تشكيل قيليش كيرەك. پارتيالى وە پارتياسز بولشەويكلەردەن خداسزلارنىڭ دينگە قارشى رهبرليك قيلاتورغان قادرلارنى تانلاشغا علاحدە اعتبار بيريش لازم.

پارتيا، قومسومول وە كسبە اتفاقى تشكيلاتلارى دينگە قارشى كورەشنى كوچەيتريب، خلق دوشمانلارينىڭ بو ساحەدا قيلغان زيانچيلق عاقبتلەرينى تيز فرصتدە توگەتيشلەرى كيرەك.—

(«قيزيل أوزبيكستان» 38 .4 .18)

*

توركستان خبرلەرى

توركستاندا سوبتروپيك كولتور

ساويت غازيتالارندا توركستاننىڭ طبيعى شرائطندا سوبتروپيك (كوب ايسيق اولكەلەر) أوسوملكلەرى كولتورينىڭ قولايليقلە يايلماقدا بولغانلغى يازيلماقدادر. توركمەنستان، تاجيكستان وە أوزبيكستاننىڭ سوغاريلغان قسمندا يعنى پستە، بادام، ياڭغاق، انار، اينجير يتيشەتورغان دائرەلەرندە ياپون خرماسى كبى ميوەلەر يتيشەآلادر. ذاتاً توركستاننىڭ تورلو قسملارندا يوزميڭلەرچە هەكتار كيڭلكدە، ياباني اورمان حالندا أوسمەكدە بولغان ياڭغاق جنسى أوسوملكلەر ميوەسندەن يتەرليك درجەدە فائدەلانيلماى كيلەدر. تخمينى حسابلارغا كورە توركستاندا ۷۰ميڭ هەكتار كيڭلكندە (بونڭ ٤٥ ميڭى قيرغيزستاندا، ٢٥ ميڭى تاجيكستاندادر) ياڭغاق اورمانى، ٢٥ ميڭ هەكتار چاماسى يابانى بادام وە ٢٢٠ ميڭ هەكتاردان آرتيق يابانى پستە اورمانى باردر.

توركمەنستان ايلە تاجيكستاندا قابوقلو نباتات موفقيتلە يتيشتريلە

بيلديگى كبى تاجيكستان ايلە أوزبيكستاننىڭ جنوبندە شكر قاميشى يتيشتريلە بيلەجەگى تجربەدەن آڭلاشيلمشدر. تەرميز وە پارغارداغى شكر قاميشى تجربە دائرەلەرى بو أوسوملكنىڭ بو دائرەلەردە قيشنىدا تهلكەسز كيچيرديگينى كورسەتمش وە ۱۹۳۸نچى يلى بو ايكى دائرەدە يوزميڭ توپ شكر قاميشى اوتقوزولماقچى ايميش.

تجربەلەردەن توركمەنستان وە تاجيكستان دائرەلەرندە ليمون، پورتاقال وە شولارغا اوخشاش باشقا ميوەلەرنىڭ ياخشىغنا يايلاجاغى اميد ايتلمەكدەدر. توركمەنستاننىڭ ئەترەك طرفلارندا گلچيليك دە انكشاف ايتمەكدەدر. عموميتلە توركستاننىڭ جنوب قسمندا سوبتروپيك كولتورنى يايابيلو اميدى يلدان يلغا اولغايماقدادر.

توركستاندا آمريقا يرناكى

آمريقا يرناكى چيرماشيب چيقاتورغان أوسوملكلەردەن بولوب، اونڭ يميشى ٥ كيلوغرامغاچا يتب بارادر. يرناكىنىڭ يميشى كورونوشى وە تەمى باقيمندان ير آلماسى (بەرەنگى، پاتاتيس)غا اوخشايدر. اونڭ ايچندەگى نشاستە وە شكرى ير آلماسينىڭكندان ۱۰پروسەنت كوپ بولور.

«قيزيل أوزبيكستان»نڭ ۱۷.٤.۳۸ تأريخلى ساندا بيريلگەن بر خبرگە قاراغاندا، أوزبيكستان ير ايشلەرى خلق قوميسارلغى سبزوات استاسيونيدا تورت يلدان بەرى أوتكەزيلگەن تجربەلەر آمريقا يرناكىنىڭ توركستان شرائطيدا ياخشى أوسەتورغاننى كورسەتكەن ايمش.

توركستاندا ير آلماسى بر هەكتاردان ۸ ايلە ۱۲ توننا آراسندا حاصل بيرەركەن، آمريقا يرناكىنىڭ بر هەكتاردان ۲۰ — ۳۰ تونناغاچا أونوم بيرە تورغانلغى آنيقلانلغانمش. حتى آغرو تەخنيك جهتى ياخشيلانيب، ٥٠ توننا غا يتكەزيب حاصل آليش امكانى بارلغىدا سويلەنمەكدەدر.

توركستان اقليمينى ياقترغان، آوقات وە حيوان يەمى اوچون قوللانيلاتورغان يرناكلەرنڭ پايەسينى حيوان آزيغى اوچون ايشلەتيش

ممكن ايمش. يرناكی شراب صنايعندا هەم ايشلەتيلەر وە بوندان چيقا تورغان اسپەرتنك صفتی يوقاری بولار ايمش.

يرناكينی كوپەيتريش تجربەسی ايمديگەچە ٢٤ قولخوزدا أوتكەزيليب، بر قولخوزدا هەكتاردان ١٥، بريسيدە ١٨، باشقا بريسيدە ٢٢، يەگی يولداغی رايون حاستاخانەسينك ياردامچی خوجالغيدا ايسە ٢٩ تونا أونوم آلينمشدر. باشقا قولخوزلاردا دا نتيجە شوگا اوخشاش ايمش.

يرناكی ايكين ساحەسی كيگەييشينك توركستان خوجالغی باقيمندان كەتتە اهميتكە ايگە بولغانلغی آلغا سورولمەكدەدر.

آلتاينك بايليغی

شو باشليق آستندا «سوسياليستيك قازاغستان»نك ٩.٢.٣٨ تأريخلی سانندا توبەندەگی معلومات بريلمەكدەدر:

«آلتايداغی فيليزلەردە قورغاشين، چينقو (توتيا)، باقير بار. بولارنك احتياطی ٣٨ ميليون تونغا ييتەدی. آلتای، قورغاشين وە چينقو ياغندان، بوتون ساويتلەر اتفاقندا أك آلغی سيرادا ديب سانالادی. آلتای فيليزلەرندە يالغز چينقو، كوموش، باقيرغنا ايمەس، آلتين وە مولەوەدەن كبی سيرەك اوچراتيلاتورغان معدنلار دا بار. آلتايدا باشقا يرلەردە اوچراتيلمايتورغان آلتينلی يالتراق فيليز بار. بو فيليزنك احتياطی ٧ ميليون تونغا ييتەدی. تورلو معدنلارغا بای آلتای، تاغ صنايعينی بورونغيسندان‌دا كوپەيتوگە امكان بار ايكەنن كورسەتەدی.»

لەنگەر كومور بايليغی

لەنگەر كومور كانندان ١٩٣٦نچی يلی ٣٦١ ٧٤ تون، ١٩٣٧نچی يلی ١٧٢ ١٤٣ تون كومور چيقاريلمشدر. ١٩٣٨نچی يلی ايچندە ١٨٠—٢٠٠ مينگ تون كومور چيقاريلماقچيدر («سوسياليستيك قازاغستان» ١١.٢.٣٨).

دوقتور زلفيه خانمنك بر علمی تجربەسی

ياز بولوب كونلەر ايسيب كيتيشی بيلەن كوب كشيلەر تاشكند

آمبولاتورلاريغا كيليب دوقتورلارغا: «تاشكند هواسی ياقمادی شيكللی، ساغليغيم اورنيدا ايمەس، اوزاقراق يول يورسەم هاللاسلاب قالامەن، يورەگيمنك اوروشی تيزلەنيب كيتەدی، مەنگە معلومات بيرينگ، تاشكند هواسی ياقمايدر دينگ، البتە سالقينراق يرلەرگە باريشی، هوانی آلماشتريشی لازم ديب يازينگ» ديب أوتونەرلەرمش.

شوندای أوتونچلەر بيلەن كيلوچيلەر اورتاسيدا ايرلەر، خاتن-قيزلار، ياشلار وە قاريلار بولغانيدای، تاشكندە توغولوب أوسكەن وە باشقا يرلەردەن كيلگەن كشيلەر هەم بارمش.

— تاشكند طب اينستيتوتينك دوقتوری زلفيه اميد خانم ايسيق هوانك كشی يورەگيگە قاندای تأثير ايتيشی أوستيدە علمی تيكشيريش ياسامش. زلفيه خانمنك بو تجربە ايشيگە ينە ايكی دوقتور ياردامـلاشمشدر. تجربە اولا ايسيق هوانك ساغ كشيلەرنك يورەگيگە قانچاليق تأثير قيليشی أوستيدە باريب، بونگچون تاشكندە توغولوب أوسكەن، تاشكندە توغولسا هەم اوزاق ييل باشقا شهرلەردە تورغان وە تاشكندە توغولمای ساويتلەر اتفاقينك يازكونلەری سالقين بولاتورغان شهرلەريدەن كيلگەن ٢٢—٢٤ ياشلار آراسيداغی اوسپورونلارنك يورەكلەری تيكشيريب كورولمشدر.

تيكشيريش ياخشی نتيجەلەر بيلەن توگەمشدر. تيكشيريشدەن أوتكەن ٦٠ كشينك يورەك حركتی قيشنك قيرچيللاما ساووق كونلەريدە قاندای تينچ اوروب تورغان بولسا، يازنك جەزيرەمە ايسيق كونلەريدە هەم شوندای حركتدە دوام قيلغان. دوقتور زلفيه خانم بو تجربەسی بيلەن ايسيق هوانك ساغ يورەككە هيچ قاندای ضرر بيرمەسلگينی علمی ماتەرياللار اساسيدە آنيقلاغان. يورەك حاستاليقلاری متخصصی پروفەسور سلونيم هەم زلفيه اميد خانمنك تجربەلەرينی معقوللامشدر.

دوقتور زلفيه خانم كيلەسی تجربەنی ايسيق هوانك كەسەل يورەككە قانچاليق تأثيری بارلغينی بيليش أوستيدە ايشلەمەكچی ايمش. بونك اوچون تورلو آغير حاستاليقلار نتيجەسيدە يورەكلەری كەسەللەنيب

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قالغان كشيلەرنڭ يورە كلەری تيكشيريلەجە كمش. بو خبرنی بز ،«قيزيل اوزبيكستان»نڭ ٨.٤.٣٨ تأريخلی سانندا ، «تاشكند هواسی كشينڭ يوره گيگه ضرر يتكيزەديمی ؟» باشليقلی ، «A. Ş.» امضالی بر يازودا اوقودوق. دوقتور زلفيه خانم ايسيق هوانڭ كەسەل يوره ككه قاندای تأثير ايتەتورغانلغينی بيليش وه بيلگيلەش أوستيدەگی تجربەسيگه شو يلنڭ آپريل سوكلاريدا باشلاماقچی ايكەن.

تياتر اويونچيلاری اوچون قورس

«قيزيل أوزبيكستان»نڭ ٢١.٣.٣٨ تأريخلی ساندا بيلديريلديگينه كوره ، تاشكندده گی حمزه تياتروسی مديرلگی آكتور (آرتيست)لەرنڭ ملكەسينی كوتەريش مقصديله تياتر ياندا دائمی بر قورس آچمشدر. بو قورسدا تياترنڭ ٣٦ آكتيوری ايشدەن سوڭ اوقور ايمش. قورسدا تيل ، ادبيات ، ريتميك وه پلاستيك بيليملەری اوقوتولماقدا ايمش. يازيلديغينا كوره ، تياتر مديرلگی آكتيورلەرنڭ ياخشی اوقووی اوچون بوتون شرائطنی تأمين ايتمشدر.

ينه شو غازيتانڭ عينی تأريخلی سانينڭ باشقا بر ستونندا باسيلغان بر خبرده قاراقالپاغستان پايتختی تورتكول شهرينڭ مركزنده گی رەوو-لوتسيا ميدانيدا بولغان كينو بناسی كيڭەيتريليب ، قوشومچا بولمەلەر ، آيلانا تورغان صحنه قورولوب ، مركزی تياتر حالينه كيلتريلمشدر. تياترنڭ ايچی وه تاشقاريسی لەنينغراد معماری پەرموت تامانيدان توزولغان لايحه يوزەسيدەن بيزەتيلمشدر.

بوتياترودا توركستان صنعتكارلاری طرفندان «پرولەتار قهرمانلاری» ايله «آرشين مال آلان» وه روسلار تامانيدان «اوچنايا ستاوكا» ، «دوامی بار» وه باشقا پيەسلەر اوينالماقدا ايمش.

«اوتەللو»نڭ ترجمەسی

قازاق تورموشيدان آلنغان «اير تارغين» اوپەراسينڭ تاشكند ده ده موفقيتله اوينالماقدا بولغانلغينی خبر بيروچی توركستان ساويت غازيتا-

لاری تاشكندده آذری توركی جبار جبارلی نڭ «شاه صنم» اوپەراسينی قويوشغا حاضرلق كورولە ياتقانينی دا بيلديرمەكدەدر.

«قيزيل أوزبيكستان»نڭ ١٠.٤.٣٨ تأريخلی ساندا ، شاعر غفور غلام طرفندان مشهور اينگليز اديبی شەكسپيرنڭ «اوتەللو» نام فاجعه اثرينڭ تاشكندده گی «حمزه» تياتری اوچون شعر بيلەن أوزبيكچەگه ترجمه قيلنغانلغی بيلديريلمەكده. غفور غلام «اوتەللو»نی ترجمه قيلغان بو اثرنڭ واينبەرغ وه رادلووالار تامانيدان روسچاغا ترجمه قيلنغان نسخەلاريدان فائدەلەنمشدر.

«اوتەللو»نڭ ترجمەسی ياقيندا أوزبيكستان ساويت يازوچيلاری برلگنده اوقولوب تيڭلانمشدر.

«حمزه» نامنداغی آقادەميك درام تياتری ١٩٣٨نچی يلنڭ يازغی موسمنده ٣ يەڭی پيەسنی صحنەگه قويماقچيدر : برنچی ، ض(Z.) فتح-اللين نڭ «ساتقينلار» ديگەن اثری بولوب ، بو اثرده پارتياغا صادق ساويت ضياليلارينڭ قونتەررەوولوسيون بورژوآ ملتچيلەرگه قارشی آليب بارغان كورەشلەری كورسەتيلەرمش.

ايكنچی ، ابرار هدايتنڭ «آواز» نام تأريخی پيەسی بولوب ، بو اثر توركستان يوقسوللارينڭ ١٩٠٠ — ١٩٠٥نچی ييللارداغی قوز-غالانلارينی تصوير ايتەرمش.

اوچنچيسی ايسه ياش دراماتورغ اسماعيل زادەنڭ «تيمير» پيەسی در. («قيزيل أوزبيكستان» ٢١.٤.٣٨).

تاريخی اثرلەر

«قيزيل أوزبيكستان»نڭ ١٢.٣.٣٨ تأريخلی ساندا خبر بيريلديگينه كوره ، ١٩٣٧نچی يلنڭ دەقابريدا تاشكندگه قايتب كيلگەن بر علمی هيئت ، توركستانڭ أوزبيكستان قسمنداغی شهر وه رايونلاردان ١٣٠٠ گه ياقين هەر تورلو نمونەلەر تاپيب كيلترگەن. بو نمونەلەر آراسيدا ايسكی زماندا مەرمەرگه ايشلەنگەن نقشلار ، يورما وه اويمالار بارمش.

بو نمونه‌لر تورکستاننگ ١٦نچی عصردان ییانغی مدنیتی خاطره‌لارینی أورگه‌نیش اوچون کوب مهم ماته‌ریال ساناﻻر ایمش.

ینه شو تاشکند غازیتاسینگ ٢.٤.٣٨ تأریخلی ساندا «اورتا آسیا حقیدا قدیمغی آوتورلار» نام بر توپلام اثرنگ باستریشغا بیریلگه‌نلگی بیلدیریلمه‌کده‌در. بو خبرده: «بو قزیقارلی وه قیمتلی اثر اورتا آسیا تأریخی حقیدا یونان، ختای، ایران وه باشقا تیللرده‌گی یازما منبعلاردا بولغان ماته‌ریاللارنی بیرله‌شتریش اوچون برنجی تجربه بولادی» دیلمه‌کده‌در. بو توپلام اثرده تورلو آوتورلاردان (مؤلفلرده‌ن) نمونه‌لر آلینب، بولارغا ایضاحلار بیریلگه‌ن ایمش.

سمرقندنگ تأریخی اثرله‌ری کینوغا آلینماقچی

سمرقندنگ تأریخی بناﻻری، امیر تیمور دوریده‌ن قالما مسجد وه مناره‌لر بوتون دنیا کوله‌مده یوکسه‌ك اثرلرده‌ن ساناﻻدر. بوﻻرغا عالملر کوب قیزیقیب قارایدرلار. بو اثرله‌رنی کوروش وه تیکشیریش اوچون ساویتلر اتفاقینگ اوزاق شهرله‌ریده‌ن حتی باشقا مملکتله‌رده‌ن سیاحلار سمرقندغا بارادرلار.

لاکن کوپچیلك بو یوکسه‌ك تأریخی اثرله‌رنی أوز کوزیله کوره‌ٔی، ایشیتیب یا که اوقوب بیله‌در. ساویتلر اتفاقینگ باشقا طرفلاریدا یاشاوچی محنتکشله‌رنی تأریخی اثرلر ایله تانیشتریش وه اوﻻرغا بو اثرله‌رنی یاققال کورسه‌تیب بیریش مقصدیله «Mostexfilm» کینو ستودیاسی سمرقندده‌گی آثار عتیقه نی توسلو کینوغا آلماقچی ایمش. «قیزیل أوزبیکستان»نگ ١٢.٤.٣٨ تأریخلی ساندا بیلدیریلدیگینه کوره، سمرقندده‌گی آثار عتیقه‌نی کینوغا آلیشغا حاضرلق کوروش اوچون وارنیسوف رهبرلگی وه زرگر اوغلی ره‌ژیسورلغی آستیدا سمرقندغا مخصوص بریغادا کیلیب ایشکه باشلامشدر.

ایشچیلر تورموشی وه ایشده‌ن قوﻻنغان ایشچیلر

«ساویت تورکمه‌نستانی» غازیتاسینگ ٢٩.٣.٣٨ تأریخلی ساندا

یازیلدیغینا کوره، عشق آباد شهرنده‌گی تیکین فابریقاسندا ایشله‌وچی ایشچیله‌رنگ همیشه‌لیك ایشله‌یه‌کله‌ری اوچون کیره‌کلی امکان بیریلمه‌مه‌کده‌در. فابریقانگ یالغز ٥٠ - ٦٠ ایشچیسینه بیته‌رلیك جای بولوب، ایشچیله‌رنگ کوپیسینه جای یتیشمه‌یدر. فابریقادا ایشله‌وچیله‌رنگ کوپی اویله‌نگه‌ن وه عائله‌لی بولغانیدان، باﻻلاری اوچون بر «یاسلا» طلب ایتسه‌لر ده، ایمدیگه‌چه بو ایسته‌کله‌ری اورونغا کیلمه‌مشدر.

بو فابریقادان ایشچیله‌رنگ قزیق بهانه‌لر ایله ایشده‌ن چیقاریلا یاتقاندان دا شکایت ایتلمه‌کده‌در. شو ییل یانوار آیندان مارت آیینگ ٤یگه‌چه ١٢١ ایشچی ایشده‌ن چیقاریلمشدر. فابریقا مدیری زه‌ملیاچه‌نقو «چاغاسینا یاسلا بولماغانی اوچون ایشده‌ن چیقاره‌الی» دیگه‌ن بر بویروق چیقاریب، ستاخانوفچی ایسه‌ن اوغلی‌نی‌دا ٢نچی مارتدا ایشده‌ن چیقارمشدر.

یاش متخصص محفوظه عبداللهنگ بر شکایت مکتوبی

«قیزیل أوزبیکستان»نگ ١٧.٤.٣٨ تأریخلی ساندا محفوظه عبدالله نام تورکستانلی بریاش متخصصنگ بر مکتوبی باسیلمشدر. مکتوب توبه‌نده گیچه‌در:

«١٩٣٧نجی ییل نویابر آییدا سمرقند داغی خلق خوجالغی اینستیتوتینی بتیریب اقتصادچی — پلانچی عنوانینی آلیب چیققان ایدم. اینستیتوتنی ٧٠ کشی بتیردی. شوﻻرنگ ایچیده أوزبیك خاتن-قیزلاریدان فقط مه‌ن‌گنه ایدم.

اینستیتوتنی بتیرگه‌چ تیریمگه سیغمایتورغان درجه‌ده خرسند بولدوم... مه‌نی تاشکندده ایشله‌ش اوچون قالدردیلار. بر آی مأذونیتده‌ن سوڭ غوسپلانغا (دولت پلان أداره‌سیگه) کیلدیم. غوسپلان رئیس اورونباساری به‌درینتسوف مه‌نی «جای تولدی. کینچه‌لیك خبر آلارسز» دیب قایتاریب یوباردی. حالبوکه اینستیتوتنی مه‌ن بیله‌ن برگه بتیریب، قاراقالپاغستانغا وه باشقا رایونلارغا ایشکه تعیینله‌نگه‌ن ووسکوبوینیکوف، کاریکوالار نیمه اوچون-دور غوسپلاننگ أوزیده ایشگه آلیب قالینغانلار.

مه‌ن بر آیغا یاقین غوسپلانغا قاتنادیم. لاکن به‌درینتسوفدان آنیق بر جواب آلالمادیم. شو آرادا قاتتق آغریب، برآی که‌سه‌لخانه‌ده یاتدیم. مه‌نگ حالمدان خبر آلوچی، یارده‌م بیروچی کشی بولمادی. که‌سه‌لده‌ن توزالیب چیققاچ ینه غوسپلانغا قاتنای بیردیم. آخردا مه‌نی په‌رکه‌نت رایونیغا «وقتنچا» دیب ایشکه یوباریشدی. بر آیدان کیین غوسپلاننگ قادرولار بولومی باشلیغی عیسی محمداوغلی مه‌نی او ییرده‌ن چاقیرتیردی وه تاشکند بولومیگه ایشکه

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تعيينله‌نگه‌نيمنی آيتدی. لا کن بو مه‌نگ قويني‌منی پوچ یا کٔغاق بيله‌ن تولدوروش ايکه‌ن.
په‌رکه‌نتده‌ن قايتب کيلگه‌نيمده‌ن بيری ينه سرسان ـ سرگردان بولوب يوروبمه‌ن. آ ک آخردا بيوروقرات به‌دريتسوف مه‌نی «تاشکند شهر ساويتيگه باريک، بز سيزنی ايشکه يوبارا آلمايمز» ديب مه‌ن بيله‌ن سوزله‌شيشنی هه‌م ايسته‌مه‌دی.
به‌دريتسوف مه‌نديك ياش متخصصنی خورلادی. مه‌ن بوکا چيدايالمايمه‌ن وه تيگيشلی تشکيلاتلاردان به‌دريتسوفغا مناسب چاره کوروشنی طلب قيلا مه‌ن» ديدر.

ميگ تورلو آغيرلقلار بيله‌ن اوقوب ياش متخصص بولوب چيققان محفوظه اسير تورکستاننگ آگلاييشلی بختسز قيزلارندان بريدر. به‌دريتسوف ايسه «اولوغ روس خلقی»نگ تورکستاندا يوکسه‌ك اورون توتقان بر بالاسی بولوب، له‌نين ـ ستالين ملی سياستی ديگه‌ن ساويت مستملکه سياستينی تمثيل ايتوچی وه محفوظه کبی تورکستانلی ياش متخصصلارنی ايسته‌گه‌نيچه قيناوغا صلاحيتلی بر موسقواليدر. روس پرو-له‌تارياتی حاکميتده‌ن الهام وه جسارت آليب تورکستانلی متخصصلارنی قيناب يورگه‌ن به‌دريتسوفلارنی تورکستاندا جزا لانترماسلار. بونداي شرائط تورکستاندا بولسايدی، ۲۰ ييللق اوزون بر مدت ايچنده تور-کستاندا به‌دريتسوفلارغا اورون قاليرميدی؟ فقط به‌دريتسوفدان شکايت ايتوچی محفوظه‌نگ ده «بورژوآ ملتچيسی»، «ملی فاشيست سالقيتی» اولاراق عيبله‌نيب، اورتادان يوقاليب کيتيشی احتمالی کوب بويوك. محفوظه کبی جسارت کورسه‌تکه‌نله‌رنگ حرکتيگه تورکستاندا «ياتب قالغونچا آتب قال» ديدرله‌ر.

يه‌گی قادرولار

تاشکنده‌گی عدليه خادمله‌ری تايارلاش بر ييللق قورسينی ۵۰ ستوده‌نت بتيريب چيقدی. بولار رايون وه شهرله‌رگه محکمه ـ تيرگه‌و-چيليك وظيفه‌له‌ريگه يوباريلدی.

سمرقند شهريده‌گی أوزبيکستان دوات آغروقولخوز (زراعت) اونيوه‌رسيته سينگ ايکی ييللق پاختاچيلق وه غه‌لله‌چيلق بولومله‌رينی ۶۵ کشی بتيريب چيقدی. بولاردان ۱۵ کشی اوقوشنی اعلا درجه بيله‌ن تماملادی. اعلا-

چيلاردان سلطان اوغلی، ف. جبار اوغلی، بيکجان اوغلی، احمد اوغلی وه باشقالار پول وه صناعت ماللاری بيله‌ن مکافاتلانديلار.

تاشکندده رايون «ياسلا» لاری اوچون ۴۰ طب اينستروکتوری تايار-لاب چيقاريلدی. بوخارادا تربيه‌جی همشيره‌له‌ر قورسينی ۱۸ کشی بتيريب چيقدی. قولخوز «ياسلا» لاری مديرلك قورسينی په‌رکه‌نت رايونيدا ۴۰ کشی وه يه‌گی‌يول رايونيدا ۳۶ کشی بتيردی. («ق. اوز.» ۲۰.۳.۳۸).

شهرخان (ستالين) رايون معارف بولومی تامانيدان بالالار باغچا-سيغا مدير وه تربيه‌له‌ر تايارلاش اوچون ۶ آيلق قورس آچيلغان ايدی. ياقيندا بو قورسنی ۵۶ ياش قيز بتيريب چيقمشدر. بولاردان سعادت خان رحيم قيزی، شرف خان تيمير قيزی وه آيم خان آپالار أوتولگه‌ن بوتون فنله‌رده‌ن اعلا درجه آليب، قيمتلی نه‌رسه‌له‌ر بيله‌ن مکافاتلا نمش-لاردر. («قيزيل أوزبيکستان» ۱۵.۴.۳۸).

سمرقنداغی قيشلاق خوجالق اينستيتوتينگ ميوه‌چيليك بولومينی ياقيندا ۱۱ کشی بتيريب چيقدی. بتيروچيله‌رده‌ن ساعت اوغلی، مه‌گه‌ز اوغلی، مورگه‌م اوغلی، وه نعمت‌اوغلی لاری برنجی درجه‌لی آغرونوم نامينی آلمشلاردر. («ق. أوز.» ۱۶.۴.۳۸).

چوست رايونيدا «ياسلا» مديرله‌ری تايارلاش اوچون ۵ آيلق قورس آچيلغان ايدی. بو قورسنی ياقيندا ۴۴ خاتن-قيز بتيريب چيقدی. بولار قولخوزلاردا «ياسلا» لار تشکيل قيليش اوچون قيشلاقلارغا جوناب کيتديله‌ر. (ق. أوز.» ۱۸.۴.۳۸).

أوزبيکستان صنعت ايشله‌ری باشقارماسی ۶ آيلق کينو مه‌خانيکله‌ر تايارلاش قورسی آچقان ايدی. بو قورسغا أوزبيکستاننگ بوتون رايونلاريدان اوقوچيلار کيلدی. ياقيندا قورسنی ۵۸ کشی بتيريب چيقدی. بولارنگ ييشی خاتن-قيزلاردر. قورسنی بتيرگه‌نله‌رده‌ن ۱۱ کشی برنجی درجه‌لی کينو مه‌خانيك نامينی آلدی. بتيريب چيققانلارنگ ۱۳ ی تيميريول قلوبلاريغا، ۳۵ ی أوزبيکستاننگ باشقا رايونلاريغا تاووشلو کينو مه‌خانيکی قيليب جوناتيلدی. («ق. أوز.» ۲۶.۴.۳۸).

تاشكندده أوزبيك خاتن-قيز لاريدان قيز كولتور اينسترو كتورلەرى تاييارلاش مقصديله ٦ آيلق قورس آچيلغان ايدى. بو قورسنى ٣٠ كشى ١٥نچى آپريلده اعلا ايله بتيرمشدر. («ق. آوز.» ٢٧.٤.٣٨).

قوبيشەف رايون معارف بولومى ٥ آيلق باغچا مديرلەرى وە مربيەلەرى تاييارلاش قورسى آچقان ايدى. ياقيندا بو قورسنى ١٠١ قولخوزچى خاتن-قيز بتيريب، ٤٠ ى بوتون فنلەردەن اعلا درجه آلمشدر. بولاردان ٢٢ سى قومسومول قاتاريغا، ٤ كشى پارتيانڭ خيرخواهلغيغا أوتدى.

بغداد رايونيدا آچيلغان باغچا مدير وە مربيەلەرى تاييارلاش قورسينى ١٤٠ خاتن-قيز بتيريب چيقدى. بولاردان فرمان قيزى، نارمراد قيزى، قاراباى قيزى، فاضل قيزى لارى اعلا درجه آليب، هەر تورلو صناعت ماللارى ايله مكافاتلانديلار. قورسنى بتيرگەنلەر قولخوزلاردا باغچا آچيش وە ايشلەش اوچون يوباريلديلار.

اويچى رايونى معارف بولومى باغچا خادملەرى تاييارلاش مقصديله ٧ آيلق قورس آچقان ايدى. بو قورسنى ٤٠ كشى بتيريب چيقدى. («قيزيل اوزبيكستان» ٢٨.٤.٣٨).

يەڭى اثرلەر

«سوتسياليستيك قازاغستان» نڭ ٣٠.٣.٣٨ تأريخلى سانندا عيسى‌تاى كوتەريليشيگه يوز يل تولو مناسبتيله بر كتاب چيقاريلماقدا بولغانلغى خبر بيريلمه كدەدر.

بوندان يوز يل بورون ايديل ايله اورال آراسنداغى قازاقلار روس چارلغى زورلغينا قارشى كوتەريليش ياساغانلار وە بو كوتەريليشنى تايمان اوغلى عيسى‌تاى ايله آقين أوتەميس اوغلى محمد أداره ايتكەنلەر ايدى. كوتەريليشنڭ اولغايب كيتووندەن اوركەن چار حكومتى اونى باستروا اوچون ميرآلاى Geke باشچيلغندا عسكرى كوچ يوباريب، ياخشى قوراللانماغان قوزغالانچيلارنى آغير وضعيتده قويدى. قوزغا-

لانچيلار اورالدان آشيب، تورغاى دالاسينا أوتوب كيتديلەر. شو تورغاى دالاسينڭ آقبولاق أوزەننده ١٨٣٨نچى يلى ايولنڭ ١٢نچى كونى عيسى تاى Geke نڭ عسكرلەريله اوچراشيب، سوغوش بولوب، شول اوروشدا شهيد توشدى. شو مهم قوزغالانڭ يوز ييلليغينا آتاليب چيقاريلا ياتقان اثرده تورلو معلوماتلار ايله كوتەريليشكه قاتناشقان محمد آقيننڭ تاگلامالى اولەڭلەرى باسيلماقدا ايمش.

شونى دا سويلەب أوتو كيرەك، كه بولشەويكلەر عيسى تاى كوتەريليشينه دە «قازاق ئەگبەكچيلەرينڭ قازاق بايلارى وە پادشاه حكومتيگه قارشى قوزغالانى» كبى قاراب، اوڭا صنفى توس بيريب، حقيقى تأريخى وقعەنى آنچاغنا تحريف ايتب يورەدرلەر.

*

بر وقتلار بوخارانڭ جديدلەشمەسى يولونداغى حركتگه ياقيندان قاتناشيب، جديدچيلەر قاتارندا مهم اورون آلغان وە فيض‌الله خواجەنڭ ١٩٢٦نچى يلى باسيلغان بوخارا انقلابى تأريخيگه دائر بر كتابيدا ترقيپرورلگى، انقلابى رولى كورسەتيليب أوتولگەن وە ١٩٣٥نچى يل سوڭندا يازيچيلق حياتينڭ ٣٠ ييللغى بايراملانغان توركستان جديدچيلەرندەن اديب صدرالدين عينى، «قيزيل أوزبيكستان» نڭ ١٤.٤.٣٨ تأريخلى سانندا بيلديريلديگينه كوره، حاضر سمرقنددا ياشايدر وە «بر نيچه وقت بى تاب — كەسەل بولوب توزالغانيدان سوڭ، ينه ايجادى ايشكه باشلامش» در.

صدرالدين عينى، «ياوز خلق دوشمانى» فيض‌الله خواجەنڭ شجرەسى، اجتماعى احوالى وە بوتون قونتەررەوولوسيون ايشلەرينى تصويرلەيتورغان تأريخى قصه أوستيده ايشلەمه كده ايمش. بوندان تاشقارى «بوخارا خلق شورالار جمهوريتى» ناملى بر رومان يازيشغا تاييارلانماقدا بولغان صدرالدين عينى اولوغ شاعر نوايى‌نڭ يوبيلەيوميغا «نوايى‌نڭ آيريم فكرلەرى، فلسفەلەرى، خصوصى مناسبتلەرى، ياشلارغا بيرگەن تربيەسى وە ياشلارغا مناسباتى، نوايى‌غا چاغداش كشيلەرنڭ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

حقيداغی فكرلەری وە نوايی‌نگ اولار توغروسيدا آيتقانلاريدان عبارت توپلامينی تايارلاماقدا» ايمش. تاشكند غازيتاسی صدرالدين عينی‌نگ فعاليتی حقندا توبەندەگيچە معلومات بيرمەكدەدر:

«صدرالدين عينی بوكونكی تاجيك وە أوزبيك تيلينگ ١٠ ٠٠٠ سوزلك لغتينی توزوشنی تامالاماقدا. بو لغتدە ادبياتغا كيرگەن وە فايدالانيلمايتورغان سوزلەر چيقاريليب، يەگی ترتيبدە توزولادی. ينە، محلی يهوديلەرنگ ايلگەريگی وە حاضرغی تورموشيدان بر اثر يازماقدا.

تاجيكستانداغی وحش قورولوشيغا باغيشلانيب يازيلغان «سو بيلەن آدام جنگی» دستانی حاضر تاجيك تيليدە باسيلاياتير.

يازوچينگ «سودخورنگ أولومی»، «ايسكی مكتب» ديگەن اثرلەری تاجيكچەدەن ترجمە قيلينب، أوزبيك تيليدە باسيب چيقاريلادی» ديلمەكدەدر.

*

يوقاريداغی خبرنی بيرگەن تاشكند غازيتاسينگ ١٢.٥.٣٨ تأريخلی سانندا، أوزبيكستان دولت نشرياتينگ بالالار اوچون كتابلار حاضرلاپتورغان هيئتی منسوبلەرندەن تويغون ايلە زلفيە خانم محررلگی آستيدا «گوللەش» ديگەن بر توپلام چيقاريلاجاغی وە بو توپلامغا نعمت تاشپولات، شهرت، واسط سعدالله، يوسف جان همدم، تاجی رحمان، اصغر مختار، توراب تولا، س. مەمەجان، ايرگەش يوسف كبی ٤٠ دان آرتيق هوسكار شاعرلارنگ شعرلەری كيريتيلگەنلگی وە بو توپلامنگ شو ييل ايون آيی اورتالارندا كتاب مغازەلەريگە تاراتيلاجاغی يازيلماقدادر.

١٩ نچی عصردا ياشاغان توركستان شاعرلاريدان محمدامين خواجە مقيمی(١٨٥٠ — ١٩٠٣)نگ أولگەنيگە ٣٥ ييل تولوشی مناسبتيلە أوزبيكستان دولت نشرياتی شاعرنگ تانلانغان اثرلەر توپلامينی باسيب چيقارماقچی ايمش. شاعر غفور غلام طرفيدان توپلانغان وە حميدعالمجان تحرير قيلغان بو توپلامغا مقيمی‌نگ هجوياتی ايلە غزللاری كيرگەزيلمشدر.

اورونبای ديگەن بر توركستانلی، «قيزيل أوزبيكستان»نگ ١٩٣٨ ١٨ مای تأريخلی سانندا، شاعر مقيمی شعرلەرينگ توپلامی حقندا معلومات بيرەركەن توبەندەگيچە يازماقدادر:

«شاعر مقيمی‌نگ بو توپلامداغی هجوياتندان «تاناپچيلار»، «ماسكاوچی بای تأريخيدەن»، «وەكسەل»، «اوليا»، «توی»، «چای فروش» ديگەن ساتيريك اثرلەرينی كورسەتيب أوتوش كيرەك.

توپلامداغی اثرلە مقيمی‌نگ انقلابغاچا ايكی ياقلاما ظلم آستيدا ايزيليب كيلگەن يوقسول دهقانلار عامەسينگ كيفيات وە انديشەلەرينی افادە قيلغان دەموقراتيك شاعر بولغانينی ياققال كورسەتيب تورادی.

مقيمی‌نگ ساتيريك شعرلەری، اونگ كەتتە بديعی كوچكە ايگە، رەآليستيك شاعر بولغانيتی، او دينی خرافاتغا قارشی أوزينگ هجوی قوتينی تولاكولەمدە ايشلەگەنينی كورسەتەدی(«اوليا» وە باشقالار).

توپلامغا كيريتيلگەن غزللار قسميدا تاشو كونگەچە خلقمز تامانيدان سيويليب آيتلماقدا بولغان ليريك شعرلەر، مثلا: «شونچالار»، «أوزوم هەر جايدا مەن، كوگلوم سەندەدر»، «ياديمگە توشدی» وە باشقالار بار. توپلامدا مقيمی‌نگ ايجاديغا عائد قيسقاچا سوز باشی وە هەر شعريگە علاحدە اوقدوروشلار بيريلگەن.

كتاب ياخشی كاغد وە گوزەل مقوادا ٣٠ مينگ نسخە باسيلغان» ايمش.

*

مراكش

باشقارمادان: مراكش، جزائر، تونس كبی بر قانچا مملكتلەر باردر، كە اولار حقندا اوقوچيلاريمز كوبچيلكينگ معلوماتی بيك آز. حتی بعضيلاری اسمينی‌گنە بيلسەلەر كيرەك، بو أولكەلەر حقندا عمومی مفهومدەگنە بولسادا بر آز معلومات بيريب اوتو فائدەسز بولماسا كيرەك. امكان تاپا آلساق بر مقالەلەر سلسلەسندە شو وظيفەنی اوتەمەكچی ميز، بو سلسلەدە مراكش، جزائر، تونس كبی اوقوچيلاريمز كوبچيلگينە آز معلوم بولغان آفريقا اسلام مملكتلەرندەن آليب مسلمان عرب أولكەلەرينە كيچمەكچی بولامز. طبيعی بو يازولار عمومی نقطەلارغا غنا تماس ايتە بيلەجەك وە عمومی معلومات غنا بيرەبيلەجەك ماهيتدە قسقا بولاجاق.

مراكش رسماً مستملكه سانالمايدر. «شريفلەر ايمپەريومى» سانالغان بو اولكه باشندا سلطان وه اونگ حكومتى تورادر. فقط بو حكومت «طرفين عالى» طرفدان ياسالغان معاهده بويونچا فرانسيا تفتيشى آستندا در. ايشده مملكتنى فرانسا حكومتى ممثلى اداره ايتەدر. بوتون اداره اونگ قاراماغى آستندا بولغانى كبى اونگ قاراماغى آستنداغى گەنەرال كاتبلك ده مراكش ايچكى ايشلەرينى أداره ايتەدر. سلطان حكومتينگ بوتون قرار وه اجراآتى فرانسا حكومتى ممثلى طرفدان تصديق ايتيلمەليدر. بوتون يرلى محلى أدارەلەر ده فرانسوز مأمورلارينگ نظارتى آستندادر.

بويلەلكله مراكشده ايكى تورلو أدارى سيستەم باردر. برى فرانسا حكومتى ممثلى باشدا بولغانى حالدا فرانسوز أدارەسى؛ ايكنچيسى بو برنچى اداره‌گه تابع، وظيفه وه صلاحيتى سلطاننگ أملاكينى أداره، يرلى خلق آراسنداغى محاكمه ايشلەرى، مسجد وه باشقا دينى مؤسسات‌نى قاراو، علوم دينيه وه خيريه ايشلەرى كبى ايكنچى درجەده اهميتى بولغان مسئلەلەرگه منحصر يرلى حكومت أدارەسى.

ولايت أدارەلەرى باشى هەر قبيله باشينا مركزى‌حكومت نمايندەسى اولاراق بيلگيلەنگەن قاعده وه اونگ قاراماغنداغى شيخ‌در. بونلارنك ياندا فرانسوز مفتشلەرى بولادر. محلى أدارەنگ حقيقى باشلوغى دا مەنه شو فرانسوز مفتشلەريدر.

مملكتنگ حربى أداره قسملارى ياواش - ياواش آزاليب بلاواسطه وه مركب بولماغان أداره تورغوزولماقدادر. سادەچه اونگ قسملارى حربى أداره نظارتى آستينا بيريلگەن. بويوك شهرلەر أدارەسنده قاريشيق بر سيستەم ياراتيلغان. يرلى خلق مركزلەرى باشندا اطرافندا بر مأمور-لار هيئتى بولغان بر پاشا اوتورادر. لكن اونگ ياندا فرانسوز سيويل مفتشلەرى تورادرلار. بونلارنگ وظيفەسى پاشا وه ادارەسنده‌كى مأمور-لار فعاليتينى كوزەتب بارو، داها توغروسى حقيقتده بو أدارەنگ اوستنه توشكەن ايشلەرنى باشقارودر.

مراكشليلەر ايمديگەچه اصلى آنيقلاب بيلگيلەنه آلماغان «بەربەر»-لەرنگ ساميلەر — بالخاصه عربلار وه حامى اقوامدان آفريقانگ ايچكى طرفلارندان كيلگەن نەگەر (زنجى) لەر قاريشماسندان اورتاغا چيققان بر خلقدر.

عصرلاردان بيرى مراكش تأريخينى تولدوروب كيله ياتقان حادثات بر طرفدان سلطانلق حكمرانلغينگ ناتينچ وه غير مطيع قبيله-لەر ايله كورەشو بولسا، ايكنچى ياقدان مملكتكه نفوذ ايتب كيله ياتقان آوروپاليلارغا قارشى كورەش بولغان. مراكش مسئلەسى اطرافندا آوروپاليلار اوز آرا تارتيشديلار. هيچ بر زمان قوتلى بولا آلماغان مراكش حكومتينگ يقيلووينى كيچيكترگەن حادثه ده بو آوروپاليلارنگ اوز آرا تارتيشماسى بولدى.

جزائر استيلا ايتيلگەندەن (۱۸۳۷) وه جزائرليلار رهبرى عبدالقادر عصيانى باستريلغاندان (۱۸٤۷) سوڭ فرانسوز منفعتى مراكش مسئلە-سينگ يشيلووينى يعنى مراكشنگ فرانسانگ بولوب بولماسلغى مسئلە-سينى قطعى صورتده قويدى. ۲۰ نچى عصر باشندان آليب جزائرداغى فرانسوز عسكرى كوچلەرى مراكشكه نفوذ ايته باشلاديلار. بو صورتله او زمان بر ميرآلاى بولغان مارشال ليئوتەنگ «ياغ لەكەسى» وجودگه كيلدى. يەگى دائرەلەر قازانيلب «ياغ لەكەسى» شرقدان غرب وه جنوبلەرگه طرف كيڭەيدى. بو صورتله أوسوب بارغان فرانسوز تأثيرى سلطان سراييى طرفدان هيچ بر تورلو جدى قارشيلق كورمەدى. حتى سلطان سراييى اوزينگ نا تينچ تاغليلارغا قارشى كورەشنده فرانسوزلار طرفدان كورسەتيلگەن ياردەمدەن ممنون ده ايدى.

فاسنى محاصرەغا آلغان عصيانچى قبيلەلەرگه قارشى كورەشى اوچون مراكش‌نگ سوڭ مستقل سلطانى ملاى حافظ اوزى فرانسوز-لاردان ياردەم سورادى. بونداى بر ياردەمنى يتكيزيشكه آشيققان فرانسوز كوچلەرى قوماندانى گەنەرال موآنيه تيزگنه فاسنى اوندان سوڭ مكناسەنى اشغال ايتدى. اشغاللاردان سوڭ فرانسوز نفوذى حركاتى كوچەيدى وه بر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە ژۇرناللار ئامبىرى

يیل سوگرا۱۹۱۲ده مراکشنی فرانسا حمایه‌سی آستیغا أوتکوزگه‌ن معاهده یاسالدی. بومعاهده بویونچا فرانسا حکومتی ممثلی سلطان بیله‌ن اجنبی حکومتله‌ر آراسندا واسطه‌چی وه عملده مملکتنگ حاکمی بولدی. بومعاهده امضا لانغاندان برنیچه کون سوگرا پایتختده عصیان کوته‌ریلدی. بو ایسه بوتون مملکتده اجنبیله‌رنی قیناو حرکتی باشلانغیچی شکلینی آلدی. بو صورتله سراینگ قولایچا تسلیم ایتدیکی استقلالنی خلق أوزی مدافعه ایتکه‌ن بولدی. ۲۰ میگده‌ن زیاده قوراللی به‌ربه‌رله‌ر فاسغا یاناشیب پای‌تختنی آتیشقا توتدیلار. فقط کوته‌ریلیش گه‌نه‌رال گورونگ قومانداسی آستنداغی قاریشیق فرانسوز وه سلطان کوچله‌ری طرفدان تیزگنه باستریلب عصیانچیلار توردورولدی.

مراکش‌نگ ایچه‌ریله‌رینه طرف فرانسوز نفوذی یوروشینی بویوك دنیا سوغوشی‌دا توختاتا آلمادی. عصیان باشلوقلاری بر بری آرقاسندان تابعیت بیان ایتدیله‌ر؛ اونلارنگ أداره ایتدیکی عسکری کوچله‌ر ده تاغلاردا یاشیرندیلار. دنیا سوغوشندان سوك فرانسوز کوچله‌ری یوکسه‌ك آطلاس تاغلارینگ ایگ هجرا کوشه‌له‌رینه قادار کیتدیله‌ر. غالبله‌رنگ تعبیریله «صلحله‌شتریش ایشی»ده بو صورتله بیتریلگه‌ن بولدی.

مراکشده فرانسا ممثللگینه سوغوشدان سوك یه‌گیده‌ن سوك درجه‌ده عقللی أداره‌چی دیب تانیلغان مشهور مارشال لیئوته تعیینله‌ندی. اونگ پلانینچا مراکشده‌گی فرانسا سیاستی أولکه‌نگ اقتصادی انکشافنه یارده‌م استقامتنده یورومه‌لیدر. ایسکی یرلی‌ــــرباطلار اطرافندا یه‌گی شهرله‌ر، اسکه‌له‌له‌ر قورو، أقتصادی وه عسکری اهمیتی حائز تیمیر وه شوسه یوللاری سالوکبی اعمارات ایشله‌ریله ۲۰له‌ب یل کیچدی. مراکشکه کوب سرمایه آقدی، شهرله‌رده تورلو جنسده‌ن فرانسوز اقتصادی مؤسسه‌له‌ری ایش یوزوته باشلادی، قولونیستلار (فرانسوز مهاجرله‌ری) کورونوب قالدی. تجارت وه قیشلاق خوجالیغی انکشاف ایتدی. حقیقتده بر نیچه آیلق قیسقا بر مدتده اویناب یوروب برنیچه میلیون قازانوچیلار بولدی. شهرله‌رده معظم بنالار وه پارقلی‌ا - باغچالی مزین ویللالار کوز قاماشتروچی بر سرعتله آرتدی. بانقالارنگ سرایلاری، حکومت مؤسسه‌له‌رینگ تشکیل ایتدیکی شهرچه‌له‌ر أوسدوکچه أوسدی. یوللاردا اوتوموبیل وه اوتوبوسلار یوگوروشه تورغان بولدی. شهرله‌ر آراسی تیمر یول، تیلغراف وه تیلیفون ایله باغلاندی. بولاق کبی قایناشقان تورموشنگ باریشندا هه‌ر جهتده‌ن بر آمریقا واریلق سیزیله‌در.

هیچ بر نه‌رسه‌ده‌ن تارتنمایتورغان آچکوز، وحشی یه‌گی بر انسان پیدا بولوب مملکتنی أداره ایته باشلادی. او بوکون یون تجارتی ایتسه، ایرته‌ن یر تجارتنه توتونادر، اوچنچی کونی ایجاب ایته‌رسه خرما، زیتوندان توتمش اورمانغا قادار هه‌ر نه‌رسه‌نی آلادر...

فقط کوب آوزماسدان شدتلی بر بحران کورونوب قالدی. کوته‌ریلیشنگ بیردیکی حرارت ده توگه‌ب «مستملکه قارا کونی» دیب آتادیقلاری دور باشلادی. معظم اوته‌لله‌ر سونمه‌گه، بویوك مغازه‌له‌ر اوبوشماغا، شهرله‌رده ایشسزلك، قیشلاقلاردا آچلق باشلاندی.

اوتکه‌ن یلغی یاغینسزلق أولکه‌نگ جنوبی قسمندا ایکینله‌رنی قوروتوب یوباردی وه هیچ محصول آلینمادی. مراکش غازیتالارینگ بیرگه‌ن معلوماتینا کوره ۵۰۰ میگ یعنی بوتون اهالینگ یوزده ۱۰ی چاماسندا خلق آچ قالغان. بو دائره ده سوزنگ تولا معناسندا آچلق بولغان. ییرسز قالغان اورتا ولایتله‌رده فقیر دهقانلارنگ تویارلق غدا تاپیلمای قالغانلغی وه شهرله‌رده‌کی سفالت بر تاقم طبیعی فلاکتله‌رله برلکده قوراقلق، اوجوز فائضلی قره‌دیت یوقلیغی، ییر مناسباتینگ بوزوقلغی وه سرمایه‌نگ استثمارچی کوچنه قارشی کوچسزلك کبی بر تاقم اقتصادی عامللر تأثیری آستندا چیققان فلاکتدر.

کیلیملی.

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Wilmersdorf
Buchdruckerei „VIKTORIA" GmbH., Charlottenburg 1, Spreestraße 8
مسئول مدیری دوقتور طاهر شاکر.

Yach Turkestan

Juillet-Août 1938 (Le Jeune Turkestan) No. 104-105

Revue mensuelle

Organe de la lutte nationale pour l'indépendance du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Mustafa Tchokai-Oghly**

يولیمزغا توغرو کیلگەن بوتون یازولار اوچون مجموعەمزنگ بیتلەری

آچیقدر. باسیلماغان یازولار قایتاریلماس.

آبونه شرطلاری:

یللیغی 120 فرانسز فرانقی، آلتی آیلیغی 65 فرانق، اوچ آیلیغی 35 فرانق.

باشقارمامیزغا کیلگەن اثرلەر:

١) «تورکستاندا حیوانچیلق»، دوقتور ابراهیم یارقین. تورکستان تورك گەنچلەر برلگی یایینی. استانبول، ١٩٣٨، لاتین حروفاتیله باسلمش ٢٩ صحیفەلك بر رسالەدر.

سوراتو اوچون آدرەس: Türkistan Türk Gençler Birlıgi
Sultanahmet, Mehmet Paşa yokuşu Nr. 40 Istanbul.

٢) «عبدالله توقای» ١٩١٣ آپریل ١٩٣٨ وفاتینا ٢٥ییل طولو اوکایی بلەن. ترتیب ایتوچی هم ناشری: یراق شرق ایدیل-اورال تورك-تاتار مسلمانلارینگ دینی ملی مرکز معارف شعبەسی. موقدین ١٩٣٨. ٩٨ ص. حقی: بریەن ٢٠ سەن.

سوراتو اوچون آدرەس: Merkez, Central P. O. Box 104 Mukden

٣) «یراق شرق ایدیل-اورال تورك-تاتار مسلمانلارینگ دینی ملی مرکزینگ ٣ییللق ایش حسابی» (١٩٣٥ — ١٩٣٨)، موقدین، ١١٣ ص.

٤) «کاشغر شنکجاگ کونلوك گزیتی»نگ ١٩٣٨، ١٠ فیورال تاریخلی سانی.

٥) «اوروش خبری»، آیلق مجموعه، ایون ١٩٣٨ تاریخلی ایلك سانی. خانقاو.

مجموعەمزغا تیدشلی هەر تورلو یوللانمالار اوچون آدرەس:

Mustafa Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France